August Strindberg.

SAMLADE SKRIFTER

AV

AUGUST STRINDBERG

SJÄTTE DELEN

GAMLA STOCKHOLM

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

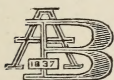
GAMLA STOCKHOLM

ANTECKNINGAR
UR TRYCKTA OCH OTRYCKTA KÄLLOR

FRAMLETADE, SAMLADE OCH UTGIVNA

AV

AUGUST STRINDBERG

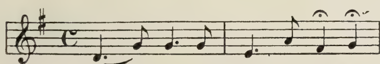
STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1921

En Stockholmspromenad på 1730-talet.

(Såsom inledning.)

Vice-Notarien i Norra Ciämnärs-Cammaren, nyutnämnde Notarius vid Klädeshallen, herr Leonhard Wetter, hade haft en sömnlös natt där han en majmorgon låg i sin stora björksäng tre trappor upp i huset n:o 2 Capiteinsgatan på Ladugårdslandet. Han hade med ängslan räknat nattens timmar. Varje gång hans Kockska väggur slog full timme hörde han den nyinrättade* brandvaktens reglementerade rop:

Guds härliga, milda och mäcktiga hand
Beware Wår Stad för Eld och Brand!»

Men han var alldeles för ovaken för att kunna uppfånga melodien till den senare avdelningen.

Emellan, som han tyckte, tre och fyra hörde han ljudet av tunga osäkra fötter nere på gatan. Därpå ett colloquium som varade en halv timme; och så ett skrik

* 2 juli 1729.

för tre röster, tills ljudet av en större sax (fig. 1) kom och avklippte upptåget som slutade med en kapplöpning. Därpå hörde han Erich Næsmans nygjutna bönklocka i Ladugårdslandskyrkans stapel ringa in dagen klockan fyra. Det var i gryningen, men solen hade ännu icke visat sig. Herr Leonhard tog sin Daniel Menlös (såsom han efter utgivaren kallade sin almanacka) och utrönte, att solen hade försovit sig 24 minuter, ty hon skulle ha varit uppe 3 och 36. För att komma under fund med rätta förhållandet, rev han till sig sin storblommiga sidennattrock, som han året förut fått in från Canton med sin vän skeppspredikanten på Fredericus Rex,* lade in en sked Varinas i näsborrarne och steg upp. Han öppnade fönstret och tog en överblick över tavlan. En lätt dimma låg utbredd över Ladugårdslandsviken, så att endast toppen syntes på den utanför Skeppsholmen förtöjda Vakt-Jachten; Holmkvarnen stod och sov på Blasieholmens södra udde; salutbatteriet på Mose-Berg blänkte av solens första svaga strålar, men Catharinæ fem tornspiror stodo redan tända som en armstake. Herr Leonhard stack ut huvudet mellan sina holländska tulpaner, som stodo i Delftska Fayanspottor i fönstret, och tittade ner åt Kammeckerska änkhuset på Grevgatan,** där valnötsträden gått i

Fig. 1. Brandvakts-sax. Ur Outhier's voyage. 1736.

* Första svenska fartyg som gått på Kina för Ost-Ind.-Compagniets räkning, 1731.

** Sedan Veterinärinrättningen.

knopp; han tittade längre åt väster bort åt Djurgårdens Surbrunn, bakom vilken solen just nu knogade sig fram. Herr Leonhard gick och lade sig i sängen

Fig. 2. Gyllenläder från 1600-talet.

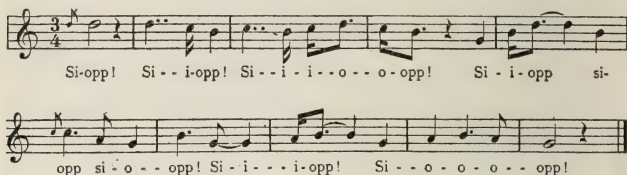
igen nöjd med sina anställda iakttagelser, men sömnen hade vikit ifrån honom. Han låg en stund och stirrade på sina gyllenläder-tapeter (fig. 2), vilka han köpt efter slottsbranden. Han tog ett blad av S t o c k-

holmske Post-Tidningar och drog igenom sista sidans annonser.

"Joseph Kychel ifrån Tyrol är hit ankommen med skiöna Canarie Foglar af åtskillige Coleurer och logerar uppå Wijnkiällaren Tre Kongar/ derest hwar och en . . ."

Så läste herr Leonhard, då han blev avbruten av ett »O, dy!» rätt utanför fönstret, som han lämnat öppet. Han störtade ur sängen och såg en liten svart figur sitta på skorstenskanten mitt över gatan; figuren gjorde några mystiska signaler med sin ruska, varpå han tog upp en sång av följande lydelse, vilken herr Leonhard, som var stor samlare av allting som rörde Stockholm, genast upptecknade på följande sätt.*

Sotare-ton.

Den lille svarten drog mössan över ansiktet och försvann i skorstenen. Och herr Leonhard satte sig i sin Voltaire-stol för att röka. Det blev återigen tyst — alldeles tyst, och så förblev det en hel kvart. Men då — då steg en ton upp ifrån sjön och den lyfte sig mot rymden som en raket, så att herr Leonhard tittade efter om han skulle kunna se den. Han såg ingenting, men han hörde ett jägarhorn i B som satte i ett ostruket G tre gånger innan det kastade sig

* Sjöngs så i Stockholm ännu på 1870-talet, då Sg upptecknade den. Bellman nämner i en av sina sånger sotaren som på skorstenskanten »diskantar Hönsgummans visa».

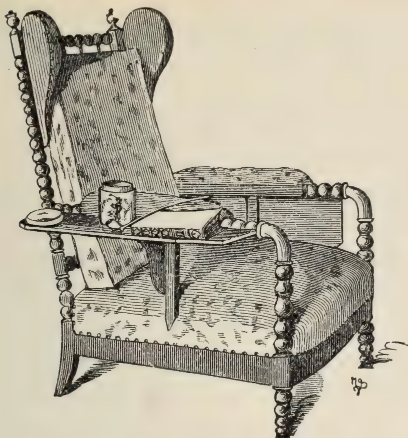
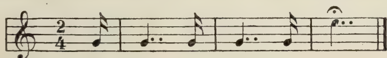
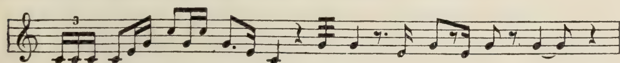

Fig. 3. Voltaire-stol från 1700-talet.

upp på höga E; och så kom en hel raketkista av toner som herr Leonhard genast satte på papperet med överskrift: *Revelj för K. Maj:ts flotta.*

Men längre fick han icke skriva, ty nu smäller en signaltrumpet i Ess ifrån Artillerigården och ger luft åt en osövd trumpetares häftiga känslor under den officiella formen av *Kavalleriets revelj.*

Men så kommer en bris från Djurgårdsviken och den sliter sönder dimman, så att Leonhard får se Vakt-Jachten, som fortfar med sin tonkastning i C-dur.

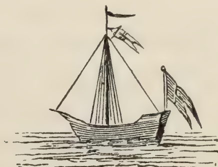
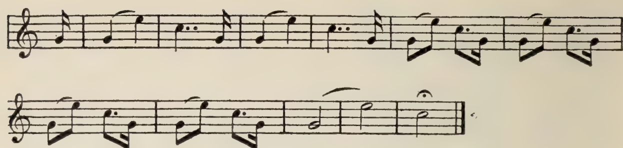

Fig. 4. Vakt-Jachten utanför Skeppsholmen.
Efter Tillæus' karta 1733.

Han hade nätt och jämnt satt ner sista tonen förrän den ostliga brisen, som gått in i viken vid Laboratoriums Corps de Garde, bar fram en hel säck med trumvirvlar och öste ut över Ladugårdslandsviken och spädde upp hornets och trumpetens kaskader. Herr Leonhard fattade krampaktigt sin gåspenna och skrev: *Infanteriets revelj,* i sex åttondels takt.

Äntligen inträdde ett ögonblicks tystnad, men den varade också blott ett ögonblick, ty nu hördes från Blasieholmen ett ljud, som mest liknade den fågels som heter Kornknarren.

Knarr-arr-arr-arr-arr-arr - - -. Knarrarrarr-arr--arr - - - arrr -.

Herr Leonhard tog sitt synrör (som han dagen förut köpt hos Johan Müller på Stora Badstugatan i Wattrangs gård) och riktade detsamma mot den punkt varifrån ljudet hördes komma. Han såg nu mjölnardrängen som vände Holmkvarnen. Det blev ett nytt uppslag; drängen lade snart bort spaken sedan han fått sin skuta upp mot vinden; därefter hissade han på, och nu klippte hon först med vingarne och så började hon för ostlig vind hjula på för fulla segel, som om hon verkligen ämnade gå rakt in i Mälaren.

Men nu var hela staden vaken. Smeden och timmermannen vid Köpmansvarvet hamrade och bul-

tade, bagarkärrorna hoppade fram på gatstenarne, block och taljor gnisslade nere på lastageplatserna.

Herr Leonhard hade nu uppgivit alla tankar på sömn och stod färdig i kläderna, funderande på huru han skulle tillbringa sin dag, den andra under pågående tjänstledighet, då dörren öppnas och in träder en ung man med något lantlig uppsyn och dammiga ögon.

Herr Leonhard lämnade genast sin Voltaire-stol, sin kinesiska tobaksburk och sin holländska pipa samt gick emot den inträdande.

— Nej se Carl Fredrik! Kommer direkte från Lund... och så vidare.

— Farbror Leonhard!... mjukaste tjänare... besöka Stockholm... och så vidare!

— För första gången! Det var just lagom... alldeles som efterskickad. Ingenting att göra...

— Kors vad det skall bli roligt! Farbror som är en sådan famös kännare av huvudstaden...

— Å, för all del!

*

Ett par timmar senare befinner sig herr Leonhard med Carl Fredrik på vänster sida — det höll gubben strängt på — vandrande ner åt artilleriplanen. Där antydde han i förbigående det gamla Kronobageriet med riksvapnet och anno 1580 Deus Protector Noster i sandsten ovanför stora ingången. Därpå togo de av in på Sperlingens backe; förbi Sparres, i nordvästra hörnet av Nybrogatan snett emot apoteket Björn. Sedan de nått höjden av backen och kommit till hörnet av Trädgårds- eller Skvalbergsgatan*, där den väderkvarn står som bär namnet Slipan, voro

* Grev-Thuregatan.

de snart nere vid nya Ladugårdslandsbron som leder över Rännilen in i Stora Bergsgränden (Jakobs). Här mötte de en tom porte-chaise kommande från Packartorget. Under det de stego upp i densamma och sedan bärarne fått order att »köra» till Tre Tunnor i hörnet av Claræ Bergsgata och Drottninggatan, avgav farbror Leonhard följande förklaring.

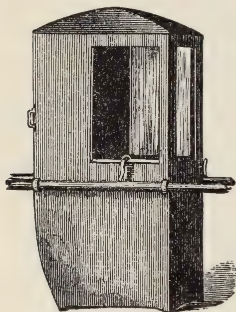

Fig. 5. Svensk porte-chaise från 1700-talet.
Efter original i Nordiska Museum.

— Porte-chaiser äro en uppfinning som infördes i Stockholm år 1726 av Kongl. sekreteraren Klinckowström, vilken samma år erhöll sin taxa av magistraten. Om du nu öppnar ögonen, så skall jag hålla ett lärorikt samtal för dig; men kom noga ihåg, att när jag säger höger, så menar jag vänster, efter som du åker baklänges. — Här ha vi Olof Bäckmans i hörnet av Norrlandsgatan! Ingenting vidare märkvärdigt. — Till vänster nu, komma vi till stadsingenjör Petrus Tillæus; han har nyss* givit ut en stor karta över Stockholm, som jag har här i fickan och som vid förefallande behov torde komma att krypa fram och från vilken jag hämtar en god del av min visdom. — Så där, nu äro vi redan uppe på backen! — Nu pusta vi litet här vid Silfvercrantzskan! (Fig. 6.)

— Silfvercrantzskan? Vad är det?

— Vad är det? — Det är en väderkvarn! Vi ha namn på alla väderkvarnar här i staden! Vi ha

* 1733.

Adam och Eva bortåt Sabbatsberg; vi ha stora och lilla Stampan i Kungsbacken, Dunderbomskan på Söder och så vidare! Redan Olof Månsson eller Olaus Magni, som han hellre älskade att kalla sig innan han blev högfärdig och nämnde sig Magnus eller Den Store, har avbildat och beskrivit väderkvarnar. Pass nu på att titta upp åt Malmskillnadsgatan — åt vänster — så får du se Vårdtornet på Brunkeberg; vi komma snart dit!

Fig. 6. Silfvercrantzskan. Tillæus.

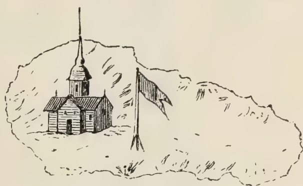

Fig. 7. Vårdtornet på Brunkeberg, 1733. Tillæus.

De passerade framåt Malmskillnadsgatan, togo av in på Styckgjutarbrinken, sågo en skymt av Vårdtornet*, förbi Kongliga Styckgjuteriet med Sparvenfeldtska huset hörn om hörn, och voro inne på Bergsgränden (Claræ). Man var framme vid Tre Tunnor.

— Hur mycket skall ni ha gossar? frågade herr Leonhard och tog fram sin börs.

* Vakten lär ha ropat timmarne så:

Väktarerop! Klockan är 00 slagen.
Gud bevare staden
Ladugårdslandena,
Brunkebergena med!
Klockan är 00 slagen.

I Jönköpings år 1755 tryckta brandordning anbefalles detta rop: »Klockan är 00 slagen. Från eld och brand och fiendens hand, bevare Gud båd stad och land. Klockan är 00 slagen!» Jämför pag. 5. Om Stockholms rop framdeles.

— Trettio öre, gode herre!

— Ingalunda, monsieur! 24 öre! Se här! Herr Leonhard tog upp taxan (tryckt i Stockholm 1726 in folio). Tolv öre silvermynt från Packartorget till Tre Tunnor. Två gånger tolv är tjugufyra! Permitterade gardeskarlar äro inte bättre än åkardrängar! — Allons! — Han sköt Carl Fredrik in på källaren.

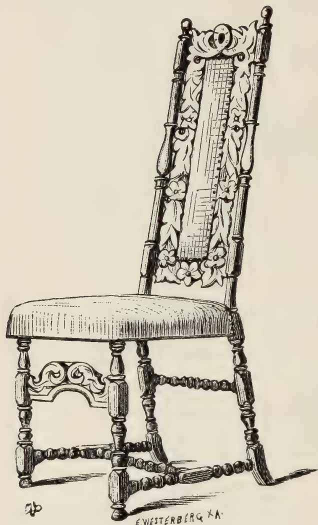

Fig. 8. Stol från slutet av 1600-talet.

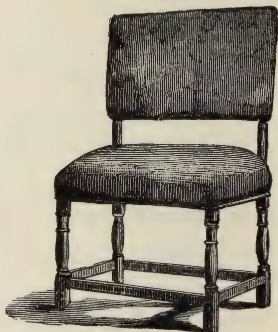

Fig. 9. Stol från början av 1600-talet.

— Här ser du, min unge vän, ett gammalt gott ställe. Se på den här stoln från slutet av förra århundradet! (Fig. 8.) Vasa? Eller den här som är hundra år äldre? (Fig. 9.) — Kypare! Brännvin och bröd! — Nej håll! Svagöl! Westmans'! — På det här stället äter jag min middag, ser du, för 1 och 16 kopparmynt! Tar jag mig en kväll, t. ex. med pannkakor, stek och svagöl, som i går afton, så

Then
Swänſka
ARGUS
N:o LII.

Majores Majora ſonant, mihi pauca locuto
Sufficit in veſtras ſæpe redire manus.
Martialis.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Benjamin Gottlieb Schneider.

kostar det 1 och 24 i koppar.* Kypare! Har Argus kommit?

— Argus läses!

— Bed dem inte läsa sönder den!

— Vad är Argus? frågade Carl Fredrik.

— Vad är Argus? — Kypare! Vad är Argus?

* Enligt rättegångshandlingar från Svea hovrätts arkiv i Kongl. Biblioteket.

— Det är en avisa!

— Jo, så är det! Tag hit det där gamla numret så skall jag läsa högt för dig! Hör på, yngling, och låt mig sedan veta om Sverige hört något sådant förr! Håll upp dina öron och drick!

Herr Leonhard höll på att bli ond, då han såg Carl Fredriks tvivlande min; men han torkade sina glasögon och började:

"Alt det som i Swerige blir äldre än ett Åhr, det är för gammalt, det har mera ingen Art, intet Tycke, intet Förtroende. Så går det med wåra Modeller, så går det med wåra Förordningar, Så går det med mig. (Jag har samma öde som Sweriges Lag.)"*

Här brast herr Leonhard ut i ett sådant våldsamt skratt, att Carl Fredrik trodde han skulle omkomma.

"At höra nämnas Argus ett helt Åhr igenom, det är förmycket, hwem kan stå ut dermed? Hwad will han wäl säija Folk, när han altid heter lika? Har någon, som heter Argus, en gång förtörnat mig, så kan ju ingen under samma namn nånsin tala mig till lags? Alt det han säijer wet jag förut, ty jag wet förut huru han heter? (Starka skiäl!)"

— Är det inte saftigt! Detta vill jag kalla kvickhet! Vidare!

"Denna det Swenska Tyckets Högwälborne Ostadighet har derföre brakt mig, min läsare, til at ändra mitt Namn: Lät oß grunda på, hwad jag skall heta åt åhre: Jag hade tänckt kalla mig den Swenska Sarborren."

* Argus utkom, som bekant, 1733 och upphörde med 1734, samma år Sveriges lag blev färdig.

— Hör! Hör! Är det makalöst eller är det icke?

"Hwad tyckes du? det är ju intet så galit? Karborren hänger fast wid Folck, så giöra ock mina Moraler: Ney, wänta, det går intet ihop: Mina Moraler taga så litet Fäste, och fast än de skulle som Karborrar fästa sig, at utmärka och stinga dem de angå, så är likwäl namnet intet stolt, det låter intet präktigt, at heta Karborre."

— Kors i Herrans frid! — Ja det är som jag säger! Å min Gud!

"Fy, huru skulle det stå i en Matrikel? Snarare kallar jag mig Lager-guld-Ehren-morale. Då skulle man åtminstone buga för mitt namn, fast man än intet skulle wörda min person."

— Giftigt! Va?!

"Eller ock, om jag kallade mig med ett långt höglärdt namn Socrates ArchiPhilosophocriticoPeripatheticus?»

— O, min store Gud! — **Carl Fredrik**, du skrattar icke!

— Jag förstår inte det där.

— Bonde!

— Men vem har skrivit det?

— Ja, ser du; det är just det man inte vet! Det vill dock säga, jag tror att jag vet det! Ser du, min synnerliga vän, cantzlirådet Rosenadler —

— Censor Librorum?

— Alldeles! — har viskat i förtroende, att författaren skall vara Rålambs informator — du vet, Rålamb, med biblioteket, på Kungsholmen!

— Och han skall heta?

— Dalin!

— Det namnet har man aldrig hört!

— Nej! det har man inte! Kypare! Ett halvt

kvarter rhenskt och mina glas! — Här ser du mina glas! Vad tycker du om dem? Det är de äldsta i Sverige brukliga — eller remmare som de kallas! Jaså, du är intresserad av dryckesredskapen?

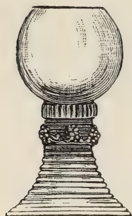

Fig. 10. Remmare från 1600-talet.

— Jag har verkligen ägnat mig något åt den grenen vid universitetet. Kanske farbror vet vad man drack utur innan man fick glas i Sverige?

— Jag vill minnas att vännen Olaus Magni berättar, att man fört över gröna glas från Tyskland. Dessförinnan begagnade man stenmuggar som gjordes i Tyskland och tennkannor från England. Men de mest festliga dryckeskärlen voro de så kallade kåsorna, vilka voro gjorda av knotiga trädrötter och försedda med dråpliga ornament som gjorde att den drickande liknade

Fig. 11. Män drickande ur kåsor.
Efter Ol. Magni.

en hjort. Ja, du skall få se i min Olaus när vi komma hem.

— Å, herre Gud har han gått och ritat av sådant där? Tänk, hur skola de människor som leva om 200 år få reda på hur till exempel de glas sågo ut, som Lasse Lucidor drack ur?

— Det är bara att läsa hans bröllopsskrifter, så har man glas och allting med. Jag minns till exempel:

ASTRILDS Skall-Gång
uppå
Then Ehreborne/ Achtad och Lagfarne
Herr JOHAN Utterklow/
Wälbestålte Vice Laghmans öfwer Wermeland
Så ock
Then Ehreborne ok Dygderijke Jomfru/
Jomfru INGRID Boij/
Högprydlige Brudlöfts Dag
Til Lust framstält
uthi hast af
SILVANO.
Stokholm den 4. Februarij, Anno 1672.

— Den ser ju ut som en remmare? Eller hur?

— Det kan man just inte skylla! Den liknar snarare ett credentzglas med lock!

— Ja, det kan man också säga!*

* I mitten av 1600-talet brukades i Sverige: Credentzglas med lock, ölglas, spitzglaas, runda glaas eller Remmare samt wijnglaas. Det äldsta svenska glasbruk var beläget på Brygghholmen i Mälaren och privilegierades av Johan III.

— Kypare! Mina pipor!* Vill Carl Fredrik ha Röda rosen eller Swicent?

— Jag tackar för Röda rosen! — Men se farbror en sådan en!

In trädde en lång, fyrtioårig man klädd i Svea artilleriets löjtnantsuniform.

— Aha, viskade herr Leonhard; det är en hemkommen!

— Hemkommen?

— Ja, en av sibiriska fångarne från sista kriget, efter Pultava, du vet!

— Det var en baddare att se ut. Han har ju ett garvat hundskinn i ansiktet!

— Tala inte så högt; och maka dig hit, skall du få höra. Han heter Renat och gick ut som sergeant. Blev fången av ryssarne vid Dniepern; tog rysk tjänst och gick med moskoviten mot kalmuckerna som bo omkring sjön Tengis eller Balchasch mitt inne i tjocka Asien. Där blev han fångad ånyo och tog kalmuckisk tjänst. Genom djärvhet och kunskaper uppsvingade han sig till general och lärde hundturken göra kanoner, varpå han ledde ett fälttåg mot Kina.

— Det låter ju som sagor!

— Ja, det gör det! Men jag har läst om honom i Petersburgska Vetenskapsakademiens handlingar, och han har haft mycket krångel med den lärde Benzelius i Linköping, så att vi nog få se något tryckt om honom snart. Han har även, kan du tro

* En priskurant för Stockholms Tobaks-Pip-Bruk från mitten av 1700-talet uppger följande slags pipor: Långa Kron-Pipor, Sweriges Wapen, Bred Klackar, Smal Klackar, Krushufwud, Stora Stumpar, Allehanda Stumpar.

det, gjort epok i den mongoliska typografien, ty han har lärt de där kamelerna att trycka med rörliga typer som han göt i tenn åt dem.* — Nu är han emellertid hemma och är fasligt rik! Gift med änkan Fritz, också rik, som har stora manufakturer borta vid Lilla Badstugatan, strax invid Kongl. Gardets begravningsplats åt Surbrunnsgatan. Han drog också ett parti kalmucker med sig hit till Stockholm. En karl döptes i Cathrina och två kvinnor i Artillerikyrkan; så att nu få vi en ny korsavel på kalmucker också.

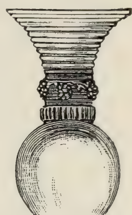

Fig. 12. Remmare upp- och nervänd. Jmfr fig. 10.

— Det var andra tider och annat folk då!

— Ja, min gosse, så var det! Kung Fredrik är nog en beskedlig karl, men...

— Är det sant att man ämnar sälja oss åt rysken?

— Eller fransken! Det är det som ständerna nu hålla på med! Gud bevare gamla Sverige! — Kypare! Ett glas franskt rött! — Men då måste vi göra helt om! — (Fig. 12.) Skål! — Och så fortsätta vi vår vandring!

Nu vandrade herr Leonhard med sin unge vän neråt Drottninggatan, tog av Fredsgatan, förbi Torstensonska palatset** och ville angöra Castenhov, vilket dock Carl Fredrik avböjde, och voro nu på Norrmalmstorg.*** De betraktade De la Gardieska

* Se Commentarii Acad. Scient. Imp. Petropol. Tomus VI p. 326, så får man se att herr Leonhard rannsakat skrifterna.

** Nu Arvprinsens palats.

*** Gustav Adolfs torg.

palatset*, som reste en hög gavel i hörnet av Arsenalsgatan; de togo en blick på de mitt på torget belägna Corps de Gardes. Här stannade de och delibererade. Herr Leonhard ville att de skulle gå Norrbro och göra en titt upp i Greve Pehrs hus (fig. 13), vid brohuvudet på Helgeandsholmen, som nu inhyste Kongl. Biblioteket, och därstädes beskåda djävulsbibeln och hälsa på bibliotekarien Henric Brenner, vilken senare ägde sin märkvärdighet därav att han vistats i Ryssland och Persien åren 1697—1721, på förra stället som fånge, på senare som svenskt sändebud, ty det var den tiden Sverige och Persien voro synnerligt goda vänner, så goda, att när den svensk-holländske ambassadören Fabritius dit anlände, samtidigt med Brenner, han i Shahens palats vid sitt första inträde möttes av anblicken av salig Carl XI, vars konterfej var upphängt i audienssalen.

Men Carl Fredrik förklarade, att han sett så mycket böcker i Lund, att han icke ville se mer i Stockholm, och anhöll därför, att de måtte få gå genaste vägen över Slaktarhusbron, så kallad emedan den gick förbi det vid norra strömfåran belägna slaktarhuset. Hans mening segrade, och de passerade Helgeandsholmen utan vidare äventyr, passerade bron över södra strömfåran och satte foten på området Staden mellan broarne, just då klockan klämtade tio och vaktparaden slog förgaddring för att rycka upp till slottet.**

De voro nedanför det under byggnad stående

* Där Kongl. Teatern nu står. Icke att förväxla med De la Gardieska palatset Makalös på nuvarande Carl XII:s torg som sedan blev Arsenal, så Dramatiska teatern och sedan brann 1825.

** Tioklämtningen infördes 1612. Vaktparaden gick på 1730-talet kl. 10 f. m.

slottet; gingo förbi Kongliga vedgården, Lejongården, Stenhuggarbodarne vid stranden nedanför Slottsbacken, där, straxt bortom Tessinska palatset, Kongl.

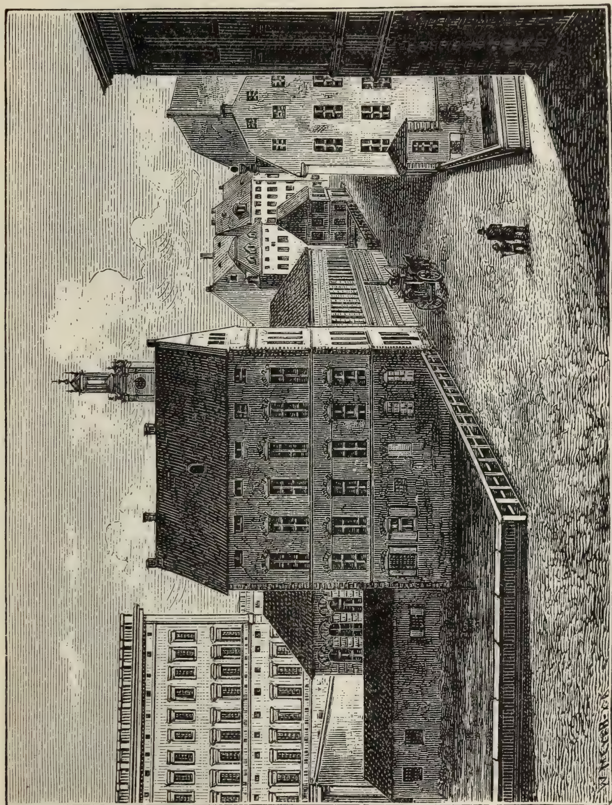

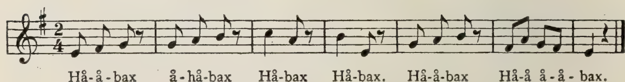
Fig. 13. Gamla Norrbro med Greve Pehrs (Brahes) hus; på 1730-talet inrymmande Kongl. Biblioteket.

Theatrum stod, och bar namnet Bållhuset; varvid herr Leonhard höll ett längre andragande ur sina barndomsminnen om stora Slottsbranden 1697, vid vilken han assisterade som nyfiken och ledamot av

frivilliga brandcorpsen; härpå gjorde han ett lätt utkast till slottsbyggnadens historia, arbetets stillastående intill nu nyss; men när han framhöll särskilt 1733 års förordning om slottsbyggningshjälpen som skulle utgå av wagns- och styfkjortelsafgiften och hotade med en beskrivning på gamla slottet, i komparation med kungshuset på Riddarholmen, där nu kungliga familjen bodde, då drog Carl Fredrik en gäsp och låtsade som om samtalet vore avslutat.

Den önskade följden blev den, att de togo förbi Parmmätarestugan och gingo in under den nyplanterade allén, som då skänkte skugga åt skeppsbrovandraren, ända från Slottsbacken till Räntmästarhuset.* Under det att herr Leonhard skuttade in i rådman Rolands hus för att handla sig till en halv fjärndel »upprichtig Engelsk Tobak ifrån Virginia», gick Carl Fredrik ner till stranden och åsåg huru man pålade för nya kajen. Därvid fästes hans uppmärksamhet på en ganska karaktäristisk Pålkranston, som han straxt anmälde för herr Leonhard, vilken därav fann en osökt anledning att gå in på Grigsbys Caffehus för att på närmaste bord uppteckna densamma; varvid den erhöll följande utseende.

Pålkrans-ton.

Sedan bordet blivit begagnat för uppgivet ändamål, uppstod en viss störande tomhet på detsamma, varför herr Leonhard ansåg förenligt med sitt värdskap att fylla den tomma fläcken med en bricka. Vid

* Planterades 1734; gick snart ut.

en tass Java resonerades nu om programmet för aftonen — dagen skulle nog gå! Som Carl Fredrik icke älskade musiken, avböjde han förslaget att till-

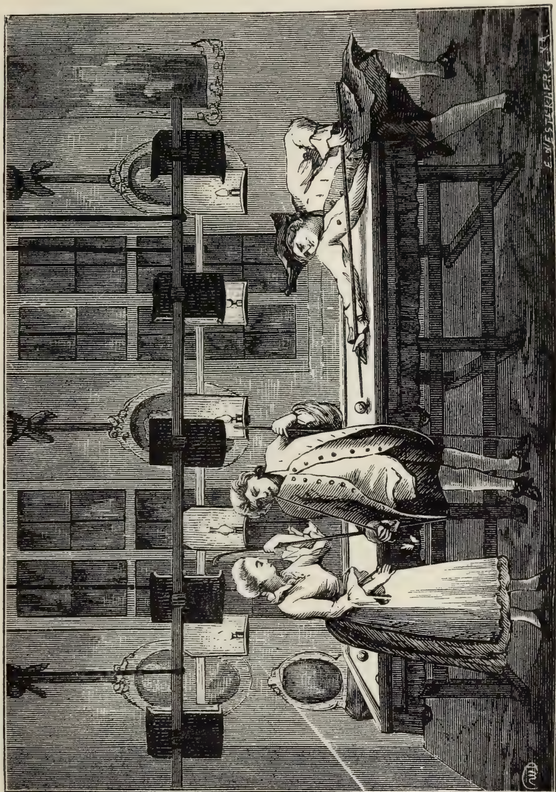

Fig. 14. Trycktaffel (biljard) från 1700-talet.
Efter kopparstick av J. E. Nilson.

bringa kvällen på Riddarhuset under avhörande av Händels Antehem, utan antog i stället väckt proposition om besök på Kongl. Theatrum på Bållhuset, varför dagens affisch framkallades och befanns hava följande lydelse:

Med Hans Kongl. May:ts Allernådigste bewilliande,
skola i dag, Torsdag den 7 Maj
På expresse-Höge Befallning,
The här ankomne

Högtyska

COMŒDIANTER,

För hwar och en, efter Stånd och wilckor hög- och wälbewågne Älskare af thet Tyska Skådespelet/ i kostelig beklädnad, under en starck och angenäm Instrumentalist-Music med skådewärdige och loflig fönöyelser, till hwars och ens besynnerliga sinnets ro, en skådewärdig Comœdie opföra, benemnd:

L'Empire des Morts, dans celui des vivans,
C'est
Les Avantures, des Champs Elisées.
Det är:
Dödsens Rijke, igenom the lefwandes bedrägerij,
eller
The Curieusa **Händelser i the** Elisæiska **Slät-Marcker**
Med
Harlequins **Lustigheter alt igenom upfyld.**

At denna Action föregående Tijsdag icke blef upförd, lära de Respective Herrar Åskådarne icke illa uptaga, emedan för denne obehaglige Wäderleken man sig icke underståd Skåde-Platzen at öppna.

Acteurs:

1. Pantalon, under namnet Gebhardt, en rik Borgare och Kiöpman.
2. Ernst, en Korn-Handlare.
3. Liebreich, hans Son.
4. Zierlich, en Kiöpmans Son.
5. Sybilla } Gebhardts Döttrar.
6. Florentine } Gebhardts Döttrar.
7. Catrinken, theß Flicka.
8. Arlequin, Zierlichs Tienare.
9. Fyra Tantzare.
10. En Gosse.
11. Herr Ungestüm, Studios. Jenens.
12. Haudegen, en Officier utur 30.åhriga Krieget.
13. Herr Sauer, en Land-Stryrare.
14. Herr Katzen-Silber, en Berg-Artzt.
15. Herr zu Allen Gut, Studios. Lips.
16. Jungfru Gern-Groß, en Borgar-Flicka.
17. Herr von Schleckt.
18. Herr Flitig, Studios. Wittenb.
19. En Taske-Spelare.
20. Sans-Esprit, Tabulet-Krämare.
21. Grammaticus, förwillade Skol-Mästare.
22. Hans Tumm, Säcksis. Bonde-Gåsse.
23. En Philosophiska Kokerska.
24. Herr Pinsel, en Målare.

N.B. Sign. Lorentz skall några ännu här ey sedde Konst-Stycken spela utur Taskan. Äfwenwäl warder the Elisæiske Slätmarckers Representationer wisa at aldrig thes like sedd är, medelst hela Decorationen hel ny, och af en besynnerlig Invention är.
Til Beslut warder en Extrordinair Dantz af 5 Harlequins, Benämt

La forza di Hercule.

Premiere Loge	32 Styfwer.
Seconde Loge	20 Styfwer.
Parterre	16 Styfwer.
Galerie	8 Styfwer.

Skåde-Platzen är på Kongl. Theatro, och warder the respective Herrar och Dames hörsamligst anmodade, sig bittidare en eljest at infinna, på thet alla Dantzar kunna fullkomligen blifwa föreställt, emedan Theatrum klockan 4. öpnat warder, och på Hög Befallning præcise 9. måste tillsluten blifwa.

Efter välförrättad läsning, vinkade herr Leonhard in sin unge vän i ett inre rum, där en större tryck-taffel var belägen, och som på grund av Kongl. kungörelse den 6 oktober 1731 var förbjuden till offentligt begagnande och därför fått denna undangömda plats. Pigan markerade, och spelet pågick vid 5 talgljus utan att några hål gjordes på klädet.

Carl Fredrik hade just fått sin åttonde boll i läge och skulle göra den, då:

— Pang!

— Vad i Jesu namn?

— Pang! Pang! Pang!

Fönsterrutorna skallrade och ljusen darrade — och ut i kafferummet störtade hela sällskapet. Där fingo de genom fönsterna se ett stort tremastat skepp med hög skans länsa för focken och under salut lägga upp mot vinden för att gå till ankar på strömmen. Som vi erinra oss var vinden ostlig, och följaktligen visade skeppet snart akterspegeln, på vilken herr Leonhard med synröret kunde läsa: Götha Leijon (fig. 15).

— Nu komma de igen med sina välsignade porslinsgubbar från Kina — nu är hin lös! — Hela Stockholm har varit kinesificerat, sedan den där Fredericus Rex kom tillbaka från sin första Canton-resa 1731. Man kan inte äta en bit mat, utan att man skall sitta och titta en sån där snöping i flinten — man kan inte dricka en kopp te, utan att man skall hitta en hårpiska i botten. Och hur skall det gå med vår inhemska industri? Hur skall det gå med mina lotter i Rörstrand? Vi hade auktion på porcellain i fabrikens hus i 54: an Riddarhustorget,

men inte en katt ville köpa: — Nej, vi vänta på Götha Leijon, sa man! Och nu är det här!

Herr Leonhard blev patriotiskt ursinnig, kritade sin kö och fortfor:

— Och vad ha svenska manufakturerna för gagn av detta? Bosch, det är intet! Är detta statshushållning! Vad har Sverige med Kina att göra.

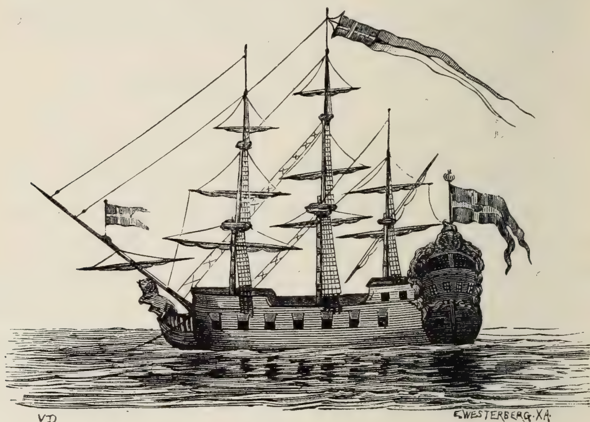

Fig. 15. Ostindiska kompaniets skepp Götha Leijon. Ur Schantz' dagbok. (Ms. i K. B.)

Och hur går det med våra sidenmanufakturer? Ja, fråga vår vän Isaac Fritz vid Surbrunn!* Han är min själ färdig att slå vantarne i bordet när som hälst! Jo, man ställer till lotterier. Ha vi icke kanske General-Tull-Arrende Societetens fullmäktiges privilegierade Lotteri! Sitter icke handelsmännen Kierr-

* Styvson till förr nämnde Renat. Hade en process med Manufakturkontoret 1740, då han måste avträda sin egendom. Handlingarne i målet äro från Hovrättens arkiv flyttade till K. Bibl., där de nu förvaras. »Fritz Manufactur» synes på Tillæus' karta.

man och Plomgren därnere i 37:an i Räntmästarhuset och schackrar med lotterna. Ha vi kanske inte Rosenmüllers Silvermyntslotteri och Lunds Universitets Lotteri och hela världens lotteri! Och ska man inte sitta och se på hur de här byglarne sno omkring i husen och skriva opp styvkjortlar och...*

Carl Fredrik som stått och undrat vilketdera han skulle göra, antingen ta en gäsp till eller klappa markörskan på kinden, beslöt sig för det senare, varefter herrarne lämnade manufakturerna och återvände till trycktaffeln. Där inne kunde de dock icke stanna länge för den tilltagande hettan, utan befunno de sig snart åter ute på Skeppsbron. På Carl Fredriks förfrågan, varför herr Leonhard icke ville »visa honom stan», utan släpade honom omkring på broar och krogar, svarade herr Leonhard.

— En stad, min unge vän, består stricte taget av hus, gator, kyrkor, palats; och sådant kan man läsa i böcker om — du har ju läst Rüdling som kom ut 31.** Men en stad består också av människor som vandra på gator, sova i kyrkor, supa på krogar, latas i palats, slita hund i kojor o. s. v. Dessa senare ingredienser i en stad förekomma mindre ofta i böcker och därför har jag släpat dig omkring, som du uttryckte dig, på detta sätt. Vill du nu gå med upp på bokauktion vid Tyska Brunn, så skall du få se en annan sida av staden; och du skall på samma gång få tillfredsställa din lärda nyfikenhet på en

* Kommissarier gingo omkring i husen och upptecknade, för slottsbyggnadshjälpen, fruntimmers styvkjortlar och andra lyxplagg. Se ovan.

** Det I Flor Stående Stockholm, av Johann Rüdling. Sthlm 1731. Supplement, ibidem 1740.

legion skulpterade sandstensportar, som icke äga större märkvärdighet än att de äro lika varann och att de äro gjorda i förra århundradet.

— Vad är det för en bokauktion?

— Det är Anonymi »Cujusdam viri illustris», som det står i katalogen, vilken du kan se här — —. Här går Peringskölds Monumenta, Hadorphs Rimkrönikor...

— Jag tackar så mycket, men jag tyckte nyss jag hörde en opinion om böcker, som icke stämmer med —

— Medan vi gått här och spånslagit, så har klockan emellertid blivit middag, och efter som vi hota att råka i ett mot varandra conträrt sinnelag, föreslår jag, att vi gå in till Peter Hälberg på Den Gyldene Freden eller Pax aurea och där intaga vår middag.

Detta artiga skämt upptogs med välbehag av Carl Fredrik och genom första lägliga grändhål krånglade de sig upp till Österlånggatan, där de snart funno sig i arbete med en bastant middag.

— Nu sitta vi på klassisk mark, sade herr Leonhard, under det han vittjade matsedeln. Under våra fötter ha vi helt enkelt gamla Svartbrödraklostrets källare.

— Nej?

— Nej! Jo, säger jag. Och där uppe i Benikebrinken i hörnet av Prästgatan ha vi klostrets ekonomivåning och refektorium, fastän de nu begagnas som källare, de också. Det finns en gammal gravyr från 1500-talet som visar Svartbrödraklostrets yttre. (Fig. 16.)

— Skulle vi inte granska matsedeln? Lina väntar visst! anmärkte Carl Fredrik, som icke var trakterad av klosterbeskrivningen.

Matsedeln bjöd bland annat gott på Spargel från Alichs trädgård (hörnet av Norrtulls- och Surbrunnsgatan), samt en okänd rätt, som bar namnet Tartuffler. Denna senare framkallade många funderingar och varken herr Leonhard eller hans unge vän kunde finna något angenämt i de beska svartbruna rotknölarna, tills äntligen kyparen med några raska knivdrag tog av det bruna skinnet och företedde en kanariegul, doftande, lucker frukt, som smakade likt nybakat vetebröd, men då fann förtjusningen inga gränser:

Fig. 16. Svartbrödraklostret i Stockholm. Efter gravyr från 1500-talet.

— Var har ni fått den här frukten ifrån? Den smakar ju som mandelbröd?

— Vet inte farbror det, att det är en Väst-Indiansk rot, som den där Alström har infört i Alingsås, där han för övrigt ämnar införa allting både levande och dött!

— Jag borde ha vetat det, men jag visste det icke, ty örtkunskapen på min tid var icke så stor som nu.

— Nej, det vill jag tro; och nu skall farbror veta, att Olof Rudbeck sonen fått en lärjunge som går utanpå allt och alla: han har nyss dykit igenom hela Lappland eller Samolad som Olof junior kallade det och hans resa har gjort det aldra största väsen i Uppsala.

— Vad tycker du om skylten i hörnet däruppe? (fig. 17) frågade herr Leonhard.

— Skylten? Jo, den är lik alla andra skyltar.

Fig. 17. Källaren Fredens skylt.

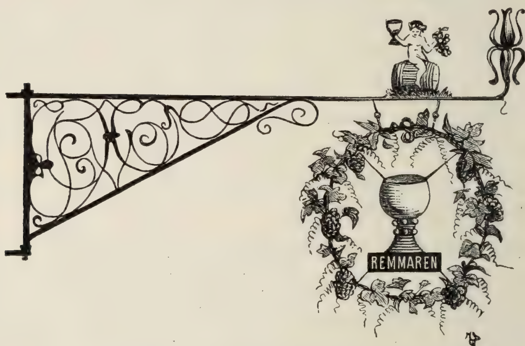

Fig. 18. Källaren Remmarens skylt.

— Nej, det är han icke, ty om du ser på andra, till exempel Remmarns (fig. 18), så äro de icke alls lika.

— Nå, vad kan detta ha för intresse för mig!

— Det erinrar mig om den kongliga förordningen av 1638, som påbjuder skyltars införande...

— Och därför vill farbror påminna mig om min okunnighet om ifrågavarande författning och om sitt eget årtalsvetande...

— Carl Fredrik, vem har lärt dig vara spetsig mot en gammal man?

— Det var ett fasligt segt kött... Kan farbror också säga vilket år den här oxen föddes...

— Carl Fredrik!

— Eller enligt vilken konglig förordning källarmästarn...

Carl Fredrik, som märkte att gubben blev ond, gjorde en vändning tillbaka; tittade ut genom fönstret och sade:

— Jaså, skyltarne äro så gamla?

— Ja, svarade herr Leonhard blidkad, det finns en förordning av Carl IX, år 1603, som specificerar deras utseende. I Stockholm skulle 6 öppne värdshus vara, säger han; det ena skulle Hindr. Danitz uppehålla och skulle hänga ut 3 kronor;* det andra skulle vara uti Hindr. Bökmans hus, och där skulle uthängas en blå örn; det tredje skulle Hans Meijer hålla, och han skulle hänga ut ett förgyllt lejon; det fjärde skulle vara hos Meinert Feltman, och där skulle hänga ut en grip; det femte skulle Hans Nilsson uppehålla, och där skulle hänga ut en sol; det sjätte skulle vara uti Baggens hus, och där skulle en måne hänga ut.

Carl Fredrik försökte fåfängt leda herr Leonhards uppmärksamhet ut genom fönstret på sista lämningen av stadsmuren med de många klädstånden, då plötsligen dörren öppnas och in seglar en lång herre med ljusbruna polissonger, en cantonnesisk stråhatt

* Sedan Malmens Källare på Myntgatan (förr kallad Riddargatan).

akterstagad och med ett friskt lynne blåsande omkring sig.

— Nej, se Carl Johan! utropade herr Leonhard, välkommen åter från Mittens rike. — Får jag föreställa: min brorson, löjtnant Gethe på Götha Leijon!

Carl Fredrik mottog den nykomne officeren med en students vanliga ovilja och sedan middagen lupit till ända under en lång beskrivning på Kinas land och folk,* förklarade sig Carl Fredrik hava ett ytterst angeläget ärende ner till gästgivaregården vid Röda bodarne. Som herr Leonhard var livligt inne i de kinesiska förhållandena, kände han ingen avsaknad av sällskapet och lät Carl Fredrik avtåga.

Denne tog närmaste vägen till Riddarhusgränden och lät ro sig över till Röda bodarne, där han hade sitt kvarter hörn om hörn med Bielkes palats.** Sedan han uträttat sitt ärende, vilket bestod i tillfredsställandet av den akademiska vanan att sova middag, beslöt han taga sig en tripp på egen hand ut i staden. Han gick upp för Clara södra gata och var inne på kyrkogården. Där möttes hans ögon av en ändlös folksamling, som stod packad omkring en grav. På gravens brädd reste sig en hög gestalt som läste med väldig stämma ur en tjock bok i 4:o häftad i svart omslag. Carl Fredrik hade stått och hört en strof om Alexanders tåg, om Curtius' bekanta ritt, och en mängd andra berömda mäns, utom den dödes, bedrifter, då en svartklädd herre stack i hans hand en tjock bok,

* Carl Johan Gethe har lämnat efter sig en Dagbok hållen på resan till Ost-Indien (1746—49) ombord på Götha Leijon. Handskriften finnes i två exemplar, det ena i Kongl. Vetenskapsakademien, det andra i Kongl. Biblioteket. Med karta och förträffliga kolorerade teckningar.

** Akademien för de fria konsterna.

vilken liknade den, vilken talaren begagnade. Han vände på omslaget och läste följande Titul:

Een söt Lucht
af
Ehrenpreiß/
Hwilken
Hans Kongl. May:tz Tro-mans och Lagmans
öfwer Härtigdömet Skåne och Blekingen/
Then fordom
Högwälborne FrijHerres och Herres/
Herr CARL
CHRENPREÜS/
Til Fårsbygård/ Almenäs och Barkestorp
&c. &c.
Christeligen förde Wandel här i werlden och saligen
tagne affked af werlden/
Som efter Gudz behag inföll then 3:dje Maj 1734
Och
För en Högförnähm och anseenlig Församling af Furstlige/
Adelige/ och andre Ståndz-Personer hölls på
S:t Clarae kyrkogård
Tå
Thes dödelige Deel nedsattes i Griften/
At Han/ på Jesu Christi stora Dag/
upwäxa skal
Ett oförgängeligit Ehrenpreiß.

Carl Fredrik ansåg sig böra taga någon närmare kännedom om den 200 sidor starka kvartvolymen. Först kom ett Förspråk i 11 §-er om 23 sidor. Så kom texten; så Inledning till betraktelserna eller predikan, om 12 sidor. Därefter sönderföll predikan i tre Betraktelser, vardera om 90 sidor. Varje av dessa

tre Betraktelser sönderföll åter i sex avdelningar: Lärdomen, Warningen, Underwijsningen, Förmaningen, Sjelfpröfningen och Trösten. Därpå följde: Applicatio eller »Jämnföring til och medh then Salige Herren och Lagmannens' *a)* Christeliga lefwerne *b)* förnähme embete». Därpå syntes 9 sidor Personalia; sedan en tacksägelse till Hennes Durchleuchtighet som behagat bevista begravningen, en d:o till Hans Durchleuchtighet av samma skäl, en d:o till de Höggrefliga Excellenser av samma skäl. Men ännu var det icke slut, ty nu följde: Från Rector Academiæ Carolinæ Patribus Civibusque. Därpå Oratio Funebris, 22 sidor — latin! Så Een rättsinnig Christens Lifs- och döds-Åhreminne på vers; vidare en Elegia; slutligen Academiens Sorgeklagan på vers och sist Grafskrift, Ode. Allt tillsammans 200 sidor som nämndes. Talaren, som nu var på 2:dra Betraktelsens 4:de avdelning pag. 98, arbetade med oförminskad kraft och såg med en triumferande min huru då och då en avsvimmad bars in i kyrkan.

Carl Fredrik kastade en orolig blick på de återstående 100 sidorna; de voro visserligen blott hundra, men 50 voro latin och de som icke föllo för dem, måste stryka för de sista femtio, som voro på vers.

— Vad heter bödeln? frågade han sin granne.

Denne som tyckte att han sade »prästen», svarade: — Det är bankofullmäktigen och kyrkoherden Göran Nordberg, ni vet, Carl XII:s fältpräst, ordförande i fältkonsistoriet i Muscow.

— Å, är det han? Som skrivit Clara Minne?

— Ja visst! Och han håller nu på med två folianter om Carl XII.

— Det var inte underligt, då!

Som Carl Fredrik hade sitt unga liv kärt, avlägsnade han sig från slagfältet så fort som möjligt. Han drog sig norrut på kyrkogården, betraktade det skyhöga spetsiga tornet, vilket var så högt, att han måste lägga huvudet på ryggen och gå baklänges åt kyrkmuren till för att kunna se spiran. Herr Carl

Fig. 19. Claræ Schola.
Efter kopparstick från 1749.

retirerade nordhän tills han kände att det tog emot för huvudet; han tittade upp och såg att det var ett stenhus (fig. 19) på vilket satt en stenskylt med denna inskription:

CUM PRIVILEGIO S: R: M:
MEDIANTE QUORUNDAM
PIORUM LIBERALITATE
HANC SCHOLAM ÆDIFICARI
CURAVIT
M. SAMUEL BENED. HAMARINUS
HUIUS ECCLESIÆ PASTOR
A:o MDCLV.

Vid ordet Schola kände han en kall rysning och han beslöt att fly, men han stannade ändock liksom

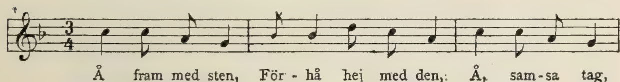
den nyfikne vilken fängslas vid åsynen av det gräsliga. Det låg en tom tunna utanför fönstren; han klev upp på densamma och tittade in. Liksom en vild dröm, ett mörkt minne av den sort som kan förgifta ett liv, drog en tavla förbi hans öga. Han såg fem bänkar med barnskelett, framför vilka ett fullväxt sådant försökte balansera med en käpp eller vad han nu försökte. Bakom konstmakaren öppnas tyst en dörr, ett grinande kranium med rätt mycket kött på smyger in som en katt och kastar sig över ett av barnskeletten och — — —. Det genomträngande anropet om barmhärtighet och förlåtelse för ett fel som aldrig var begånget trängde genom märg och ben, och Carl Fredrik sprang därifrån, ända ner till Clara sjö, där han stannade utanför färgeriet Blå Hand och ångrade att han icke satt eld på det huset, och för hans öga stod som ett rött moln, och han kom att erinra sig från sin barndom en dylik bandit som den däruppe, vilken »var ordinerad av läkaren att ta sig motion om morgnarne».*

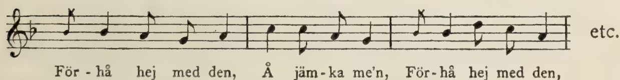
Carl Fredrik började nu en av dessa angenäma vandringar på måfå i en främmande stad vilka bjuda på överraskningar vid varje steg. Han tog av åt höger in på Clara Bergsgatan, kom in på Gamla Kungsholmsbrogatan, beträdde Blekholmen, passerade Gamla Kungsholmsbron med Grev Mörners palats till vänster om brohuvudet; därpå tog han av en liten gränd som icke hade något namn och kom upp på en kvarnbacke; kvarnen hette Lilla Munckan,

* År 1714 försökte skolungdomen i Härnösand att bränna av staden blott för att slippa gå i skolan. Ett förfärligt bevis på lärarnes barbari. (Ur Svea Hovrätts arkiv i Kongl. Bibl.)

sade mjölnaren. Här satte sig Carl Fredrik ner och tog en överblick över staden. Norrut hade han Grev Pipers trädgård, längre bort hade han Adelcrantzske egendomen, ändå längre, åt Mälaren, Snacks, Langenbergs, Jaktvarvet och Rålambshov. Söder hän såg han: först på Kungsholmslandet vid Nya brons fäste, Greve Horns och Glasbruket* på var sin sida; mitt i strömmen mellan bron och Riddarholmen låg det lilla Stenskär,** en naken klippa; på Riddarholmsstranden låg det praktfulla Kungshuset med sina granna trappor och sin präktiga båtbrygga. Och så tog han hela staden och Norrmalm i en vy, och vackrare hade han aldrig sett. Han försjönk i stilla aftonbetraktelser, ur vilka han stördes av en sång nerifrån Solvisaregränden, där man var sysselsatt att lägga grunden till ett nytt hus. Hans tankar gingo genast till herr Leonhard på Gyldene Freden, och livad av ett nytt nit tog han sig för att så gott han kunde uppteckna

Grundläggarnes ton.

Å eftersätt, För hå hej med den,
å på en gång, » »
å värre kan vi, » »

* Karolinska Institutets mark.

** Strömsborg.

å blås på sten, För hå hej med den,
å sväng på sten, » »
å kom igen, » »
å stå me det! » »

Skymningen hade inträtt, och Carl Fredrik tog korn på Tyska kyrkan samt anträdde sin återfärd till Gyldene Freden, där han verkligen anträffade herr Leonhard och Carl Johan, vilka serverat varandra tal och skålar hela eftermiddagen, så att bordet var så fullt med flaskor som ett apotek. Nu var det för sent att gå på Kongliga Theatro, vilken börjat redan klockan fyra. Därför intogs en bål rhenskt, och vid densamma föreslog herr Leonhard en skål för Stockholm, vilken föregicks av ett s. k. »årtal», vilket var noga bekant för alla herr Leonhards vänner och innehöll en konstrik vävnad av utdrag ur magistratens kungörelser med dag och datum.

— Gode herrar, klockan är tio! hördes källarmästarns stämma.

— Nå, det får hon vara! Jag betalar plikten, fem daler silver, svarade herr Leonhard lugnande.

— Ja, det hjälper inte —.

— Nå, tio då, om det är andra resan! Jag känner kongl. förordningen mot svalg och dryckenskap 1726; men är det så, och efter som talgljusen börja gråta, så var så god och ge oss facklor, så gå vi!

— Facklor äro förbjudna på gatorna enligt kongliga förordningen av 1680, herr notarius! svarade källarmästarn krossande.

— Ja, men de äro faktiskt återinförda efter 1725, då de ånyo blevo förbjudna, vilket bevisar att den äldre kongliga förordningen är annullerad av hävd.

— Ja, men sedan vi enligt 1719 års förordning

fått lyktor på Norrbro, så har bestämmelsen åter vunnit kraft.

— Det är visserligen sant, min bästa herre, men vi hade lyktor på Riddarholmen redan 1697, och det har icke haft något inflytande på Österlånggatan, och för övrigt skall jag säga er, att sedan tornväktarne inrättades 1732 och brandordningen utkom 33, så har all eldfara upphört; för övrigt måste man ju ha lyse med sig, då man går på gatorna, såvida 1729 års förordning om husnummer skall äga någon betydelse.

Källarmästarn var överbevisad av så mycket årtal och knep fram med facklor (av Hermansons välkända tillverkning, på Norra Smedgatan), varpå sällskapet avtågade. Majnatten var mulen och kolmörk och facklornas irrande sken klättrade upp för de branta husgavlarne, upplyste då och då en sandstenstavla, med en from bön, ovanför porten, eller visade ett namnchiffer eller årtal bildat av ankarjärnen utanpå väggen; de tågade förbi gamla stadsmuren och sågo källaren Stjärnans ståtliga skylt lysa som en blixt, och spegla sig i de små blyinfattade rutorna*. De stötte upp en brandvakt sovande på en avvisare, de skrämde upp kattor som voro ute för att fouragera och de mötte svärmar av ostindiefarare som uppsökte sina härbärgen eller voro ute på äventyr. Herr Leonhard blev exalterad och höll ett föredrag om »gatans poesi». Han fäste uppmärksamheten på allt; han såg segelsömmarns skyltande flagga stiga ner ur mörkret, då fackelskenet lyfte sig upp till henne; han såg mörkret ur vattuportarne från gränderna välta fram mot dem som en tjock materie, han såg tobaks-

* Stockholm började först på 1730-talet utbyta de små runda blyrutorna mot de större kittrutorna.

handlarens Morian grina emot dem från sin upphöjda plats, han såg till och med kjolar skymta i en portgång, men det låtsade han icke om, han såg samlingar av grönsaker, äggskal, viskor, papperslappar mitt på gatan, men det var blott »nature morte», det var färg, det var poesi! De sågo ännu en gång ett stycke av stadsmuren vid Köpmantorget, och mörkret började förtunnas, de kände luften strömma emot sig, facklorna drogo andan och de voro ute på Slottsbacken. Vilken överraskning! Himlen var klar och en varm fullmåne stod över Fredrikshov! Herr Leonhard släckte sin fackla och steg upp på en avvisare, blottade sitt huvud och deklamerade:

O, Stockholm! hela Nordens Sol, samt Swer'ges pragt och fägnad,
Wår Kunga=Stol, och Riddar=borg, wårt Manhems lust och hägnad,
Rättwisans Säte, Lärdoms pris, och Tapperhets palats,
All Konstens Näste, Slögders Hall, all Nöjens sammel=plats.
Bland Store Städer Stockholm är en **Krona, Krants** och **prydnad,**
Som många Land och Städer lagt inunder Swer'ges lydnad,
En Drottning för wår hela Nord, för hela Werlden stor.
Jag frågar då ännu än gång, hwad så uphögt ditt flor?
Blif Stockholm **altid Nordens Sol! din Magt ock Pragt sig öke!**
Gudsfruktan, Dygd, Wälsignelse Din Portar steds beföke!
Låt hela wida Werlden se, hwad så upphögt Ditt flor!
Lef Stockholms **Ädla Menighet! Lef Säll! Blif altid Stor!**

KAP. I.

Högtiderna Jul och Påsk.

För några årtionden sedan började Stockholms jul bebåda sin ankomst sista veckan i november, då första adventsöndagen inträffar och på vilken en något festligare sång, utom adventpsalmen »Gör porten hög, gör dörren bred» eller »Bereden väg för Herran! Berg, sjunken; djup, stån opp!» bestods från orgelläktaren.* Första söndagen i december sammankallades det gamla borgarhusets barn, och nu öppnades sparbössorna; behållningen utgjorde då ett uttryck av ägarens flit i skolan under det förflutna året. Kassorna räknades, och sedan en del blivit avsatt till husets pensionärer, vilka mest utgjordes av gamla sjukliga uttjänade ammor och äldre manliga orkeslösa, vilka under året avlagt regelbundna besök på sina vissa dagar och därav erhållit namn såsom tisdagsgubben, söndagsgubben, Sabbatsbergsgumman, och så, uppgjordes program för julklappars inköpande åt familjens medlemmar, från den ostindiska näsduken åt far till tjänsteflickornas schaletter och drängens hävdvunna nattkappa och cigarrmunstycke; den hemlighetsfulla stämningsrika jultiden var inne.

* Så firas i det närmaste julen än i dag, och så firades den, enligt traditioner, för hundra år sen också.

Oroande förebud började nu också visa sig i våningen; gardinerna togos ner och de gapande fönsteröppningarne blottades; sängarne började se obäddade ut, ty de vita övertäckena voro försvunna; möblerna flyttade platser och hela huset andades en hemlighetsfull icke otrevlig vantrevnad. I köket var fullt upplopp; slaktardrängen hade varit hemma och styckat grisen, vilket haft till följd en långvarig förrättning med vissa av djurets ädlare delar; en ståtlig pressylta lyste och försvann i källaren för att icke synas förrän den stora dagen; däremot uppträdde grisfötterna redan i förskott vid aftonbordet och istersmöret blev en stående adventsrätt. Man hade sett en hel tunna mjöl vandra till hembagaren, och svensköl på helbuteljer nerforslades i källaren. Frun och äldsta dottern hade en nattlig sammankomst hos hembagaren, där hela julförrådet av bröd bakades. Nu revs kopparn ner från hyllorna, och blår, drank och pärlsand gjorde den snart skinande som solen. Träkärl, bord och stolar skurades; sotaren kom mitt i alltsammans, ovälkommen som alltid.

*

Och i skolan, där hölls provskrivning; det var första julförebudet där; läxorna voro slut och man skulle göra sitt skrivprov under lärarens uppsikt; det var en viktig dag och så lång sedan; man började klockan åtta på morgonen och höll i till klockan tre med att skriva fyra rader på längden tvärs över ett halvark; och namnteckningen under; huru stolt och dock så svårt! Och det eviga formerandet av gåspennorna som magistern ensam kunde utföra! Och

bläckplumpen på sista raden! Och börja om igen! — Men det hade en ända, det också! Så kom förkänslan av själva lovet! Två dagars skurlov före examen. Då gick man i vägen i julstöket hemma och skickades ut att åka kälke i Carl XIII:s torg eller Observatoriebacken eller ändå djärvare i Fabriksbacken på Kungsholmen. Och så är examensdagen inne. Bästa blusen av ståltyg och blankläderssskärpet med stenkolsspännet; väskan och bokremmen avlagda för dagen. Frukostpenningen utgick i den stora kopparsexskillingen med Oscar I på ena sidan och dalpilarne på den andra. Det var en slant det mot den vardagliga sexstyvern! Och examensdagen. Betygen utdelades redan på morgonen. Stora A och lilla b; och bc och c. Och föräldrarne infinna sig framåt förmiddagen och förläna litet lugn, ty man är icke rätt säker för stryk förr än de ha kommit. Och avslutningen i Qvarta; skolans eforus med kors på bröstet utdelar premierna; talen, förmaningarne, tacksägelserna; och så »Herre signe du och råde» och jullovet har tagit sin början!

*

Nu är dan för dan för dan inne och nu skall uppköpas hos Lejorna. Man håller sig ännu av vana till Benjamin Leja vid Gustav Adolfs torg (fig. 20), och där företages en långvarig översikt av artiklarne från det lilla 12-skillingsrummet åt gården, ända i det stora rummet åt torget, där det finns saker som kosta mer än två riksdaler banko — tänk en blå tvåa banko! Julklapparne av den onyttiga och roliga sorten utgjordes av tennsoldater, tittskåp, kaleidoskop,

askar med målade hus, trän, människor och djur; kök, kökssaker, serviser, möbler, stall, trumpeter, mungigor, dragharmonikor, korkpistoler, sablar, ge-

Fig. 20. Benjamin Lejas jul-exposition vid Gustav Adolfs torg. Tolvskillingsrummet. Efter en outgiven litografi i Kongl. Biblioteket.

vär, patronkök. Sakerna voro just icke varaktiga, men de voro tämligen billiga, och behaget låg kanske till en del i att man icke hann ledsna vid dem, ty efter Trettondagen voro de vanligen obrukbara eller förkomna.

Dagen för julafton gå de små med tjänsteflickorna i Julmarknan och se på grenljusen och de med kulört papper utsirade armstakarne. Någon handel kommer dock icke där i fråga, ty det är nu en gång för alla Leja som skall ha julpängarna!

Julaftonen är äntligen inne. Förmiddagen är mycket lång, ehuru förhoppningsfull. Julgranen har anlänt, och sedan dess fot befunnits obrukbar, står den stackarn på lut i ett hörn tills drängen hunnit tillyxa en ny fot. Då klädes den i färgade pappersstjärnor och glaskulor, och i grenarnes ändar sättas bitar av vaxstapel. Så hängas Nisse och Nasse i högsta gren och Julbocken och hela ståten av äpplen och nötter.

Det lider fram åt middan, men föräldrarne äro ännu icke synliga, de äro ute i stan. I köket finnes blott en enda tjänare som passar grytorna. Middagen infaller, men någon middag synes icke, utan man får anvisning att gå ut i köket och dricka kaffe eller om man hellre vill äta franska bröd doppade i en av de stora grytorna. Det börjar skymma, men ljus tändas ändå icke. Vid femtiden anlända föräldrarne, till det yttre lugna som vanligt, men tomhänta. De hade nämligen, efter vad som sedan visar sig, gjort sina uppköp för fjorton dagar sedan, och en liten bror kan skvallra, att han trampat i en klädkorg full med paket, då han sist lekte kurra gömma i garderoben. Klockan 6 höres en våldsam ringning, och en okänd mansperson i uppslagen krage, svarta mustascher och glasögon kommer in, frågar med barsk stämma om herrskapet det och det bor här, varpå han överlämnar ett större paket, som genast skaffas in i den omskvallrade garderoben. Ett par minuter efter hans

avgång anländer — det slår aldrig fel — morbror Palle — det är familjens Rupert Knecht — den gamle ungkarlen — barnens glade vän — men han har ingenting med sig. Med ledsen min förklarar han, att han kom så sent från sitt arbete, att han icke hunnit köpa något — men nästa jul så skall han komma ihåg sig bättre. Han låter undersöka sina fickor, och de befinnas verkligen tomma. Senare på kvällen visar det sig dock, att en mängd små gåvor icke kunna hava haft någon annan givare än den tomhänte morbror Palle, vilken nu misstänktes att ha stått i något intimt förhållande till den okände herren som ringde så hårt.

Nu tändes julgranen; alla, små och stora, unga och gamla, taga i ring, pigorna hämtas från köket, och vid Orsapolkans vemodiga toner dansas omkring julgranen, icke den yra dansen som uttrycker glädje eller passion, utan den slags dans som en gång tillbaka i tiden har ingått såsom beståndsdel av en religiös kult.

De minsta barnen få nu sina julklappar och sitt julbord, varefter far och morbror gå och stänga sig in i det innersta rummet där de skola »arbeta» tillsammans. De små gå till sängs och klockan 8 dukas bordet. Då och då höres en häftig ringning, och en hemlighetsfull person uppenbarar sig i olika skepnader, alltid dock avlämnande något paket.

Klockan halv nio sätter man sig till bords. De varje jul återkommande rätterna voro lutfisk, risgrynsgröt och smörtårta, varpå följde vin. Några rimförsök på gröten förekommo icke ofta. (Att gäddan ersätter lutfisken i många Stockholmshus är en känd sak.) Tårtans serverande gav signalen till julklapparnes inbärande i en klädkorg, vilken placera-

des bredvid fadren, som nu läste upp utanskrifterna, vilka oftast voro beledsagade av skämtsamma titulaturer eller också försedda med vers. Stundom voro paketen med omslagsadresser och vandrade då från den ena till den andra, innan de stannade hos ägaren.

Omkring midnatt först var allting förbi, och man skildes åt med fasta föresatser att gå i julottan som började klockan sju.

Klockan 6 juldagsmorgonen voro barnen och pigorna på fötter, och morbror Palle slets ur sin tunga sömn av många par små armar, och när han väl var vaken, var han snart på benen och nu tog han hand om de vuxna, medan pigorna fingo de små att föra till närmaste kyrka. Morbror Palle däremot ville alltid gå till Clara, ty han var född i den församlingen och tog aldrig något anseende till personen som predikade. Mörka lågo gatorna; en och annan Argandisk lykta spridde ett svagt sken från sitt rep; en och annan upplyst rullgardin antydde, att kyrkobesökare voro på benen; var morgonen klar, kunde man i en grändöppning eller på ett torg se en skymt av morgonstjärnan och som för barnen fick gälla för Ledstjärnan till Betlehem.

När man kom in på kyrkogården, sågs den mörka kyrkan resa sig som ett fjäll och de höga lysande fönsterna mellan de avlövade lindarne utgjorde en syn som lämnade ett varaktigt intryck. Man gick in genom stora ingången, ryste vi åsynen av skampallarne, men kände sig snart varm vid de många ljusen. Och skolbarnen sjöngo »Hosianna», och »Så skön går morgonstjärnan fram» och predikan var lång, och man frös om fötterna. Det stora altarfönstret, som först var svart, började emellertid ljusna,

ty det låg åt öster, och ljusen blevo röda, och ottan var slut. Då man kom ut, var det full dager. När husets söner blivit något äldre, ändrades julotteturen, så att Clara kyrka utbyttes mot Solna; men som ottan där började klockan 6 på morgonen, anlände man vanligen icke förr än allt var slut och kyrkan stängd, varefter Stallmästargården angjordes, där en mängd av stadens ungherrar hade glöggpartier och frukostar. Juldagen hölls familjemiddag för äldre nära släktingar och bokhållarne samt gynnare och vänner, vilka eljest icke hörde till umgänget. Aftonen tillbragtes i lugn och utan buller vid whistbordet. Annandagen åter var ungdomens dag. Då dansades och lektes om aftonen. De gamle öppnade balen med en promenadpolonäs. Valsen, polkan, françaisen, mazurkan voro de gängse danserna. Äldre personer fortsatte ännu med gamla eller trestegsvalsen; skickligare halvgamla personer som besökt landsorten kunde också utföra en förvånande slängpolka. Bland lekar voro pantlekar de mest omtyckta, och panterna måste lösas ärligt med det mest gångbara betalningsmedel, vilket var en kyss. Understol, Gömma ring, Du duger, Skifta makar, Tavlor och deviser voro de vanligaste lekarne. Av danslekar förekommo endast Väva vadmal och långdans, i vilken alla husets innevånare deltogo och som drogs från barnkammaren genom alla rummen ända ut i köket, där pigorna adjungerades. Emellertid hade de små fått ett skuggspel till julklapp. Det var »Den söndriga Bron eller Den muntra Peter och Gascognaren», som utkom på Huldbergs förlag 1849 och vilket med stort bifall gavs på alla små familjeteatrar. Personerna äro: Peter, jordbrukare; En gascognare; Niklas färjkarl;

En skock gäss. Vid ridåns uppgång simma gässen över scenen ett par slag. Därpå kommer Peter med sin hacka och går ner på trappan till vänster. Han ropar på Niklas. Denne kommer med båten och för över Peter, vilken går upp på bron och börjar arbeta med sin hacka. Nu kommer Gascognaren fram på

Fig. 21. Den söndriga bron.
Skuggspel givet i Paris på 1770-talet; tryckt i Stockholm första gången 1849.

bron på andra sidan och ser det öppna vattnet under sig, varvid följande märkliga dialog uppstår:

Gascogn. ... Säg då, min vän där på andra sidan om strömmen, var har bron tagit vägen?

Peter (arbetande). Den har fallit i sjön.

Gascogn. Den har fallit i sjön! det är ett svar, som icke betyder någonting det. Jag vill veta om man kan komma över sjön?

Peter. Gässen gingo nyss över.

Gascogn. Besitta! Gässen kunna simma, det är inte något nytt; vad är det du sladdrar; jag frågar om strömmen är mycket djup?

Peter. Den är så djup att stenarna nå botten.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Gascogn. Säg mig, säljer man gott vin i det där värdshuset?

Peter. Man säljer mera än man ger bort.

Gascogn. — — — Med vem är du gift?

Peter. Med min hustru, den grodan.

Gascognaren kommer i fullt utbildat gräl med Peter och lovar honom stryk. Niklas anropas av G. och han kommer med båten samt ror G. över; men när båten är mitt under det ställe där Peter står, makar denne ner ett stenras som krossar G:s hatt. Nytt uppträde. G. kommer i land, smyger sig bakom Peter och skuffar honom i sjön. Peter håller på att drunkna, då Niklas kommer till med båten och räddar honom. Ridå!

Detta lilla julnöje, som var så omtyckt på sin tid, har icke någon namngiven upphovsman, men de bekanta litterära systrarne Granberg äro i bibliografier uppgivna som författare, vilket får rättfärdiga denna lilla avvikelse från ämnet. Stycket har nämligen vida äldre anor. Charles Magnin berättar i sin Histoire des Marionettes, att år 1776 en viss Ambroise i Paris förevisat skuggspel eller Ombres Chinoises, varibland förekom en bro, vars valv har rasat, och arbetare som äro sysselsatta med dess lagande. En resande frågar dem om vägen är farbar; arbetarne driva med honom och svara med den ryktbara kupletten: ankorna ha nyss befarit den! Den resande upptäcker en båt, ger sig över och piskar upp de näsvise. »Det är,» tillägger förf., »den ryktbara Pont cassé (Söndriga bron) skuggspelens klassiska stycke, en gammal fabliau redan i grodd i Le Diz de l'Erberie som man kan läsa i

Rutebeuf och som det behagat Cyrano de Bergerac att inflicka i sin komedi Pédant joué.»

Vårt skuggspel går sålunda först tillbaka till 1776, då det är skuggspelstext i Paris; sedan till en författare före Molière, och stannar hos en trouvère ifrån 1200-talet.*

Men sådana lärda saker hoppade morbror Palle över. Skuggspelet gick sin gilla julgång och omväxlade stundom med Laterna Magican. (I parentes en gammal inrättning som tillskrives den månglärde Athanasius Kircher.) Denna förlustelse är rätt gammal

Fig. 22. Laterna Magica. (1745.)

* Le Diz de l'Erberie. Rutebeuf publié par M. Jubinal. p. 473—474. »Diex vos saut, amis! Diex bénéie, bluteax! d'om estes-vos? — D'ome sui-ge. — De quel home? — De char et d'os. — De quel terre? — En volez-vos faire poz? — Où fustes-vos nez? — Je ne fui onques ne nef ne bateax. — De quel vile estes-vos? — De la vile enprès l'aitre. — Où siet le aitres? — Entor le mostier. — Où siet li mostier? — Sor terre.»

Pedant joué de Bergerac: Ou vas-tu, bon homme? — Tout devant moi. — Mais je te demande où va le chemin que tu suis. — Il ne va pas, il ne bouge. — Pauvre rustre! ce n'est pas cela que je veux savoir: je te demande si tu as encore bien du chemin a faire aujourdhui. — Nanain dà: je le trouverai tout fait.

Jfr följande dialog ur skuggspel från våra dagar enligt uppteckning av Jubinal (Rutebeuf, oevres complètes I, sid. 474, noten): »Eh! bonhomme, quel est ton nom? — J'ai nom tout comme mon père. — Comment se nommait ton père? — C'est le secret de ma mère. — Vend-on du vin dans cette auberge? — On en vend plus qu'on n'en donne. — La rivière est-elle profonde en cet endroit? — Les canards l'ont bien passée» etc.

i Sverige. I Trenchierboken, 1745 års upplaga, är en Laterna avritad av omstående utseende (fig. 22), och i Argus 1734 annonseras sådana till salu hos Joh. Müller i Wattrangs gård på Stora Badstugatan.

Bland lekar må även erinras om upptagandet i ordnar. Den mest allmänna receptionen var den till Tysthetsorden. Ceremonien improviserades sålunda: Recipienten, vilken endast kunde ha nöje av leken i det fall han eller hon icke varit med om densamma förut, instängdes i ett mörkt rum; ordenssalen tillreddes på det sätt, att ett bord mitt på golvet belamrades med alla tillgängliga ljus och lampor; framför dessa uppradades en myckenhet toilettsaker, och andra föremål med blänkande yta, bland vilka insmögs en sak av helt värdelös natur, en kork till exempel. När nu stormästaren, vanligen draperad i en ut- och invänd nattrock (med rött foder enligt tidens bruk) tillfrågade den införde recipienten, vilken av ordens klenodier han skattade högst, skulle korken naturligtvis angivas, så framt intagning skulle ifrågakomma. Gissades orätt, iakttogo officianterna en envis tystnad; men när det gissades rätt, utbrast sällskapet i ett bedövande anskri.

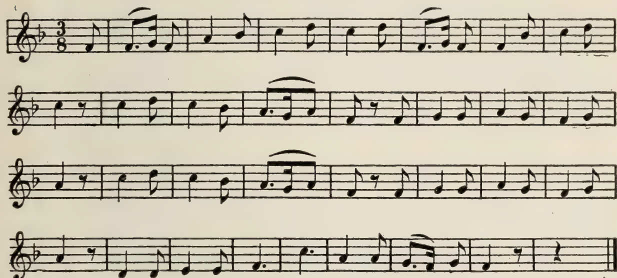
Detta om själva Julhelgen.

Mellan Jul och Nyår började Lussigossarne,* som de i Stockholm orätt kallades, att visa sig. De voro klädda på det hävdvunna sättet till Herodes, Tre kungar och Judas, samt buro stjärnan. En äldre inföding i Stockholm har uppgivit, att det var den gamla medeltidssekventien, med Gudmund Silfverstolpes ord:

* Lussigossar, så kallade i västra Sverige och Värmland, där de gå Lucia-dagen den 13 december.

»Det var de helge kungar tre.
De månde sig på väg bege
Frälsaren att finna.
Och särla syntes det för dem
klart en stjärna brinna
i natten över Betlehem.
Gladeligt de hinna Frälsarns första hem.»

På följande medeltidsmelodi:

Andra personer hava omkring år 1850 hört både Staffansvisan och Goder afton både kvinna och man sjungas i Stockholm Annandag jul och Trettondagen.

På de sista tio åren har man icke avhört Lussigossarne i Stockholm; kanske traditionen är borta. Polisförbudna äro de icke.

Ännu för femtio år sedan firades julen på mera folklivsartat, karnevalsmässigt sätt, om man får tro en mångordig Anonymus i ett Skillingstryck kallat

Jul=Festen, om deß Nöjen, Jul=Klappar och Jul=Leken Understolen, som innehåller 77 Under,
tryckt hos Westerberg 1832.

Han skriver nämligen bland annat:

"Julaftonen, — hwar är en hydda eller ett palats i Swerige, som icke då har sin fröjd? Mången har öfwerlefwat denna afton både i

hufwudstaden och på landet. Huru ser det då ut i Stockholm? Hela werlden i rörelse, alla torg och gator hwimla af menniskor, stor marknad hålles och allahanda prydliga och skämtsamma och läckra saker för barn och flickor och Gud wet för hwem mer, äro då på bord och i bodar upplagda och upphängda. Stortorget och andra platser i Staden äro betäckta med flera rader af stånd och med oräkneliga ljus upplysta. Alla handelsbodar, i synnerhet nipper= och galanteribodar äro eklärerade, ja äfwen flera privata hus, ty Årones Konung skall ju hålla sitt intåg i werlden. Man tror att det är Karnaval, och ända till midnatten hwimlar det under denna kalla Nordstjerna på alla gator och torg af glada och jub=lande menniskor. Famillerna församla sig till glad gemenskap, barnen blifwa begåfwade, de gamle erhålla och skicka sina Julklappar, allt hwirflar, stojar, och hwimlar i uppfyld eller wäntande glädje. — — Julklappar kallas deßa skänker, som man tillskickar hwarandra. Detta bruk är werkligen oändligt angenämt och ger tusen tillfällen både att fröjda och att bry. Det är Nordens Saturnalier; hwem kunde och wille då upptaga någon=ting illa? Man kan deßa dagar bistå nöden och förlägenheten, utan att förödmjuka; man kan roa och bestraffa den qwicka genom ett i gladt lynne alstradt skämt; man kan tukta den fåfänga dåren, förmana och tillrättawisa den felande, utan att beswära domstolen; man kan på ett fint och delikat sätt tillsända den älskade sitt hjertas stumma och dock så wältaliga tolkar, hwilka på denna tid winna mera framgång än på hwarje annan, och kanhända just nu finna den lättaste wägen, emedan glädjen gerna är kärlekens förelöpare. — — Hundrade och tusende särskildta bud och masker, postiljoner till fot, till häst och på krycka äro denna afton ända till sent på natten i rörelse till en del i de aldra äfwenty=ligaste och narraktigaste förklädningar, som en förwägen fantasi någonsin kan tänka sig. Ty underbart och owäntadt måste Julklappen komma och deß sändare och öfwerbringare måste wara okänd och blixtlikt wisa sig och förswinna såsom en ande. — — Werlden måste denna dagen en gång riktigt wändas upp och ner. Och werkligen anstränger man sig utomordentligt, att öfwergå hwarandra i qwicka och narraktiga infall, och äfwen deruti att man så mycket möjligt förswårar Julklapparnas igenfinnande, hwilka ofta äro så narraktigt inpackade och så underligt gömda, att man med många måste loßa, uppskära, uppweckla och söka, och åter genomsöka det bortkastade; innan man kommer till kärnan. Wi antyda detta tillräckligt, då wi berätta, att en fin guldring eller ett litet örhänge blir inskjutit i en centner tung kista eller att ett nätt guldhjerta sitter gömdt i en pundswigtig Julkaka. Äfwen det infallet har man flera gånger sett, att någon skänkt sig sjelf såsom Julkapp och låtit rulla

sig in i rummet i ett stort winfat. Så skänkte sig för flere år sedan en ung grefwe i Stockholm till en dam, som länge warit obewekligt sträng emot honom. Då man upphamrat bottnen af det wäl tillslutna winfatet, skall en skön lång man sprungit ut och rullat sig till den skönas fötter, från hufwud till fot klädd i ett harnesk af rußin och konfiturer och med ett stort Marcipanhjerta på bröstet, hwarpå i guldskrift deßa orden glänste: Grymma och obewekliga skönhet! Ni har redan förtärt det bästa af mig, förtär nu äfwen detta hjerta, ja uppsluka mig med hela min sötma, så som jag nu ligger för edra fötter. — Det måste man äfwen säga, man har fullt skäl att beundra det tålamod och den skicklighet som här wisas wid Julklapparnas upplösande och sökande, och werkligen kan i en familj, som ej räknar mer än sex till tio medlemmar och blott har några slägtingar och bekanta, Julaftonssessionen med sin jublande ach stojande glädje wäl ofta wara ifrån kl. 8 om aftonen till kl. 3 à 4 på morgonen. —"

För hundra år sedan hade Stockholms Jul ändå en annan karaktär och vi begagna ett dyrbart tillfälle att ur det sällsynta Skillings- eller Snusbodtrycket återgiva en skildring som, fastän den är på vers, dock målar vida bättre än den förres lärda prosa och som lämnar rika anledningar till betraktelser. Skriften bär titeln:

En

Ny och wacker

Juhle-Wijsa,

För år 1772.

Kan sjungas som, Philemon dref ut sin Får i en äng etc.

Juhl-kusan och Kakan samt Wörtbröd och mer,
Med Skinkan och Bringan på disken,
Juhl-Jusen och halmen wi utbredda ser,
Ös senap och smör uppå Fisken;

Barn leka i halmen och Juhl=Tuppen tar
Och ungdomen hundrade lekar nu har,
De Wihla, de sitta och wisken.

Härpå bryter författaren ut mot tidens seder, men tar åter sitt lugn i anspråk och återgår till skildringen.

Men ändringar winnas ej genom wårt prat
Bäst är at wi Juhlen betrackta
Sötgröten med mera som lagas till mat
Att dantsa och leka wi akta;
Nöd Sjukdom och Hunger oß nu intet bryr
Förändring på tiden oändelig dyr,
Med Ny=åhret will wi afwackta.

Lät oß plåcka Rosor wi dansa i ring,
Lät oß skjära hafra och binna,
Se blindbocken huru han löper omkring,
Att en annan i stället att finna
Här lekes pantlekar, här döm̃es klå mån;
Här gås Procession här håppas på tån,
Af Juhl=öhlet Färgen wi winna.

Nästa strofer äro fulla av lika dyrbara upplysningar:

Här Sjungs stekta Harar och wäl Jödda Swin
En Domare=dants wi begynna,
Wi skräm̃a bort Juten, för wattn bruks win
Ej någon får bruka okynne,
Här lekes Herr Bollerman, Bollermans dräng,
Här tillreds Här bjudes till Sißlas Barnsäng
Stek nappas dock med ett gladt lynne.

Hwem war som på understohln rodnade nu,
Förargades öfwer ett under,
J leken får tålas allting kjära du,
Om glädjen skall eljest bli Sunder;
Här leks Simon Selle och Smide med mer,
Och de Stolta nunnor man kom̃ande ser,
Samt flera rätt löjliga Funder.

Minuetten och Polskan Qwarndansen går kiäkt,
Och Spelmännen supa och spela,
Min Sköna hon dansar förträffelig täkt,
Blott de som slå Tacten ej fela,
De gamla nu sitta wid bordet i glam,
Då ungdomens äfwentyr och komer fram,
De dricka och plägningen dela.

Kusen och Kakan äro ännu tämligen apokryfiska. Om Kusen skriver Ihre i sitt Glossarium: »Kuse = Kalv. Härav kallas Julkuse ett bröd som, enligt gammal sed,

Fig. 23. Kuse och Kaka.

gavs en sådan form och helgades åt förfädrens gudar...» Att kalvens form undergått utveckling och numera försvunnit synes av ovanstående moderniserade figur.

Törhända äro Nisse och Nasse och Kalven och Grisen, vilka alla hängas i trädet, hedniska minnesmärken från stora juloffret, då offren hängdes i träd — kanske också icke!

Fig. 24. Nisse och Nasse. Julbock. Gris.

Att Kusen haft ett annat utseende 1819 framgår av ett ställe i en liten skrift kallad »Jul-kusen eller Mågarne», utgiven i Stockholm nämnda år. Där omtalas nämligen: »Den härliga Julkusen med sina vördiga lockar och ringfläta över magen, enligt gammal plägsed placerad mitt på bordet —.»

Pepparkaksgrisen som hängdes i gran och som är en kvarleva av Freys galt hade omstående utseende på 1600-talet. Andra julbullar sågo ut som

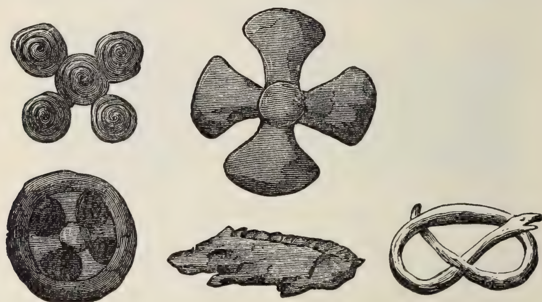

Fig. 25. Julbullar från 1600-talet.
Ur Rudbecks Atland.

synes, ehuru de kanske icke hade samma djupa betydelse som gamle Olof Rudbeck velat giva dem, i det att deras hjulform skulle hava avseende på årets kretslopp som vid jultiden fullbordas. Olaus Magni omtalar, att man på hans tid, 1500-talet, brukade baka julbröd av ett nyfött barns storlek och skapnad, vilket skickades som gåva till vänner och anhöriga. Senare brukade bagarne om julame åt sina kunder baka särskilda präktigt formade bullar på vilkas utseende fig. 26 är ett vackert exempel.

Här må begagnas tillfället att vidröra de andra Stockholmsbrödens former. Bagarnes skrå från bör-

jan av 1500-talet omnämner: ett Fyrikz brödh som skall väga 6 ²/₃ lod, ett spijsebrödh vägande 30 lod, ett peningsbrödh om 20 lod. »Såsom och ett penings Spijsebrödh i förtijden wogh 30 Lodh, och nu dher

Fig. 26. Julbulla från 1637.
Efter en brödstämpel i Nordiska Museum.

emoth måste dett wäga 9 Lodh.» Enligt månadstaxor 1652 förekommer det året endast följande: Hvetebröd à 5 Lod, Skärt Roghmiöls Brödh à 6 Lod, Oskärt D:o Limpebrödh, Kakubrödh. Alla à 1 öre. Året 1669 tillkomma några nya, nämligen: Raspat Fijna Hvete Skorpor, Anckarstockar, Rundbrödh, Rågskorpor.

1679 uppträda Kringlor och Simblor för första gången. Året 1768 är epokgörande, ty då visar sig det Franska brödet på Stockholms synkrets, där det sedan varit stadigt. Det vägde då 1½ lod och kostade 1 öre. 1779 ökas listan med en runstyckes kryddlimpa. Sedan inträffar ingen förändring förr än 1812, då Sockerskorpan, Smörskorpan och Snuten uppenbara sig. Därefter stå uppfinningarne stilla intill 1847, då taxorna upphörde.

Julbocken däremot är en fullt konstaterad stadsbo, mot vars uppträdande magistraten måste ingripa genom en publikation av den 16 december 1721.

"Aldenstund", skriver nämnda auktoritet, "man fast ogierna och med största mißnöije månde förnimma huru såsom i stället för det/ at hwar och en med innerlig hiertans andacht borde sig bereda/ at rätteligen kunna begå och fira den instundande frögdefulla Jule=Högtiden/ en part sielfswåldige gåßar och andre lösa Personer sälla sig tilsammans/ och löpa omkring gator och gränder/ samt inkomma uti husen/ med den så kallade Juhl=Bocken/ Stiernan och andre fåfängeligheter/ hwarunder icke allenast en och annan oanständighet föröfwas/ utan ock som aldrawärst är/ blifwer der wid Gudz heliga Ord och Namn obetändksamt mißbrukat; Alt derföre ock emedan et sådant sielfswåld/ oskick och mißbruk ingalunda kan tålas eller tillåtas/ utan bör etc. . . ./ hafwer Hans Grefl. Excellence . . . etcetera."

Bruket med julbocken måtte sålunda hava antagit någon karnavalskaraktär och väckt förargelse. Kungörelsen synes dock icke haft annan verkan än den, att genom ett och ett halvt sekel bevara underrättelsen åt oss, ty ännu 1831 lever bocken i Jönköping och figurerar på omslaget till en visa.

Om julgranens betydelse äro meningarne flere.

På den år 1742 publicerade runstav synas två furuträn i kors den 21: sta december, vilka uppgivas betyda »att Solen var vänd i Furuträn vilka nu giöra samma tjenst. Denna sed, att Thomasmässan resa upp Furu- eller Granstänger i kors, är ännu i bruk på många orter.»

Olof Rudbeck lämnar i sin Atland (II: 227—228) följande upplysningar om julgranen:

Fig. 27. Julgranar. Från Runstaven 1742.

"Så sattes wijdh alle Portar hoos Gemene Man/ som och än i dag brukas/ twenne gröne Trän aff Furu/ hwilke och på månge/ så etc. . . . Ty de trodde/ at när Solen bleff om wintern aff en Galt eller Sugga ihjelrifwen/ så wäxte aff des blod allena Furun up/ och kallades så Solens Syster/ fick och derföre namn af Solen/ som och kallades Fur/ det är Eld/ . . . emedan de sågo intet trä om wintern wara grönt och lijka som lijff hafwa/ mera än Furun/ och intet Trä feetare än det att brinna . . . etc."

Julkrubban var en julförnöjelse som roade stockholmarne ganska länge. Den tillhörde ursprungligen katolska kyrkan och förevisades först i Schönborgska huset, senare på Norra Smedjegatan.

Med Nyåret tynar Julen av och efter Trettondagen kan den anses vara slut, så att tjugondagen ofta går omärkligt förbi utan att man ens erinrar sig den.

Nyårets ingång har icke just någonsin blivit firat på något annat sätt än med visiters avläggande eller korts kringskickande.

*

Påsk är kanske den av våra högtider som har den mest religiösa karaktär. De sex fastlagsveckorna hava utgjort en långsam förberedelse. Första fettisdagen

har givit försmaken med simla och fastlagsris (fig. 28), eller hetvägg och fetvägg. Passionspredikan på onsdagar, Kristi pinas historia i morgonbönerna i skolan, konfirmationsläsningarne på kyrksalen, de myckna klockringningarne ge en anstrykning av dysterhet som bjärt avsticker mot naturens ljusnande yttre. Ty nu har det börjat våras; gatorna äro vanligen fria från is och snö, lärkan har hörts på Ladugårdsgärdet och bofinken har blåst reveljen i Humlegården, ströet ryker i trädgårdarne, kyrkogårdarnes nyklippta träd svälla i knopp, gamla pilen på Skeppsholmen* har visat sina silvergrå hängen, man börjar måla ångbåtarne vid Skeppsbron, och oljefärgen doftar i solskenet i kapp med tjäran; blåsippor hava utbjudits på Djurgårdsslätten, rädisor hava uppträtt på Munkbron och Hötorget, och stockholmarnes gamla favoritblomma Hyacinthen blommar i fönsterna. Marie Bebådelsedag har skänkt en vilodag gratis åt många. Skärtorsdagen har infallit med generalrepetitioner på Skapelsen i Riddarhussalen och senare i La Croix's Salong. Långfredagen ingår lång och dyster till det yttre, ehuru inomhus icke alltid är så tyst som på gatan. Skapelsen uppföres till förmån för Frimurarbarnhuset. Påskaftonen firas inom den slutna familjekretsen med ägg, vilka i somliga hus bruka förses med inskriptioner, vanligen frågor och svar, vilka giva anledning till artiga

Fig. 28. Fastlagsris.

* Gammal Stockholmsvän. Blåste ner om våren 1874.

Fastlagsris
Till det Täcka Könet

I, som swäfwen liksom tiden
Wildt i yppighet och pragt,
I, som lust och nöjen spriden,
Och oß karlar, trots wår magt,
I behagens bojor smiden!

Läggen band
På mun och tand,
Gören med er hand
Gagn åt Swealand.

Ett dygbigt barn plär snart af riset blifwa skrämdt
Jag will er enda ro och syßla ej skall wara
Att hwarje förmiddag för spegeln sitta jemt
Och slösa bort en tid, som I bordt flitigt spara.
Så äta utan smak en mat, som pigan skämt
Och sen i präktig wagn på théwisiter fara,
Och spela Vira sen, och tadla folk på skämt,
Och under oskulds larf utbreda lömskt en snara:
Åt sådant Herrskap är mitt Fastlagsris bestämdt.

Byggen dygdens fallna kyrka,
Der wårt Kön kan Ert få dyrka
För det I ej wiljen styrka
Dem, som prakt och wällust yrka.

Den Flicka, som ej will bli dygdig och wis, och goda förmaningar lyda,
Hon skall nu få smaka mitt Fastelagsris, och dermed sin toilett pryda,
Och den som för lappri har tycke och smak, för utrikes granlåt och nipper,
För baler, kalaser, maskrader och brak, ej heller min aga hon slipper,
Som med sine ögnakast wisar sig sal för sprättar och sjelfkära narrar,
Och gerna sig roar i fåfänga tal, hon wißt för min aga nu darrar.
Men Flickor som ömma wår bortskämda tid, och wilja deß oseder rätta,
De skola för risbastun blifwa i frid, samt lära för systrarna sätta,
Jag ger dem ock frihet att bruka mitt ris på alla, som aga förtjena;
Men tarfwas det icke, så ware dem pris, som bättras af lexor allena.
I stället för riset, dem bättre står an en Astrild, som ljuf är och ägta,
Jag menar en hurtig och hyggelig man som kan deras ära förfäkta.

skickadt af
Anna Alfwarsam.

5. — *Strindberg, Gamla Stockholm.*

skämt. Påskdagen gå barnen fram i de fattigare församlingarne, emedan man icke vill hålla dem från arbetet längre än nödigt. Det är vackert att på morgonen se unga flickor, klädda i svart, barhuvade eller i en vit slöja, med psalmboken i handen, vandra framåt gatorna vid en moders sida, och ynglingar med brydda miner för första gången bärande den höga hatten och den svarta fracken. Eller att se dem, då de om middagen efter nattvardsgången komma ut genom kordörren, bleka och röda, uppskakade av de givna löftenas vikt och betydelse, mottagas med omfamningar av syskon och vänner som icke fått rum inne i kyrkan.

Med Annandag påsk, som vanligen firas med nöjen av stillsammare art, går Påsken ut.

Vad påsksederna beträffar, torde väl riset, som första fettisdagen begagnas skämtsamt som väckningsmedel, vara en åminnelse av Kristi pina, och betyder väl då de granna fjädrarne att den pinan blev världen till glädje. Ett ganska kuriöst påhitt av en boktryckare är det omstående ristrycket, vilket var i bruk vid detta århundradets ingång.

Äggen på påskafton torde väl icke hava någon annan betydelse än den att hönsen börjat värpa, såvida de icke skola, långsökt nog, antyda Kristi uppståndelse ur graven, återlösningsverkets utveckling ur gravens skal. Kanske de äro en fastlagsrätt, ersättande det under fastan förbjudna köttet.

Semlan måtte ha någon gemensamhet med det osyrade brödet eller vara en enkel fastlagsrätt.

Att fastlagen fordom i Sverige varit firad i likhet med karnevalen utomlands intygar Olaus Magni:

»Jag har ofta,» säger han, »blivit åtspord av förnäma människor om Nordboerna bruka sådana där

Mummerier och Förvandlingar. Men de hava snart av mitt svar förstått att narrarnes antal är legio; därför är narraktigheten kanske enfaldigare och renare ju längre den kommer under polstjärnan... Alldenstund man icke i de nordliga länderna kan göra några fullkomligare ansiktsmasker, så betäcka de ädlare narrarne sina ansikten med svart siden, förändra kläderna,

Fig. 29. Fastlagsputs, ur Ol. Magni.

binda om sig gyllene och silvergördlar, tala med förvänd röst. Efter deras exempel fara de andra narrarne efter; de rasa och ställa sig vansinniga med förvandlad gestalt, såsom i de ovidianska metamorfoserna, i synnerhet i fastan... Så sätter slaktaren ett bock- eller oxhuvud på sig och härmar dessa djurs stämma, eller grymtar han som svin. Så gå fiskarena omkring med nät och håv... På samma sätt de andra borgarena, efter vars och ens stånd och väsen. En sådan frihet tillåtes dem av Övrigheten

endast sex dagar före fastan. Det finns också icke någon bland de utklädda, som fräckare utstyr sig likt lättfärdiga kvinnor än de utländska målarne... men av de inländska avskys sådant.»

Under katolska tiden var påsken särdeles festlig; därom kan man få besked i 1571 års kyrkoordning som innehåller förbud mot åtskilliga ceremonier:

"Så ſkal ock om Påſcha tijdh Korſet hwarken nedherleggias eller vptaghas, icke omkring draghas . . ."

"Icke ſkal heller wara förbudhet (ſåſom waant är) ringia j Dimbelwekonne heller än någhon annan tijdh om åhret/ Ty then ſedhen ſom war/ at man tå icke ſkulle ringia/ vthan blåſa j horn eller annat ſlijkt/ haffuer ock hafft waantroo medh ſigh."

"Så ſkal man icke heller klädha Beläten om Faſtona."

Dessa giva ett begrepp om det pittoreska gatuliv som kulten framkallade. Att i sammanhang härmed, ringningen, vilken väl liksom än i dag på landet, måtte ha varit frivillig, givit anledning till folknöjelser synes av följande bestämmelse i nämnda ordning:

"Med klockor haffuer ock warit ſtort misbruk . . . nemligha ſådana ſom then longa ringning på Siäladaghen och ſiäla afftonen/ ther en hoop medh vnga gelningar komma til Kyrkiona/ och vnder ſådana ringnings ſken bedriffua mykin öffuerdådigh ſkalckheet."

Att skådespel under medeltiden uppfördes i Sverige, är alldeles säkert och att de då även förekommit i fastan kan antagas. Olaus Petri säger nämligen i företalet till Tobiæ Comedia:

"Somlige brukade ſpell eller Comedier och Tragedier på uppenbara ſpelplatſer eller ſkodoplatſer... Thet ſamma haffua ock wåre förfädher brukat ſå här j landet ſom j annor land/ ſedhan

Christendomen hijt kom/ mehd wijsor/ rijm och Comedier om helgha män/ som föregafft til godh exempel/ om the ellies hadhe altijd så rett drabbat sanningen/ som the ther sådana dichtade/ synas haffua hafft meningen godh ...”

Ett patent av 1669 angiver, att fastlagen då ännu firades på ett bullersamt sätt och med Fastlags-Spel. Det förtjänar anföras, emedan det är förbisett och emedan det ger visshet i en punkt där gissningar länge härskat:

”Hans Excell.tz Herr Öfwerståthållaren/ sampt Borgmestare och Rådh giöre witterligt/ at alldhenstund man befruchtar/ dhet Geseller/ Lährdrängiar och andre uthi hwariehanda Embeten här i Staden widh dhenna nu tilstundande Fastelags tijdh skole underståå sigh at stijga op ifrån sine Werckstäder/ och föröfwa/ så i Krogar som vppå Gatur allehanda insolentier, styggelse/ och som dhe kalla/ Fastelags-spehl; Alt dherföre . . . blifwa . . . här medh . . . förmante/ at dhe ingalunda underståå sigh . . . föröfwa sådana wederstyggelige Apespehl/ som för dhetta skedt är.”

*

Ännu för fyrtio år sedan kvarstod ett gammalt bruk på fettisdagen, om vars betydelse man numera icke kan ge någon upplysning. På torgen såldes nämligen rikt utsmyckade kritpipor avsedda till såpbubbelblåsning och gåspennor prydda med vaxbilder.

KAP. II.

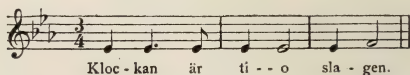
Gatmusik och folknöjen.

Gatans toner och gatmusiken. — Marktschreier. — Förevisare.

Skogen har sina visor och fjället sina låtar, men även gatan har sina toner; om de också icke äro av samma omedelbara natur som de förra, hava de dock delvis behovet såsom kompositör. Så är utan tvivel förhållandet med brandvakts- och väktareropen. Reglementet ålägger vakten att ropa; denne finner det lättare att sjunga och därför sjunger han; möjligen behöver han en längre tid på sig innan melodien tränger fram och hinner stadga sig.

I Jakobs församling voro, som bekant, ända in till senaste åren, tutningarne från tornet förbjudna, och i deras ställe rop anbefallda. Melodien, om man ens kan kalla den så, som härvid begagnades, hade antagit den enklaste form och skulle nogast kunna uttryckas så:

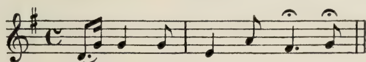
Väktar-rop från Jakobs kyrktorn.

Den rör sig på två toner, men är i all sin enkelhet ursprunglig eller komponerad av väktaren, och dess

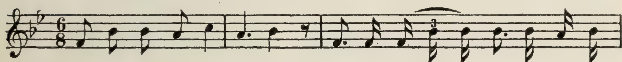
rytm sammanfaller med ordaccenten, något som icke lär alltid vara fallet med konstmusiken. Något mera utvecklat finna vi väktarropet i Uppsala domkyrkotorn.

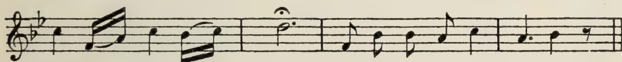
Väktar-rop från Uppsala domkyrkotorn.

Där har en mera musikalisk väktare varit framme, och där är redan utbildad melodi. Sin högsta blomstring torde dock denna väktaremusik ha nått i ett

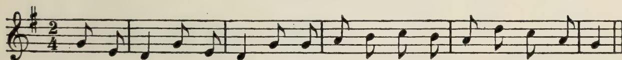
*Nattvaktsrop i en sjögård på Kungsholmen.**

Detta är fullt folkvisa, diktad och komponerad för ändamålet. Så är även förhållandet med sotarton, pålkranston och grundläggarton, vilka vi förut meddelat, och foga vi ännu härtill

Ton vid spåntpålning med docka.

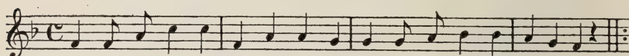

Men så kommer en annan art av toner, vilka varit i säck innan de kommit i påse och vilka tro-

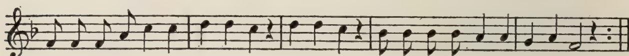
* 1850, 51. Upptecknad för detta arbete jämte flere andra av herr Willehad Lindström.

ligen äro hämtade antingen från scenen eller ur visboken och sedan tillämpats vid arbetet. Så upptecknades i Stockholm 1850 följande

Bergsprängarvisa.

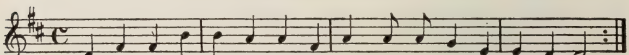
Mi - i - ins du den der lå - ga ko - jan der du ge-nom fönstret kröp.
In - in - te mins jag den der ko - jan Al-drig jag ge-nom fönstret kröp.

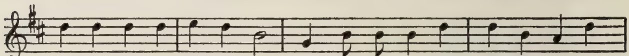
Hej fal-lal - le-ral - la Hurra så Hurra så Hej fa - ral - le-ral - la Hurra så.

Detta är en ren kuplett eller visa komponerad i helt annan avsikt än den att underlätta en bergsprängares arbete och återfinnes i Filikromen efter uppgift från Västergötland. Samma är även förhållandet med en vid Röda bodarnes forna kalkskutor upptecknad

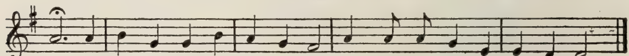
*Lossningsvisa.**

Vo - re jag i flic-kors klä-der sjung fal - le - ral - la ral - la - lej.

— — — — — — — sjung fal - le - ral - la lal - la - lej! o -

hoj — — — — — — — — sjung fal - le - ral - la - ral - la - rej!

Detta må endast antydningsvis nämnas om gatans toner, ty till att giva sig in på den stora litteratur som under namn av skillingstryck gått ibland stadsbefolkningen, är icke i överensstämmelse med vår plan, och ett sådant arbete väntar ännu på sin man.

* Återfinnes däremot icke i Filikromen. Orden äro delvis för grova att återgivas.

Vi övergå därföre till gatans musikanter. Dessa äro urgamla; rimkrönikorna känna pipare och trumbare som strövade omkring och uppträdde på bröllop och andra fester. Lagarne ha bestämmelser om »Lekare then sum med Gigu ganger, eller med Fidlu far, eller Bambu». Den på upplysningar outtömlige

Fig. 30. Musikanter på 1500-talet.
Efter Ol. Magni.

Olaus Magni meddelar ovanstående avbildning av dem (fig. 30). Man kan tryggt påstå, att de funnits i alla tider, om ock icke många av dessa armes namn gått till eftervärlden.

Bellmans figurer lämna vi å sido och skola i stället sysselsätta oss med några, vilkas tillvaro är fullt bekräftad och vilkas konterfej blivit bevarade.

Om Lars Colling eller Blinde Collingen, som han på det porträtt vilket finnes i kungliga biblioteket kallas (fig. 31), vet man tills vidare icke mer än följande:

Bellman säger i inledningen till Fredmans Epistlar om Christian Wingmark att han »ägde i proportion samma skicklighet på flûte-douce som den ännu levande blinde virtuosen Colling». Han blåste således

Fig. 31. Blinde Collingen.
Efter porträtt i K. Biblioteket.

flûte-douce och var blind. Men han gjorde också visor. En sådan tryckt (»i år») 1776 bär följande titel:

»Föreställning Til Menigheten Öfver det våldsamma Mord, som föröfvats uppå Tull-Besökaren Anders Wiberg, I December Månad år 1774. Samt Torparen Eric Jacobssons Och Bonden Carl Hindrichssons Dom, At med Tärningkast spela om lifvet, som skedde i Stockholms Läns Lands-Cancellie, d.

21 November 1775 — uppå hvilka lotten föll på Eric Jacobsson, som i följe deraf kommer at undergå dödsstraffet d. 10 Januarii 1776 på Wärmdö Afrätts-Plats». I slutet står: »Författad af den till Synen olycklige Lars Colling.» Av de 21 stroferna meddela vi den första som prov på hans författarskap:

Med-menniskor! lät oss betrakta
Den grymhet som på Wärmdö händt,
Där bittra uti arghet wakta
Uppå en Man hwars kall war kändt;
Besökare hans karactär
Upretar Menigheten här.

Detta om Collingen.

En annan ryktbarhet, från 1810, är Filikromen, vilken lånat detta sitt binamn åt en populär vissamling som under det namnet vunnit rykte långt efter det originalets namn blivit glömt. De enda upplysningar som kunnat vinnas om den egendomlige mannen stå att läsa i Rydqvists Djurgårdsbeskrivning (1833). Visserligen erhåller man icke där några underrättelser om mannens levnadsomständigheter, men i dess ställe en mycket förträfflig karaktäristik och ändå något därutöver:

Ännu för omkring 20 år sedan förnummos några liksom gäckande återljud av dessa menighetens nöjen, och man träffade nästan i alla folksamlingar, men företrädesvis omkring Hasselbacken, en i sitt slag stor ryktbarhet, en rhapsod, änskönt av sämsta slaget — en f. d. gardist, vilken under namn av Filikromen var vida känd. Ehuru han blott för den lägsta folkklassen var rolighetsminister, smögo sig dock mången gång vettet och bildningen, för att göra några minuters bekantskap med denna parodi på folksångare, vilken med alla segertecken av en Bacchi hjälte, fastän själv ett krigsbyte för den »milde gudens» erövringar, stod där — vild,

rödbrusig och försupen — bland en troget lyssnande folkskara, och under de sällsammaste åtbörder, det våldsammaste ansiktsspel, sjöng till sin skorrande fiol allehanda visor och slagdängor, somliga av egen tillverkning, merendels utmärkta av en förvånande oförskämdhet och inblandade av Filikromens beryktade namn (fig. 32). Liksom i skotska gränsstäderna ännu för ett par decennier sedan funnos 2:ne folksångare, Robin Hastie och John Græme (eller som den senare ock kallades, the long Quaker), vilka, ehuru i ädel mening, ansågos för de sista telningarne av Minstrelstammen; likså kan man tilläventyrs betrakta Filikromen som den sista, men vanfrejdade ättlingen av den svenska folkpoesiens målsmän. Visserligen var han ej, och förtjänte ej att vara, i likhet med de skotska spelmännen eller Pipers, såsom de benämndes, i denna befattning ordentligen anställd och på allmän bekostnad avlönt, för att mimiskt och musikaliskt föredraga gamla nationalballader: visserligen ej detta. Men i stället lade han på sin omgivning en frivillig skatt, och det ansågs för en plikt på samma gång som en fägnad, att slunga åt honom ett litet mynt, det han visste att med mycken färdighet uppfånga i munnen. Han uppförde i korthet sagt, ett slags skådespel, beräknade för de lägsta tycken och odlingsgrader; han var (så föreställa vi oss), ehuru i en ytterst klumpig och förvriden form, en art av dessa trasiga improvisatörer, vilka i Söderns landskap underhålla mängden: en upptågsmakare, med ett övermått av italienarens oblyghet, men utan en skymt av dennes konstsinne och lätta naivetet. Emellertid skall (enligt deras påstående, som härtill någon gång varit ett förstulet vittne) Filikromens framställning haft någonting ganska eget och sällsamt, någonting överraskande genom den kolossala självförnöjelsen och den vidunderliga, allt avväpnande tilltagsenheten. Denna grova fars, varuti stundom åskådaren själv blev mot sin vilja medspelande, företedde en sysselsättning, som, i brist av någon bättre, anlitades av personer med en mindre grannlaga känsla; och hade den icke inneburit något karaktäristiskt, så skulle ej minnet därav varit, efter ett 20-tal av år, så livligt och så allmänt.

Den i senare tider ryktbaraste gatuvirtuosen var utan tvivel Blinda Kalle (fig. 33). Flertalet av

de stockholmare som nu hunnit några och tjugu år minnas honom, och likväl finnes det högst få som veta eller någonsin vetat vad mannen egentligen hette. Även Blinda Kalle hade dock ett borgerligt namn.

Karl Johan Ström hette han, och han var född i Husby Långhundra socken i Uppland 1818

Fig. 32 Filikromen.
Efter ett kort av Billmark.

Fig. 33. Blinda Kalle.
Efter originalfotografi.

Han avled i lunginflammation den 16 juni 1864 i huset n:o 1 Lilla Bryggaregränd, i den gård som kallas »Lambyska verket» och som bildar en kil mellan Norrlands- och Stora Humlegårdsgatorna.

Detta är ju allt som man behöver veta om den blinde spelmannens samhällsförhållanden. Hans konstnärsomständigheter äro av större intresse. Under

38 år gick han omkring på Stockholms gator och spelade fiol. Redan vid åtta års ålder gav han sin första solokonsert på Karl den trettondes torg. »Han är den moderniserade och förädlade Filikromen, han är den genuina folkfiolen,» yttrade någon om honom få år före hans död. Blinda Kalle ägde ett fint musikaliskt öra och behövde blott en enda gång höra ett stycke för att genast spela det. Så snart någon ny opera gavs på kungl. teatern, var han där, vanligtvis på vinden, och lyssnade uppmärksamt. Dagen därpå fingo Stockholms gator och gränder höra vad Blinda Kalle hört aftonen förut, och det var ett troget återgivande av operans melodier. Illustrerad Tidning innehåller i slutet av 1860 en av Blanche gjord skildring av Blinda Kalle, ur vilken vi anföra följande:

»Han ger konserter i solbadd, regn och snöyra och alltid med samma säkerhet, färdighet och smak. Hans instrument är ingen Stradivarius; men ingen Stradivarius skulle uthärda så många väderväxlingar och strapatser som Blinda Kalles fiol; den är icke något bortskämt barn; gud vete, om den någonsin varit klädd i fodral. Ingen må tro, att det blott är dansmusik och s. k. slagdängor som Blinda Kalle spelar. Bekant med hela den klassiska musiken, medföljer han lika troget den modärna, och han gör rättvisa åt alla mästare, alla skolor.»

Blinda Kalle uppträdde också med accompagnemang, i början av ett positiv, men under senare år av en annan blind man, som spelade fiolonsell. Under de sexton år som förflutit sedan Blinda Kalles död har ingen honom värdig efterträdare låtit höra av sig.

Gatmusiken har alltid varit älskad av folket och samtidigt hatad av de rike. Redan 1770 klagar en ondsinnad Anonym i Stockholms Oordentlig-

heter över att »en hop Trumslagare och Pipare hafwa tagit sig före, at om Helgedagarne ställa sig på allmänna ställen, och för en liten wedergällning wisa sin färdighet på hwar sina Instrumenter». Författaren anbefaller dem åt polisen, emedan de skrämma hästar att skena.

Fig. 34. Nassauergosse, med dragharmonika.
Efter teckning av G. Wahlbom.

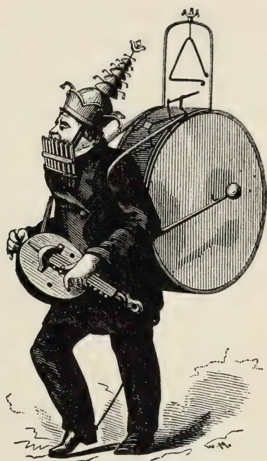

Fig. 35. Femtonkonstnär.
Efter teckning av G. Wahlbom.

I början av detta århundrade anländer positivet till Sverige. Det var ett lättskött och demokratiskt instrument som höll allmänheten i kunskap om operans repertoar, och allmänheten visade sin tacksamhet härför genom att uppmuntra det nya företaget till den grad, att positivmusiken blev en plåga. Ropet mot den vart så högt att det, år 1843, ger anledning till ett lustspel i 4 akter. (Positivhataren av Aug. Blanche.)

Aderton hundra femtio sju ingår en ny period i gatmusiken. Hertiginnans av Östergötland ankomst

från Nassau till det nya fäderneslandet åtföljdes av en invandring av små nassauer, vilka populariserade dragharmonikan (fig. 34). Detta instrument slog genast an och dövade för en tid positiven; men de små musikanterna blevo snart hemförlovade av polisen, och positivet blomstrade åter. Dock hade dragharmonikans tilltalande och rikare harmonier gjort ett varaktigt intryck på en mängd individer, varför instrumentet spred sig såsom sällskapsförnöjelse över hela landet, särskilt bygden, och har nu, kan man säga, till en stor del utträngt fiolen.

En annan företeelse var femtonkonstnären (fig. 35). Han betraktades mera som ett underverk och vann aldrig någon egentlig popularitet, ty han var mera beundrad och avundad, än han kunde bli älskad.

*

Bland de mest omtyckta av alla gatans föreställningar torde väl Marionetterna vara. När de kommit till Sverige är osäkert, men före 1731 hava de säkert funnits, emedan en kunglig förordning av det året anbefaller att »Comædianter, Marginetspelare, Lindantzare och dylike, betala för hwar gång de i Stockholm agera, 6 Dal. Kpp: mt.» Den som vill söka igenom de gamla spinnhusböckerna (i Kommerskollegii och Kammarkollegii arkiv) skall finna namnen på mången numera förgäten marionettstorhet. Under Gustavianska tidevarvet blomstrade de på Djurgården. I Hallmans ballett »Casper och Dorothea» sjunges i introduktionskören:

Så Marjonetters dans på lystna hjärtat rår,
att det förtjust från Skepp och Vofflor vilse går;

antydande därmed marionetternas stora popularitet. Att röra i detta nöjes historia är detsamma som att gå tillbaka till Rom och Grekland, och det ämna vi inte på några villkor göra; vi vilja blott anmärka, att förlustelsen är urgammal som teatern och att den ännu för några år sedan var mycket populär på Djurgårdsslätten, då den så kallade Kasperteatern därstädes ägde bestånd. Det är om stockholmarnes oförgätlige Kasper, Mosi Kasper, vi vilja utbreda oss något efter de källor som stå oss till buds. Kasper-Häusermann har benäget meddelat oss sin självbiografi, och ur densamma torde vi få meddela följande:

Häusermann (fig. 36) kom, som harpspelare, till Stockholm första gången 1856. Kort efter sin ankomst hit beställde han sig hos en nu mer avliden bildhuggare vid namn Hartman huvuden till »Potionell» eller Kasperfigurer samt erhöll tillåtelse att å alla offentliga platser och torg i Stockholm få förevisa sin »Potionell»- eller Kasperteater. Den första förevisningen ägde rum på Riddarhustorget vid Gustav Vasas stod. Det var en söndagseftermiddag, och knappt hade Hüusermann börjat låta allmänheten se den glade Kasper, förr än hela torget var överfyllt av människor, så att polisen icke utan ansträngning kunde skaffa fritt utrymme på platsen. Därefter flyttades Kasperteatern till Gustav Adolfs torg, och där samlade sig ännu mera folk, varpå Häusermann drog till Hötorget samt vidare till andra öppna platser i huvudstaden. Efter ett treårigt vistande i Ryssland, dit Häusermann reste redan på hösten 1856, men icke trivdes rätt bra, återvände han hit och fick då Djurgården sig anvisad såsom förevisningsort samt stannade där i många år.

Vad Kaspers dramatiska föreställningar beträffar, måste vi ägna dem några ögonblick, emedan de icke äro så alldeles betydelselösa som man kanske föreställer sig. De äro klena, det är sant, men de äro

Fig. 36. Kasper-Häusermann. Efter fotografi.

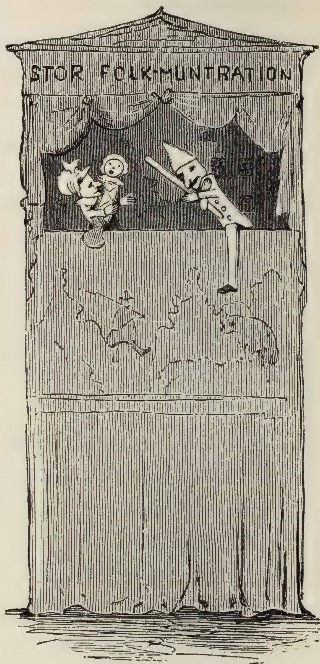

Fig. 37. Kasper-teater på Djurgården.

återljud av en diktart som en gång var något självständigt och som i sina verkningar visat sig äga den befruktande kraft som allt ursprung äger.

I Wien spelade marionett-teatern en stor roll och man äger ännu periodiska teater-almanackor från 1700-talet, där en särskild avdelning av kritiken är

anslagen åt marionetterna. Under franska revolutionen (den stora) begagnades marionetterna såsom uttrycksmedel för opposition, och detta med en frihet som icke var unnad pressen eller scenen. I norra Tyskland kunde man icke täppa munnen till på de små trägubbarne, under det andra trästockar predikade dumheter. Reformationens djupaste dikt, Faustsagan, går först över dockteatern, och det är från ett av dessa Puppenspiel (först utgivet av Simrock 1846) som Gœthe icke blott fick sin impuls, utan rent

Kasper. Hans hustru. Mexikanaren. Djävulen.

Fig. 38. Kasper-figurer.

av sin idé till Faust. Detta dockspel, som härleder sig från ett under 1600-talet uppfört drama (vilket är förlorat), åskådades av Gœthe i Strassburg 1769 och gives än i dag i Tyskland. Första aktens första scen skall giva ett begrepp om dockspelets och tragediens förhållande till varandra.

(Rum med många folianter).

Fauſt (ſitter wid ett bord, på hwilket en bok ligger uppſlagen). Så långt har då jag, Johannes Fauſt, kommit med min lärdom, at jag måſte rent blygas för mig ſjelf! Öfwerallt ſkrattar man åt mig; ingen läſer mina böcker, alla förakta mig. Jag ſkulle bra gerna wilja bli fullkomlig! Derför har jag beſlutit informera mig i Negromantien.

En Ande (med rå basstämma, osynlig). Öfwergif studium theologicum och gå på med studio negromantico, om du will blifwa lycklig och fullkomlig på jorden.

(Fausts) **Genius** (osynlig, i hög diskant). Öfwergif Studium negromanticum och gå på med Studio theologico.

Faust (uppspringande från stolen). Underbart! Jag will dock närmare lyßna till de båda rösterna! Du till höger, hwem är du?

Genius (osynlig som förut). Din Skyddsande.

Faust. Ja himmelens omsorg är dock något wackert! Men du till wenster, hwem är du?

Anden (osynlig). En utsänd från Plutos rike, hwilken kommer för att göra dig lycklig och fullkomlig i den öfre werlden.

Faust. O, huru angenämt klingar icke detta ord "fullkomlig"! Detta är min enda önskan. Röst från höger, lemna mig! Och dig från wenster wäljer jag till min blifwande ledsagarinna!

Genius (som förut). We din arma själ!

Anden (tillsammans med en mängd röster från helwetet, skrattande). Ha! Ha! Ha! Ha!

Faust. Underbart! knappt talade min genius, förrän ett hånskratt hördes. Dock, min Famulus kommer; jag måste bryta upp.

Kasper engageras som resebetjänt, Mephistopheles och Wagner m. fl. uppträda och stycket går framåt till slutet, då himlaröster höras: »*Fauste! Fauste! in æternum damnatus es!*

Därpå följer en slutscen mellan Kasper och Auerhahn:

Kasper. Kibi: Wer da? — **Auerhahn.** Känner du då inte mig? — **K.** Nej jag känner dig icke. Hwem är wi då, mon cher ami? — **A.** Jag är Auerhahn. — **K.** Så? Får jag se dig i ögonen? Ja, du är Kichelhahn! Hwad will du då? — **A.** Kasper, din tid är ute, du måste gå med mig till helwete! — **K.** Jag tänkte, ända in i ungshålet. — Men du wißt inte rigtig i hufwet; tror du mina tolf år är förbi? — **A.** Ja. — **K.** Åh nej! Jag aflägger i dag mina första prof som brandwakt. — **A.** Det rör mig inte! Dina tolf år äro förflutna och du är nu min egendom.— **K.** Hwad du säger! Jag märker att du lurat mig. — **A.** Jo, säkert! — **K.** Nå, då är du ocksa lurad. Du har köpt min själ, men Kasper har ingen själ! Hahaha! — **A.** Och om du ocksa inte har någon själ så måste du ändå med mig. —

K. Hör på Kichelhahn, ge mig inte rabies, gå din wäg eller du får lyktan i hufwet. — A. Nå, wet du hwad? Efter som du är brandwakt så will inte fan ha dig. (Bort genom luften.) — K. (Ensam.) Det är charmant att inte fan will ta brandwakter. Nå, då will jag gå och ta en kanna snaps med mina kamrater och skratta åt de dumma djeflarna.

Om man med denna slutscen jämför Kasper-Häusermanns på Djurgården så ofta givna stycke, »Der Tod und Kasper», skall man lätt komma på den tron att vår Kasper hämtat ur samma källa som själva Gœthe.

Der Tod und Kasper.

Personer:

Kasper.
Döden.
Djefwulen.

Kasper. Ja, nu tror jag det skall wara min sista tid att gå snart till döden. Alle jeklar! Hwad ser jag der? Aha farbror, kommer du? (Döden kommer.) Jaså, hwad begär du från mig? — **Döden.** Jag begär herrns själ! — **Kasper.** Ursäkte, lille wän, min själ, den har jag försålt på Riddarhustorget för godt pris. — **Döden.** Du skall icke mej narre. Du går me! — **Kasper.** Hwa säjer du! Jag war sme'? Nej, det war jäg inte; jag war skräddermamsell, och min mamme war knecht och min pappe war barnmorske! (Döden tar åt Kasper. Kasper drar sig tillbaka och slår Döden i hufwudet.) Det war en märkwärdig en kanarienfågel; den har ja aldri inte sett förr. (Djefwulen kommer). Hwad blir den der för en kreatur? — **Djefwulen.** Jag blir Daveres och Senires von der Insel Jajo! **Kasper.** Hm! Det war märkwärdisch! Förlåt mig, hwad söker du hier in Swergeland? — **Djefwulen.** Jag will ha din själ. — **Kasper.** Hwad, tror du att jag går land omkring och handlar med själar? Da komm förut schon ett hwitte kålhufwud och wille ha min själ; men den har fått sin warme mat. Men säj mej, lille wän, hwar kommer du från von siste gång? — **Djewulen.** Von London. — **Kasper.** Von Lumpdon? Ja det tror jag; du ser ocksa trasig ut! — **Djewulen.** Jag är den djefwul. Förstår du nu mig rätt? — **Kasper.** Ach, da kan jag begripa, att det är mig som satan söker. Förlåt mig, fins det flere såna schwarte satan in London som

du? (Djefwulen drar in honom i snusdosan. Kasper kommer upp ur densamma.) Aj, aj, det war en dålig himmelsfärt. Hwar war jag? Jag war i gammelmors snusaske. Hwad säger du? Jag war i min gamle mormors bränwinsflaske. Du skall icke ferblande en snusaske med bränwinsflaske. Förlåt mig, wo kommer jag fram igen? Jaså den ska akter tillbakas. Tack så mycket, min snälle herrskap.

Med mera dramatisk färg och rikare på handling samt så att säga mera egentligt stockholmsk är följande folkmuntration med dess anspelningar på dagens förhållanden och med dess ordförråd hämtat delvis ur småteatrarnes repertoar. Även denna dramatiska produkt torde ha sina anor, åtminstone skall man till exempel med möda känna spår efter en och annan av typerna i romerska komedien, såsom Den Girige i Fordringsägaren och Miles Gloriosus i Officern.

Kasper. Ra, ta, ta, tralala! God dag, god dag, min lille snälle herrskap! Ja, nu hafwer ni er treflige Kasper här igen! Jag hafwer warit uti det store Vaterlandet! Och jag hafwer haft månge saker att bestire; jag hafwer helsat på min bror och min syster; jag wille mig låne fymfhundert rikſdaler und de gifwa mich bare fem och tjugo och jag köpa åtta flascher potatis und åtta puteljer stekt schtremling! (Sjunger). — **Hustrun**. God dag, min lille snälle, rare Kasper! — **K**. (afsides). Se der kommer min fru, det gamla trollet! Jag har lust att inte känna igen henne. (Sjunger.) — **H**. God dag min lille snälle, rare wackre Kasper! — **K**. Tra, la, la, la, la! — **H**. Godag! — **K**. (härmar). Ajö! — **H**. Du ska säja godag! — **K**. Ich kann nicht! — **H**. Ja! — **K**. Nej! — **H**. (stafwar). G, o. — **K**. Go. — **H**. D, a, g. — **K**. Dag — **H**. Godag. — **K**. Ajö. — **H**. Godag! — **K**. Ajö (omsäges många gånger; Kasper glömmer sig och säger) Godag! — **H**. Det wara bra, nu är du min lille snälle man igen, nu skall wi danse! — **K**. Jag skall bare hemte min store basfiole. (Tar en käpp, sjunger och dansar, slår slutligen ihjel henne.) Se så, nu är hon richtig dö! Tra, la, la, la! (Bär ut henne.) Tra, la, la! Nå nu är jag ungkarl igen och nu skall jag dricke mich åtte halfwe Bayer; Oh herre Je! Der kommer den verdammte wärdshuswärd, som jag är skyldig micke pengar; jag skall lure honom! (Låtsas wara död.) — **Fodringsegaren**. Oh!

Kasper! Kasper! Willst du mine mange penge betale? Kasper, hörst du nicht! — **Kasper.** Nix madam. — **F.** Hå, hå, wänte mich. (Lägger sitt hufwud på Kasper o. s. w.) Se så ja! Jak lurer! Willst du bleiben? (Får en örfil.) Auh! Oh! Kasper! (Ruskar honom.) Kasper! Bist du werklich dö! — **K.** Ja! — **F.** Nej, du bli inte död! — **K.** Jo! — **F.** Nej! (Flere gånger.) Hwar har du warit den hele lange tid, jag inte sett dej, mossiö Kasper? — **K.** In das grosse Vaterland, Berlin, Hamburg und Wien. — **F.** Hwad har du gjort der? — **K.** Jag har lärt mig barbere folk efter nyaste method. — **F.** Såå! Nå willst du mick mine mange penge betale? — **K.** Hwilke mange penge? — **F.** Som du är mick skildig! 30 riksdaler for schtremling und potatis und bayerskt öl und punch und toddi! — **K.** (funderar). Punch och toddy — jag aldrig dricka sådant! Jag är absolut. — **F.** Nej. — **K.** Jo. (Många gånger.) — **F.** Undt så har du fått kokte roswor, stekte roswor och rotamos, nors och nors-soppa, sill och sillsoppa, stekt sill i papper, stekt papper utan sill, fläsk och potatis och potatis utan fläsk — und alle fat ha warit garnerade med norshufwen — willst du betale mich mine penge, mossiö Kasper? — **K.** Jag skall rake dig för tretti riksdaler! — **F.** Det war bra! — **K.** Jag ska bare hemte min lille beskedlige twålborste! — **F.** Det är ju en gatsopningsmachin! — **K.** Nix! Det är en lille beskedlige twålborste efter nyeste metod! (Twålar in honom.) Stilla! jag skall hemte min lille beskedlige rakaknif. (Hemtar käppen.) Ja, efter nyaste metoden. (Han slipar knifwen, rakar honom och slår honom.) Tralalala! Nu hafwer du fått micke stor waluta för dina tretti riksdaler. Tralala!

Mexikanaren. (Sång.) Ich komme nu från Mexiko, ett land, wo die Citronen blühen! — **Kasper.** (Härmar.) Blühen! (Förswinner.) — **M.** Håhå! Tusen teufel! (Söker.) Donnerwetter, wo bist du då? Putz weg! Då kan jach börje sjunge min lille arie igen! Jach kommer nu från Mexiko! — **K.** Ko! — **M.** Noch einmal! Ferdamte igel! Får jach dig bare fast, så (letar). Noch ein mal putzweg! Ich kommer nu från Mexiko. — **K.** Ett land wo die Citronen blühen. — **M.** Ah, goddag, goddag min snälle wän. Hwem blir då den du? **K.** Ich bin ein Tenorist. Lo, la, lo! — **M.** Åhå. Und ich bin ein Basist. Le, le, li! — **K.** Då skulle wi sjunga en lille duett! — **M.** Ja wohl. (Sång.) Kalospinterokromatokrene! — **K.** Hwad är det för en sprach? — **M.** Det ware det Mesopotamiske sprache. — **K.** Ich kann nicht. — **M.** Du skall dich lernen! — **K.** Ja wohl! — **M.** (sjunger). Kalospint . . . —

K. (försöker; kommer af sig). Tralala! — **M.** Håll, håll, det nicht richtig! — **K.** Jo! — **M.** Nej! (Många gånger.) Jag skall läre dich! Säg som jag! — **K.** Som jag! — **M.** Nein! — **K.** Nein! — **M.** Du är dum! — **K.** Ja, det är du (slår honom). — **M.** Nå, nå, stille din blutige schwärdt! Säg som jag säger! Kalo. — **K.** Kalle! — **M.** Spinte. — **K.** Springte. — **M.** Ro. — **K.** Sko. — **M.** Kro. — **K.** Krog. — **M.** Mato. — **K.** Makarn. — **M.** Krene! — **K.** I Grenna! — **M.** Kalospinterokromatokrene. — **K.** Callespringteskomakarnigrenna! (De sjunga.) — **K.** Wänte mal lite, jack skall bare hämte min lille beskedlige taktpinne. (Hämtar käppen och slår honom.)

Officern (sjunger). Hell dich stolte drottning in Norden. Und Schwea med fjell och med trän. — **Kasper.** Tralalala. (Stöter emot officern.) — **O.** Donnerwetter! — **K.** Goddag, goddag, min lille schnelle granne herre! — **O.** Tycker du om soldater? — **K.** Ja, jag tycker mycket om sallater! — **O.** Will du bli soldat? — **K.** Sallat? Nejn! — **O.** Nej, soldat sage ich, en krigare! — **K.** Hwad får jag då? — **O.** Du får tio riksdaler och äta fläsk och ärter. — **K.** Jag will bare äta schtremling und potatis och halfwe bayer! — **O.** Du får allt hwad du will! — **K.** Det war bra! Jag blir soldat. — **O.** Då skall du schwäre. — **K.** Smöre. — Jach smöre en smörgås med smör und kött und ost med snapps, und schtremling und potatis und bayersk öl. — **O.** Nu skall du läre dig exercere und marchere! — **K.** Kommer strax! — **O.** Framåt march! Recht und links! recht und links! — **K.** Speck und schink! speck und schink. — **O.** Halt! Höger om! — **K.** (wänder och slår till honom). — **O.** Donnerwetter. — **K.** Rechts und links, rechts und links! (Pryglar honom.) Nu ska du mans inte exercere några flere! Tralala, la!

Djefwulen. Kasper, Kasper! Jag skall dich hemta! — **Kasper.** Oh, det war en merkwürdiger Ochs! Goddag, goddag, min schnelle, gamle herre... Kommer du på telegrafen eller på jernwäg? — **D.** Oh, jag segla hit i den store Himmelmans ballong und jach schall tage dig med. — **K.** Oh! hwad blir du för en swarte, lackerade markatta? — **D.** Ich bin icke en markatta. Ich bin den swarte djefwel aus Marocko! — **K.** Oh! God dag herr aus Marocko! Willst du ein schnapps hapsen? — **D.** Ja, ich taxen? — **K.** Wänte, jag skall bare hemte min lille punschslef. (Går ut.) Smake på herr aus Marocko! (Slår honom; **D.** förswinner.

K. till publiken): Tacker ödmjukest, min lille beskedlige herrskap för denne gång. Nu ska jach tage mig åtte flascher stekt stremling und åtte bouteli Blanksmörje und åtte halwe bayer. Tacker så viel! Diener! Diener! (Slut.)

Och härmed lämna vi Kasper-Häusermann, hans bilder och dramatik åt glömskan och odödligheten.

Gubben med skåpet har omkring mitten och slutet av förra århundradet varit en mycket omtyckt person, vilken gått till eftervärlden såsom typ i flere komedier. Vad han haft att förevisa kallas omväxlande skåp, spelverk, schene Rariteten och laternamagica, och han själv går under namnet Marktschreiern. Så förekommer han i Bellmans divertissement Mantalsskrivningen, där han förevisar: »1:o der stadt Rostock, dass grosse kollegium filosofikum mit seinen pertinentien, zum 2:o der juristen kollegium auf alten markt. Pro 3:o then schturen synteflut undt then berg Arrarat.»

Fig. 39. Lars Hjortsberg som Marktschreiern i Tillfället gör tjuven. Ur Svenska Teater-Galleriet. 1826.

I Hallmans »Tillfället gör tjuven» blev han, först genom Bellmans, senare genom Hjortsbergs spel (fig 39) odödlig, särskilt med kupletten:

»Fifat fifat chermante Margret!
Schene Spilleverk unt schene Raritet!»

»Ho ha! hwass pekiken sie da! Dar schtehet Eve die este Frau Mutter for den gantze welt und plocker äbblen undt pirun in Paradis, undt te schwartze pucklen schlingrer sich auf die weise hals rundt hirum, undt seinen mandt, den grosmutige Adam schpatsirer schwissen te krene pusker, undt lurer undt schmilrer unter lugg på ten schene Eve ...»

Fig. 40. H. M:t Carl XIII:de.

In på våra dagar har Johan Jolin låtit Gubben med skåpet uppstå i en dikt under samma namn, vilken blivit ett länge omtyckt deklamationsnummer, och därmed var ämnet uttömt.

För att giva ett begrepp om de »schene Rariteten», som verkligen visades på 1840-talet meddelas vidstående bild (fig. 40), tryckt i Jönköping.*

De skåp som nu för tiden visas på Djurgårdsslätten hava förlorat sin karaktär av självständig konstart och stå i förbindelse med ett välbekant nöje som kallas Lyckans stjärna (fig. 41).

*

Till förevisningarna ännu mer än till de teatraliska nöjena måste konstberidarnes föreställningar räknas. Så länge ringränningar och tornerspel

* Den påfallande likheten med sal. H. M:t Carl XII:te torde väl icke undgå betraktaren.

ännu idkades som adliga idrotter, och folket ej sällan tilläts att som åskådare vara vid dem närvarande, hörde man icke talas om konstridning såsom yrke, och manègeföreställningar visste man icke av. De före-

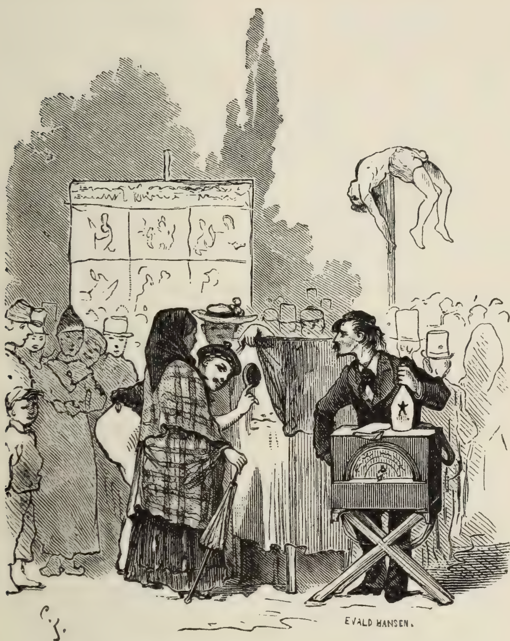

Fig. 41. Lyckans stjärna.

komma dock allt oftare på sjuttonhundratalet, synnerligen mot århundradets slut. Under sommaren 1824 erhöll fransmannen Foureaux tillåtelse att i riket inkomma och att begiva sig till Stockholm samt vart med ett pass av den 11 juli nämnda år försedd. Sällskapet tyckes dock hava under sommaren och hösten uppehållit sig i landsorten. Först i decem-

ber anmälde Foureaux sig att under vintern giva föreställningar i huvudstaden, men då svarade överståthållarämbetet, att passet hade avseende på endast sommartiden samt avslog hans begäran att här få uppträda. Truppen fanns för tillfället i Norrköping, och överståthållarämbetet nekade den att fortsätta resan till Stockholm. Näst följande år infann sällskapet sig här utan hinder från de stockholmska myndigheternas sida, och Foureaux vart en mångårig gäst här, mycket omtyckt av Stockholms allmänhet.

Han var dock icke utan medtävlare. Redan 1828 fick konstberidaren Gauthier tillstånd att på Djurgården visa sin skicklighet och att uppföra en manège. Samma år hade en annan konstberidare, Kuhn, erhållit en plats i grannskapet av Hasselbacken, egentligen dock för att där uppföra ett ridhus och giva undervisning i ridkonsten. Det var mellan Kuhns och Gauthiers områden, som konditor Pohl året därefter anlade sitt schweizeri. År 1833 skaffade Foureaux sig tillstånd att på den plats som Kuhn innehaft bygga en manège för förevisningar inom den »högre ridkonsten», men också för lindansning och akrobatiska prov. Sex år därefter fick en tredje fransman, Tourniaire, också idkande samma »konst», tillstånd att på samma ställe sätta upp en mycket större manègebyggnad. För platsen skulle han betala 300 riksdaler årligen samt dess utom för varje föreställning till kungl. teatern erlägga en särskild avgift, vilken vanligen steg till 200 riksdaler banko och därutöver.

Sedan Foureaux försvunnit från Stockholms synkrets, tävlade Gauthier och Tourniaire i många år om allmänhetens gunst, till dess ett nytt sällskap, under anförande av direktör Guerra, kom med nya

föreställningar eller som allmänheten åtminstone inbillade sig vara nya.

Den gamla Gauthierska manègen revs ned, men ännu många år efter dess borttagande syntes på Djurgårdsslätten, mitt emot ingången till Tivoli, ett stort cirkelformigt märke i marken, där intet gräs ville växa och som antydde området av den forna arenan. Den Tourniairska manègen brann natten efter 1 maj 1847. Redan i februari samma år hade maskinmästaren C. Mothander erhållit riksmarskalksämbetets resolution på överlåtelse till 1851 års slut av den plats varå nyss nämnda manègebyggnad var uppförd, och den 24 juli 1847 fick Mothander rättighet att uppföra en ny manègebyggnad, i vilken sedermera många konstberidarsällskap uppträtt till stockholmsallmänhetens förlustande.

*

Lindansare hava sedan gamla tider förekommit än här än där i Sveriges huvudstad, men deras namn hava sällan gått till eftervärlden. Från förra århundradet nämnas dock Troni & C:o samt luftspringarne Lion och Albertus. Den sist nämnde gav för hundra år sedan många föreställningar, dels på Djurgården, dels i Loiska huset vid Stora Nygatan, dels ock i Stadshuset, vilket allt man finner antecknat i de uti kommerskollegii arkiv förvarade spinnhusräkenskaperna. För varje föreställning erlades nämligen, enligt kungl. förordning av den 17 juni 1731, en viss avgift till spinnhuset, och på 1780-talet utbetalade så väl Albertus som Trion & C:o samt Lion många sextonskillingar för det ändamålet. Trion &

C:o samt Lion höllo sig i synnerhet på Eriksberg vid Träsket, där också en ofärdig amerikansk officer, De Dille, år 1785, dansade på kryckor. Samme man uppträdde även i Humlegården.

Snabblöpare hava ock stundom roat gamla Stockholm. Den mest bekante var löparen Philip som 1827 visade sig på Djurgården. Han sprang på 63 minuter från Kuhns manège vid Hasselbacken till Manilla tre gånger fram och lika många gånger till baka samt en del av vägen baklänges och utan något uppehåll.

Bland luftseglare som i Stockholm uppsänt ballonger, vare sig att de själve medföljt eller icke, tyckes en Robertson hava varit den förste. Han steg, 1805, upp i ballong från Humlegården, men hann ej längre än till Tyskbagarbergen. Sedermera väckte en viss Venetien, såsom han kallade sig, stort uppseende i början av 1830-talet, icke så mycket för sina verkliga luftfärder, som ej mer för dem som aldrig kommo i fart. Under sommaren 1831 annonserade han oupphörligt om en stor ballong som skulle innehålla femton tusen kubikfot gas och vilken skulle gå till väders, men avseglingen uppsköts vecka från vecka, oaktat den var bestämt utsatt flere gånger. Venetien uppgav, att kostnaderna stego till tre tusen rdr banko. Då ballongen icke ens vid den senast utfästade uppstigningsdagen höjde sig, förlorade allmänheten tålamodet, och ett högst obehagligt uppträde inträffade, i det folket förstörde ballongen och skulle kanske ha rivit luftseglaren själv i stycken, i fall han ej lyckats undkomma.

Lyckligare var, tjugu år senare, luftseglaren Tardini, vilken från Djurgårds Tivoli, den 13 juli

1851, avreste i ballong, åtföljd av greve Ambjörn Sparre, den bekante mekanikern. En ofantlig människomängd hade då infunnit sig på Djurgården. En vecka senare skedde uppstigandet från Humlegården, och även då medföljde greve Sparre samt för den gången Tardinis tioårige son. Första gången sänkte ballongen sig ned på Björknäs ägor vid Skurusund; andra gången vid Stegesundslandet, bortom Vaxholm, och resan räckte blott 20 minuter. Vid ett tredje tillfälle medföljde en levande ren. Några år senare omkom Tardini i Öresund.

Ovan nämnde Venetien hade, sommaren 1830, uppträtt på Djurgården i kraftprov och pantomimer. Han kallade sig då »Europas förste Herkules och Gymnasiarque hos H. M. Konungen av Frankrike». På hösten samma år spelade han apans roll i den komiska pantomimen »Jocko eller apan beskyddad av magien».

Stockholms allmänhet tyckes stundom hava med stort intresse sett människor spela apa. Många minnas ännu den tyske balettmästaren Heinrich Springer, som ej blott på Djurgårdsteatern, utan även på den kungliga scenen med stor framgång uppträdde som apa i »Kärlek och hämnd eller den amerikanska apan», melodram i 2 akter, samt »Domis död», melodram i 1 akt, vilka stycken drogo till k. teatern ett stort antal skådelystna i början av 1838, och det första av dem lär hava givit en inkomst av 33,351 rdr. Elva år senare spelade en annan tysk också apa på kungl. teatern, nämligen den komiske pantomimdansören Klischnig, som uppträdde i »Trollkarlen eller apan och fästmannen» samt i »Jocko eller den brasilianska apan». Smaker hade dock, tyckes det, något

ändrat sig, ty det först nämnda stycket gick ej mer än fyra gånger, och det andra endast två.

Verkliga apor hava naturligtvis ofta förevisats och tävlat med de falska. Vi veta dock icke, att någon av dem någonsin gjort sig ett namn. Det hava hundar däremot gjort. För femtio år sedan visades t. ex. en pudelhund som hette Munito och som väckte mycket uppseende för sitt stora förstånd och sin exempellösa skicklighet. Han skall till och med hava »surprenerat» sin egen husbonde och lärmästare, signor Castelli d'Orina. Munito insjuknade under sommaren 1830, och allmänheten visade mycken oro för sjukdomens utgång, men lyckligtvis vart den märkvärdige pudeln åter frisk och uppträdde snart igen, då tillsammans med sin son, »även en pudelhund», heter det i annonserna. Förevisningsstället var värdshuset Tawern i guldsmeden Sandbecks egendom Sofieberg vid Djurgårdsslätten. Man gav två föreställningar varje eftermiddag, en kl. 5 och en kl. 7. Första platsen kostade 24 sk., den andra 16 sk. banko.

Lejon och andra vilda djur fördes även någon gång i äldre tider till Stockholm, mest dock såsom skänker till någon kunglig person, men även i så fall förevisades djuren vanligtvis för allmänheten. År 1647 fick drottning Kristina ett lejon i gåva från hertig Jakob av Kurland. Året näst efter hitfördes ett dylikt djur som Königsmarck tagit i Prag. År 1731 fick Fredrik den förste till skänks av deyen i Alger två lejon, tre tigrar, en vildkatt och — en frigiven slav. Sedan djuren någon tid här visats, skänktes de till August den andre i Polen. De lejon som hitsändes under Kristinas tid förevisades på Slottsbacken, unge-

fär där obelisken nu står. Platsen kallades också Lejonkulan, vilket namn övergick till nya Bollhuset, som där uppfördes på 1660-talet och där redan 1686 den kunglige teatern inrymdes. Logården, vid kungliga slottets östra sida, kallades även Lejongården och Leopardgården, emedan vilda djur där förvarades på 1600-talet.

Bland förevisningsställen inom Stockholm har Bergstrahlska (f. d. Falkenbergska och sedan Hamiltonska) huset vid Riddarhustorget varit mycket anlitat. På Brunkeberg hava också sedan gammalt sådana förevisningar funnits. Även Dævelska (nu Intecknings-garantiaktiebolagets hus) vid Gustav Adolfs torg har till dylikt använts. För övrigt hava förevisningsställen för kosmoramor och dylikt funnits i hörnet av Tyska Brunn och Skärgårdsgatan, i n:o 7 (gamla nummerordningen) vid Skomakargatan, i gamla n:o 1 vid Myntgatan, i Schultzenheimska huset på Blasieholmen, i Schönborgska huset vid Götgatan, m. fl. Den förut omnämnda julkrubban var länge det förnämsta förevisningsämnet i Schönborgska huset och därmed följde gamla och nya testamentet i 164 transparenta tavlor »i Etrusque smak», av Deprés... »Ett verk,» tillägger en annons år 1830, »som i anseende till många förbättringar år ifrån år har fullkomligt hunnit sitt ändamål att befrämja ungdomens undervisning i kristendomen.»

KAP. III.

Barn och ungdom.

Vaggan och dopet. — Amvisor. — Leksaker. — Lekar. — ABC-boken. — Tuppen. — Orbis pictus. — Regnérs begrepp. — Télémaque. — Robinson. — Gottköpssagor.

När en stockholmare blivit född till världen, kommer han genast i händerna på »frun», vilken badar den lille, varefter hon icke underlåter att kasta ett kol i badvattnet, och fortfares därmed ända tills barnet är döpt; av vad orsak uppger man ej, ty en stadsbo har visserligen sina vanor, men kan aldrig vara skrockfull. Det är en gammal plägsed.

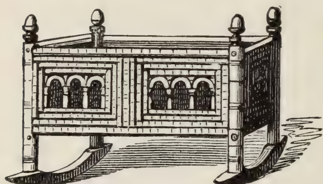

Fig. 42. Vagga i medeltidens stil. Efter original i Hist. Museum.

Sedan lägges lillan i vaggan, en inrättning som synes vara urgammal, men nu håller på att försvinna ur bruk.* Vi begagna därför ett tillfälle att meddela avbildningar: 1:o) av en vagga i medeltidens stil (fig. 42); 2:o) en dylik som tillhört en av de mest ryktbara stockholmare — konung Carl XII (fig. 43),

* Till och med på Stora Barnhuset, vilken inrättning sålt av hela sin uppsättning av vaggor och skaffat järnsängar.

vars bekanta vaggvisa, på en outsägligt jämmerlig melodi, än i dag giver ett nytt släkte en levande försmak av denna världens uselhet.* Den finnes upptecknad med många olika texter. Stockholmarne begagna dock aldrig andra än »vyss, vyss», med variationer.

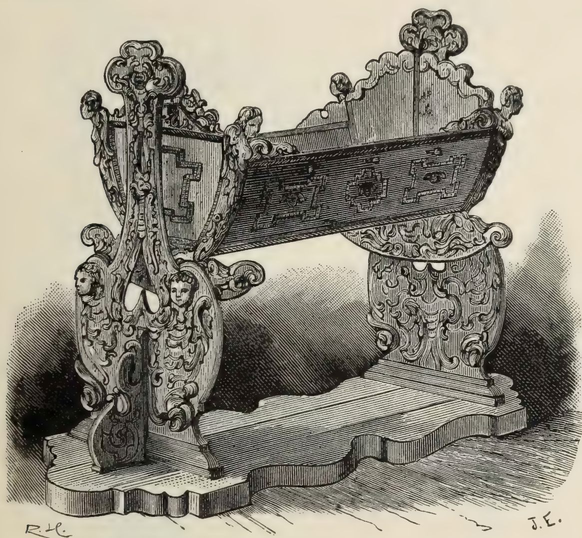

Fig. 43. Carl XII:s vagga.
Efter original i Hist. Museum.

Åtta eller fjorton dagar efter födelsen hålles dopet; då den nyfödde skall vara klädd i sin dopklädning, på vilket plagg fordom nedlades kostnad och arbete. Vid tillfället skänka faddrarne en gåva, vanligen en silversked. I stället erhålla faddrarne krona och krans (fig. 44 och 45): de unga damerna

* Melodien skall vara efter en mycket gammal fransysk visa.

kransen och herrarne kronan, som de sedermera byta med varandra under avgivande av fadderkyssen, vilka älskvärda plägseder nu äro försvunna.

Fig. 44 o. 45. Krona och krans på 1830-talet. Efter original i Nord. Museum.

En viss roll spelade konfekten med dess poesi. I början av detta århundrade, innan anständigheten ännu riktigt kommit, kunde man läsa ganska dråpliga

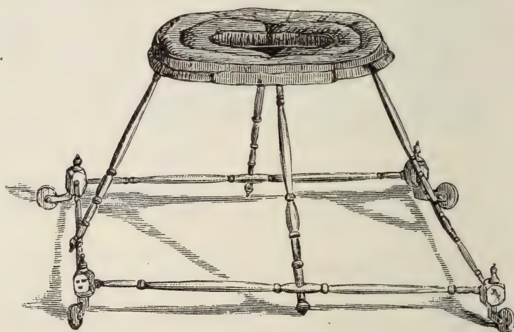

Fig. 46. Carl XII:s gångstol. Efter original i Hist. Museum.

saker på dessa karameller. Från ett ark sockerbagarpoesi, tryckt 1818 hos Sohm i Stockholm, äro vi icke nog djärva att meddela de starkare, utan giva

ett par mera oskyldiga prov från bröllops- och dop-karameller:

Det kostar nog på För 60 års ungkarl till brudsängen gå.

Lär Apostelens ord besinna Bättre gifta sig än brinna.

År 1838 läste man däremot mildare saker på karamellerna: »Bör man kalla tiden lång, När som vaggan är i gång.» Eller: »Faddrar tagen genast ut er rätt; Det har sig sedan ej så lätt.» Eller ändå oskyldigare 1845: »Ett barn som fruktar Gud och lyder mor och far, I alla sina dar den största lycka har.»

Fig. 47. Docka från Carl IX:s tid. Hist. Museum.

Fig. 48. Docka från 1613.

Den första uppfostran ombesörjes av »Dadda», vilken måste använda hela sin uppfinningsförmåga för att göra tiden kort för den lille. Hennes för-

Fig. 49. Barnporträtt från 1613.
Original i Nord. Museum.

nämsta tillgångar härvid äro dessa små poetiska miniatyrer, till vilka författaren är okänd och vilken genre ännu icke erhållit någon rubrik. Av dem som ännu icke varit upptecknade överlämna vi härmed följande åt det oförgängliga.

Ampjoller.

Kära far och mor
ge mig lite mjöl och salt
jag skall sticka min lilla grisegalt
så han skall säga
pip!

Det kommer en katt
han kryper, han går :,:
han tar allt vad han får
pip!

Baka, baka
liten kaka,
mjöla, mjöla, mjöla;
nagga, nagga, nagga, nagga!
Buss i ugnen!

Om man härmed jämför den av Simrock i Deutsches Kinderbuch meddelade

Backe, backe, backe
das Mehl hol aus dem Sacke,
die Eier aus dem Neste,
Unseren Kindlein das Beste,

eller den ur Wegeners Samling från Norddeutschland

Backe, backe Kauk'n
Mehl in Dauk'n
Brott'r inne Hose,
Waerd de Kauk'n lose,

så skulle man kunna tro, att till och med barnkammaren varit nödsakad att från utlandet införa sitt poetiska behov.

Mammas lata piga
lunkar efter vatten :,:
Hös i! Hös i!

Klappa, klappa handarna
små, små, små, små!
Tussa, tussa hundarna
grå, grå, grå.

Haren gick i bondens åker
och så bet han en bit
och så tog han ett skutt
nicketi, nicketi, nicketi,
nick!

Tumme tott
slicke pott,
långe man,
gullehand
och lilla, lilla wi wi.*

*

* På engelska:

Here's Breakborn,
Here's Stealcorn,
Here's Hand-watch,
Here's Rinnawa,
And little wee-wee Cronachie pays for á.

Tummen var heligast av fingren. Heter på latin pollex, varav polliceri = lova; i svenskan tumma på något.

Pekfingret heter i Bremen och Holstein Botterlicker (Butterlecker) varav Slicke pott.

Långfingret, Langelei (Bremen), Langluchs (Pommern), Langhals (Hessen).

Ringfingret, Goldfinger, Annulaire.

Lillfingret, Piphans, Pipling.

Fig. 50 o. 51. Dockor från Gustav III:s tid.
Original i Nord. Museum.

Fig. 52. Leksak från början av 1800-talet.
Original i Nord. Museum.

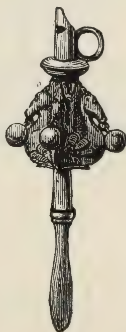

Fig. 53. Skallra från
1700-talet.

Att leksaker begagnats i alla tider är otvivelaktigt; från den yngre järnåldern har man på Björkö i en barngrav funnit en skallra, vilket skulle angiva, att denna leksak varit bland de första brukade. S:ta Birgitta lekte med dockor. Gå vi litet längre fram i tiden, kunna vi meddela avbildningar av några dockor först från Carl IX:s (fig. 47), sedan från Gustav II Adolfs tid (fig. 48) jämte porträtt av den senares lilla ägarinna Sigrid Oxenstierna vid åtta månaders ålder. Hennes dräkt torde äga sitt intresse för sig (fig. 49).

Fig. 54 o. 55. Gustav III:s leksaker. Original i Hist. Museum.

Att finna ut vad eljest barnen för 250 år sedan lekte med har icke varit lätt i anseende till bristande källor; dock hava vi med hjälp av tulltaxorna erfarit vilka leksaker varit införda till Sverige. Sålunda nämnas år 1614: munharpor (-gigor), dockor, fidlor, förmålade tavlor. År 1653: barntrummor,

barnpipor, barnskaldror, barnknivar, skalmejor.

Hundra år senare förekomma även gäckspel och kägelspel, varförutom dockor (fig. 50 och 51), vilka, som synes, följt tidens mod och uppträda i nya kostymer, med pudrat hår. Att leksakerna under ett så förfinat tidevarv även antagit ett mera konstlat

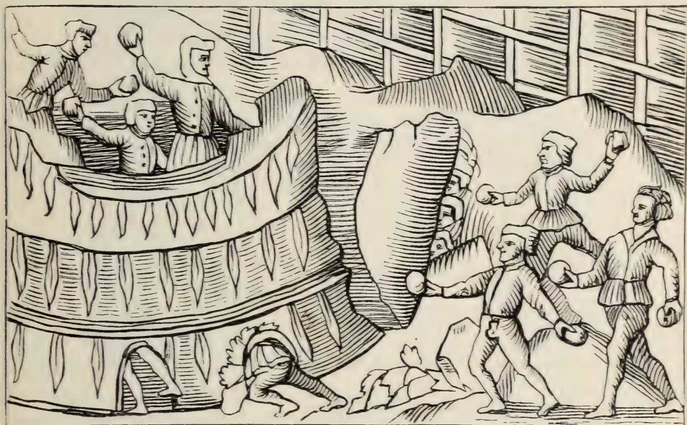

Fig. 56. Snöfästning och snöbollskrig på 1500 talet.
Efter Olaus Magni.

väsen framgår vid betraktandet av Gustav III:s egna, förvarade i statens Historiska Museum (fig. 54 och 55).

Sinclairs bojor är en leksak för vuxna barn, som i Sverige, otroligt nog, berättas ha sitt namn efter en fånge (Malcolm?) i Ryssland, vilken under fängelsetiden uppfunnit och förfärdigat dem av en kvast.

I Tyskland (Guthsmuths Spiele 1796) kallas de Ringspiel eller Nürnberger Tant. Man har uppgivit

att en boja med 20 ringar skulle fordra 64 dagar, en med 30 ringar 2,760 år o. s. v.

Huru gossarne lekte i fria luften på Gustav Vasas tid synes av flera teckningar i Olaus Magni, där snöfästningar med snöbollskrig (fig. 56), bollkastning, bågskjutning med mera förekommer. Att man i

Fig. 57. Barnlekar på 1600-talet.
Ur Orbis Pictus.

drottning Kristinas dagar icke lekte stort annorlunda än nu för tiden framgår av en beskrivning på barnspel i Orbis Pictus från 1600-talet (fig. 57).

"Goſſarna pläga leeka," säger den berömde författaren, "antingen med knäcker;[1] eller kaſtandes klotet[2] till käglorna;[3] eller triſſan med klubban[4] ſlåendes genom ringen;[5] eller ſnorran[6] med piſkan[7] omkringdrifwandes; eller med blååsröör[8] och båga[9] ſkiutandes; eller på ſtyltor[10] gåendes; eller på gungan[11] ſig bewägandes, gungandes."

Ett nöje i fria luften som, enligt vad undersökningar giva vid handen, först med detta århundrade

kommit i bruk i Sverige, men sedan blivit dess mera allmänt är Hoppa hage (fig. 58). Detta är ett mycket gammalt europeiskt nöje. I Frankrike fanns det redan 1684 och kallas La Merelle (eller Marelle). I England kallas det Scotch Hopping; i Tyskland Hoppen eller Fuss-scheibenspiel och fanns där säkert före 1796. I Schweiz tecknas hagen med åtta lika stora mellanrum. Där, likasom hos oss, kunna tre slags fel begås, vilka göra att den spelande måste börja om: 1) om någon kastar stenen i orätt rum; 2) om stenen stannar på en linje; 3) om någon stiger på en linje eller ställer sig på båda benen. Vem som uppfunnit denna lek är okänt, liksom dess betydelse. Dock har någon vid betraktandet av stockholmarnes hage kommit på den tanken, att leken skulle kunna äga en betydelse mera djup än troligen uppfinnaren tillärnat. Som bekant, är hagen delad i nio fält; den runda platsen i mitten kallas »helvete» och den runda platsen vid hagens övra ända »himmelriket». Vad ligger närmare till hands för en fantasi än att betrakta leken som en avbild av jordevandringen, kryssande fram mellan helvetets vådor och till himmelriket, ibland på ett ben, ibland på två; och innan man kommer in i himmelen, skall man hoppa omkring den tre gånger; sedan lägger man stenen på stöveltån, tackar för gott sällskap och kastar den ut genom hagen tillbaka hela den långa väg som den

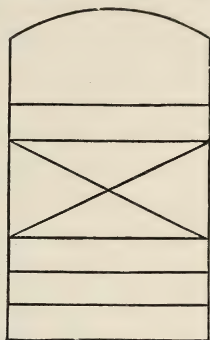

Fig. 58. Tysk hage från 1700-talet.

arbetat sig fram — ett drag vittnande om stor humor och stor människokännedom.

En annan himlavandring, men inom hus, är Jakobs stege, vilken företogs i skolan, hälst under lektionen. Man gömde nämligen griffeln i ena handen och sedan skulle kamraten gissa i vilkendera; gissade man rätt, erhöll man ett streck, vilket bildade en pinne i stegen. Den som först kom upp, hade vunnit, den som blev efter hängdes in effigie i en för ändamålet från början ritad krok.

Om dessa båda himlafärder äga något sammanhang, återstår att upptäcka; att förneka dem en betydelse, en mening, är förhastat.

Att kasta smörgås är en lek som väl få Stockholmsbarn icke övat på Kastellholmens stränder den tid dessa voro mera tillgängliga än nu. Det är ett klassiskt nöje, är världsbekant och har förnäma anor.

Grekerna kallade det Epostrakismos.

Engelsmännen nämna det duck and drake (göra änder och andrakar) eller också »att flotta».

I Nordtyskland heter det Butterbemmen werfen (= kasta smörgås).

I Würtemberg: Die liebe Frau erlösen.

I Nederländerna: Slingherspel, botten opt water, seilen etc. I Schweiz (Appenzell) heter det Vater und Mutter schlagen, küssen, erlösen. Den första bågen kallas nämligen far, den andra mor, de följande äro barnen. I Österrike: Jungfern machen, Jungfernsprüng machen, med mycket mera.

Bland lekar i fria luften hava Hök och duva, Jägare och hund samt Dunk sedan forna tider

varit de vanligaste och äro alltför bekanta att kräva en beskrivning; men det finnes en omständighet vid dessa, nämligen vid räknandet, som givit upphov åt en märkvärdig diktart, vilken ännu saknar namn och om vars ursprung många gissningar varit i gång. Den i Stockholm vanliga tiraden lyder så:

Apala, mesala,
mesinka, meso,
Sebedei, sebedo,
extra lara,
Kajsa Sara!
Gick jag mig på Badstugatan
hittade jag en pepparkaka,
kom en bonde tog den opp,
gjorde jag bonden värre skada
brände upp hans bästa lada,
ladan till brinna
jag till springa.
Heck, veck,
vällingsäck,
gack du din långe man,
veck ut med dig.

Att våga några gissningar över denna svenska härledning är väl icke mera vågat än andra gissningar, där ingen visshet står till buds.

Några tro, att början åtminstone skall vara ett fragment av en latinsk bön, vilken efter katolicismens fall av luthersk nitälskan blivit missbrukad, gudi och den nya läran till behag.

Fäster man sig vid ordet Zebedei och erinrar sig minnesversen över de mindre profeterna:

Osea Joel Amos
Obad' Jona Micha Nahum
Habakuk Zefania
Haggai Zacharia Malachi

kan man därigenom komma på den tanken, att här förelåge en minnesvers över de tolv apostlarne, vilken blivit så småningom utvattnad och undergått alla tidens misshandlingar. Om ej så är, har dock slumpen genom vissa ljudlikheter givit stöd åt antagandet. Man jämföre endast Matthæi 10:e kapitel 2:a vers ur versio vulgata.

(Duodecim autem)

Apostolorum nomina sunt hæc:	*Apala* mesala
Primus, *Simon,* qui dicitur Petrus,	*Mesinka* meso
Et Andreas frater ejus,	*Sebedei* sebedo
Jacobus *Zebedei* et Johannes frater ejus	

Om man sedan antager, att vulgatas text blivit förvandlad i en minnesvers i vilken endast apostlanamnen kvarstått, så är icke övergången alldeles omöjlig. Detta är i alla händelser blott en gissning.

Vid Dunk och Kurra gömma plägade fordom den som »stod» och räknade till tjugo göra detta på följande sätt:*

En och två
bad mig gå
tre och fyra
spela lyra
fem och sex
valla gäss
sju och åtta
bär till måtta
nie tie
slipa lie
elva tolv
slå näsan i golv
tretton fjorton
plocka hjortron

* I Svenska Fornsånger är en bond-variant.

femton sexton
vattna hästar
sjutton arton
sopa gatan
nitton tjuge
slå bolln i huve.

Spänna kyrka (Spåna kyrka) är en lek som icke anses tillhöra det finare slaget och som blivit förvisad till kasernen. Och ändå är den en högst klassisk lek. På franska heter den Hautescoquilles, på engelska Hot-Cockels och förekom bland de engelska fruntimren redan 1344, från vilket år ett Bodleianskt manuskript meddelar en avbildning av leken. I tredje delen av Atland omnämnes den bland jullekar och kallas Spennia kyrkia.

*

För att nu övergå till allvarligare ämnen vilja vi tala något om de första undervisningsböckerna. A-B-C-boken, nyckeln till all kunskap, orsaken till de första bittra tårarne, är en urgammal uppfinning. I Tyskland kallas den Fibel och var ett bland de första föremålen för boktryckarekonsten. I Sverige är abc-boken påbjuden i 1571 års skolordning, dock hava vi icke sett något äldre exemplar än ett från 1637, vilket är tryckt i Uppsala och uppger sig vara andra upplagan. Att boken är på latin, behöver väl knappt anmärkas, och att innehållet mestadels består av gudsord icke heller. Först kommer ett abc; därpå oratio dominica (fader vår); symbolum (trons artiklar); decem præcepta (tio buden); bordsbön; tacksägelser, döpelsens och altarets sakrament, morgon- och aftonböner och slutligen

Fig. 59. Tuppen i 1637 års Abc-bok.

Fig. 60. Tuppen i Carl XII:s Abc-bok.

Fig. 61. Tuppen i 1760 års Abc-bok.

Fig. 62. Tuppen år 1816.

jungfru Mariæ lovsång; men allra sist och upptagande hela sista sidan står tuppen (fig. 59). Vad denna egentligen skall betyda får man icke veta förr än i 1700-talets abc-böcker, där han angives såsom ett föredöme i vaksamhet eller såsom ägande den förträffliga förmågan att kunna stiga upp om morgnarne — alla barns fasa.

Cornix cornicatur, Kråkan gahl.	á á	A a
Agnus balat, Fåret bräker.	bé éé	B b
Cicade stridet, Gräshoppan sjunger.	ci ci	C c
Upupa dicit, Wijpan ropar.	du du	D d
etc.		

Fig. 63. Ur Orbis pictus. Från 1600-talet.

Bland 1600-talets tuppar (Carl XII:s abc-bok, fig. 60) hava vi upptäckt förmågan att undervisa i sång; först på 1700-talet får han undervisa i läsning och erhåller förmågan att värpa (fig. 61 och 62).

Långt härligare var dock den under ett århundrade såsom abc-bok och lärobok begagnade Orbis pictus av Johannes Amos Comenius. Den ledde sitt ursprung från Tyskland, där den kom i bruk i medlet av 1600-talet, infördes hos oss i ren översätt-

ning med de tyska träsnitten redan i slutet av samma århundrade och fortfor ända in till 1700-talets slut att vara en omtyckt läsebok.

Orbis pictus är en tjock bok på 300 sidor, avhandlande allt som finnes mellan himmel och jord; hantverk, religioner, dygder, laster, djur, örter, konster, näringar, historia, geografi. Den öppnas med en

Fig. 64. »Måttelighet».
Ur barnboken Orbis pictus från 1600-talet.

framställning av de olika naturens ljud till underlättande av stavningens inlärande, och det är denna framställning som gick igen i vår abc-bok under det bekanta »kråkan kraxar», »lammet bräcker» o. s. v., ehuru vi aldrig fingo veta meningen. Att metoden icke var dålig, synes av omstående (fig. 63).

Såsom ett exempel på gamla tiders enkla begrepp om det passande anföra vi kapitlet 112, vilket på ett kärnfullt och lättfattligt språk avhandlar det intressanta ämnet Måttelighet (fig. 64).

"Måtteligheten (nychterhetē)[1] föreskrifwer mått i Maat och Dryck,[2] och håller i sichte Begärelsen, lika så som med ett betzl:[3] och altså styrer hon alting: at icke något förmyckit sker. Slämare ... dricka sigh drucknа,[4] stapla (snafwa, stamma)[5] rapa (spy, kasta upp)[6] och kijfwa (träta)[7]. Utaf fyllerij (dryckeskap) uppkommer (förorsakas) Kättia ... uthaf denna ett sköradhtigt (lätferdigt) Lefwerne, medh Kyssande, Klappande, Famntagande och Danssande,[8], [9], [10]."

Detta osminkade språk kunde icke stöta ett tidevarv som fortfarande hämtade sina begrepp om vett och seder ur Erasmus Roterodamus' år 1530 utgivna L i b e r a u r e u s D e c i v i l i t a t e m o r u m p u e r i l i u m, på svenska (och latin) utgiven under Gustav II Adolf, »En gyldenne Book om unga personers Sedhers Höffweligheet». I den boken får man nämligen läsa saker som dessa:

"Mädh hatten eller klädherne at snyta sigh/ står swåra bondachtigt/ mädh armen eller armboghan/ hörer them till som mädh salta fiska warur omgå; thet står och icke mycket höffwelighit när thet mädh handena skeer/ om tu strax stryker snoren på klädherne."

"At hälsa en annan vthi hans niwsande/ och honom ther till lycko önska/ står wäl och Christeligit/ och ther som flera ålderighe tillstädhes ähro/ som en ährligh man eller qwinna hälsa/ så skal en ynglingh sin hatt afftagha."

"Reprimere sonum, quem natura fert, ineptorum est, qui plus tribuunt civilitati quam saluti."

Och än värre rörande bordseder, där författaren på fullt allvar ifrågasätter inträffandet av en olycka och vars förekommande han icke ens tillstyrker, utan vars fördöljande han anbefaller på följande sätt:

"Si licet secedere, solus id faciat: Sin minus juxta vetustissimum proverbium; tussi crepitum dissimulet (= thet medh hosta öffwerhölia).»

Nog för den som förstår!

En annan mycket ryktbar ungdomsbok av yngre ålder var Regnérs Begrepp, eller fullständigare: »Första Begrepen af de nödigaste Vettenskaperne, till Tjenst för Swenska Barn.» Påverkad av de franska encyklopedisternas strävan att sprida allmänbildning och särskilt uppmanad av den mångkunnige bibliotekarien Gjörwell, sammanfattade expeditionssekreteraren Gustav Regnér denna bok, vilken sedan begagnades i skolorna ifrån 1780 ända in på vår barndom. På omkring 200 sidor avhandlas här på ett lättfattligt sätt alla vetenskaper, ordnade under 9 kapitel: historien, geografien, svenska och norska historien, svenska och norska geografien med statskunskaper, lärdomshistorien, världsbeskrivningen, innefattande naturhistorien, naturläran, astronomien; de moraliska vetenskaperna: naturliga teologien, naturrätten, statsrätten, sedeläran; mytologien och sist gamla geografien.

Boken var i sitt slag förträfflig och hade 1820 utgivit sin sjunde upplaga.

*

Egentliga rolighetsböcker för ungdomen torde icke hava förekommit i Sverige förr än i 1700-talets början, men då fick man en, vilken sedan höll sig i hundra år, ja längre, ty våra föräldrar läste den ännu, om med nöje må vara osagt. Och boken hette i 1721

års översättning: »Telemacks Ulysses Sons Händelser under resan at upsöka Dess Fader, Beskrefne til underwisning för Hertigen af Bourgogne utaf dess Præceptor i Franckrijke Den Widt-Berömde Erkie Biskopen Hertigen af Cambray Herr France de Salignac,» oftare och kortare Fénélons Aventures de Télémaque. Att denna bok, vilken innehåller dels läror rörande furstars uppfostran, dels anspelningar, numera delvis obegripliga, på samtida politiska förhållanden, kunnat hålla sin roll som förnöjelsebok uppe, visar att den var väl och med konst författad. Att den svenska ungdomen kunde läsa tio delar om tillsammans 467 kvartsidor om något så ointressant som Ulysses' son, visar att tidevarvet icke hade några djupare behov eller också att det hade så tråkigt, att det ville höra äventyr, huru gamla som hälst. Att de hade tålamod med de långa, klassiskt formade satserna, förvånar tvivelsutan vårt snabbgående tidevarv. Man höre till exempel den berömda början till första delen:

»Ulysses afreſa förorſakade Calypso ſå ſtor bedröfwelſe/ at hon hwarken kunde eller wille taga ſig någon tröſt; och uti ſådant deß ängsliga tilſtånd hölt hon ſig ſå mycket mer wara olyckelig/ ſom hon wiſte/ at den förmån hon ägde til at räknas ibland de odödelige/ tilſtadde henne ingen förhoppning/ at ſom en Menniſka wid lifwets ſlut/ kunna få ſlippa ſin Sorg. Hon lät intet mer höra någon liuflig ſång/ hwar på elljeſt altid hennes Grotta gaf ett behagligt genliud. Nympherne ſom tiänte henne/ fördriſtade ſig icke at tiltala henne. Hon geck ofta helt enſammen af och ann på de blomſterrijka Parcker/ hwilka en oaflåtelig wåhr på hennes Ö/ hela åhret igenom förnyade/ o. ſ. w.”

Början av detta stormiga århundrade hade ett annat ideal. Revolutionsperioden i Frankrike hade

visat ett fenomen sådant som Bernhardin de S:t Pierre's Paul och Virginie; man hade vänt sig bort med avsky från anblicken av en ruttnande övercivilisation och man kände behov av att dyrka de egenskaper man saknade, natur och oskuld.

Mera direkt på ungdomen verkar Arnaud Berquin, vilken också vänder sig till densamma. Redan 1782, 83 hade han utgivit sin Barnvän, men denna kommer icke i svensk dräkt förr än 1808; dock hade den härstädes blivit läst på franska under hela slutet av 1700-talet och fortfor att läsas ända in på våra dagar. Det är en oskuld som förefaller oss tvungen, och en välmening som kan vara tvivelaktig i sina verkningar. Låt oss blott höra några rader ur den halvt dialogiserade berättelsen Den lille Brodern:

Fanchette hade en dag stigit tidigt opp för att gå ut att plocka blomster och bära dem till sin moder på sängen. Just som hon ärnade gå, kom hennes fader småleende in i kammaren, tog henne i famn och sade: god dag min kära Fanchette: följ mig, så skall jag visa dig något, som säkert skall roa dig.

Hvad då, pappa? frågade hon honom ifrigt.

Gud har i natt skänkt dig en liten broder, svarade han.

En liten bror? Ack hvar är han? Är pappa så god och för mig till honom.

Fadern öppnade dörren till rummet, där hennes moder låg. Utmed sängen satt en främmande qvinna, som Fanchette icke förr sett i huset, och som insvepte det nyfödda barnet i en linda.

Nu gjorde flickan tusentals frågor, hvilka fadern besvarade så godt han kunde, och han trodde sig hafva gjort henne reda för allt, då Fanchette sade: pappa! hvem är den där gamla kvinnan? Hur hon inlindar min lille bror! Är pappa inte rädd, att hon skall skada honom?

Herr Gensac. Åh nej, bekymra dig inte. Det är en beskedlig hustru, som jag låtit hämta för att sköta och vårda honom.

Fanchette. Men han hör ju mamma till. Har hon redan sett honom?

Fru Gensac (som drar sänggardinen lite på sidan). Ja, Fanchette, jag har sett honom. Än du, är du nöjd med att se honom?

Fanchette. Ja, mycket nöjd, mamma. Det är en liten alltför täck kamrat, som mamma gifvit mig. Hvad han ser lustig ut! Han är röd, som om han nyss sprungit. Tillåter pappa, att han får leka med mig?

Herr Gensac. Det är omöjligt: han kan inte stå på fötterna. Ser du, huru svaga de äro?

Fråga följer på svar, men Fanchette får egentligen icke veta annat än vad hon och varje barn vet förut. Men resultatet? Jo, herr Gensac som har sista ordet gör sammanfattningen så:

Gif akt på huru vi hädanefter sköta din bror, och säg till dig själf: äfven jag har förorsakat mina föräldrar så mycken möda.

Att Fanchette av denna fina anspelning skulle känna sig uppmanad till tacksamhet, faller sig högst naturligt för författaren. Samma tema, ehuru utfört på 210 sidor i tröttande enformighet, återfinnes i Carl Grandison eller Ungdomens mönster, en högst ryktbar bok, vilken ensam skulle vara tillräcklig att skrämma ungdomen från dygden, särskilt i den dygd som består i att ersätta föräldrar det besvär de haft med ens uppfostran. Den svenske översättaren D. Krutmejer levde dock i en annan tro: han slutar nämligen sitt svenska förord så: »man skåde honom (Carl Grandison) i dessa och andra belägenheter» — (stigande av hästen för att hjälpa

en anträffad döende officer, eller sittande vid sin faders sjuksäng — huru enkelt!) — »och jag gör mig försäkrad, att var yngling skall känna sig livas av den ädla föresatsen: jag skall alltid beflita mig att likna unge Carl Grandison.»

*

Mitt i barndomsvandringen genom en öken av sandtorra föreskrifter, över lärdomens vassa tistlar, på uppfostrans hårda kiselstenar, vidgar sig synkretsen för ett ögonblick, och det röda, förgråtna, förlästa ögat vilar på en grönskande oas. Åttaåringen har redan blivit så trött, så genompinad av all förkonstling, av civilisationens och böckernas fördömelse, att han som nyss lämnat naturens sköte, erfar hela tjusningen av att dit få återvända i fantasien. Mitt i världshavet, på Robinson Crusoes ö faller den unga fågeln, sedan han lyft sig ur den labyrint av sten, där han blivit född i fångenskap; där har han sina första möten med den evigt unga, föryngrande naturen.

Robinson Crusoe och julafton äro många barns enda ljusa minnen som följa genom livet. De svenska barnen fingo tidigt njuta av Robinson, ehuru i kort sammandrag, före eller omkring 1750. Fullständig utkom icke Defoes Robinson före 1842, men dessemellan hade översättning av Campes bearbetning (fig. 65) gått in i Uppfostringssällskapets Weckoblad för Svenska Ungdomen 1785. Defoes egen bok* (fig. 66) utkom under titel »Robinson Crusoes Lef-

* The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York. London 1719.

verne och äfventyr». Bearbetningarnes antal sedan är stort, men huru man än stympat och förfuskat det odödliga originalet, har idén ändock levat, lyst igenom och verkat befruktande.

Fig. 65. Ur Campes »Robinson». Stockholm 1785.

Att boken är spridd över hela världen, att till och med araberna översatt den åt sig under namnet Dur-el-Bakul, Havets pärla, är bekant. Att den överlevat alla modets nycker, alla revolutioner och

reaktioner, visar att den har behandlat en hela mänsklighetens livsfråga, att den uttalat allas längtan, berört allas hjärtan. Därför har den ock i gamla Stockholm varit en viktig faktor i barnauppfostran under mer än 150 år.

Fig. 66. Ur Defoes Robinson. London 1719.

»Det gives en bok,» säger Rousseau, »som efter min åsikt innehåller den bästa avhandling om en naturenlig uppfostran; denna bok är Robinson Crusoe.»

Förträffligt har Oehlenschläger skildrat det intryck boken gjorde vid sin utkomst på samtiden och

därmed har han ock rest den ett monument som står:

»I varje hus man läser Robinson;
den unga ladyn med de gyllne lockar
sitt huvud stöder mot sin runda arm,
me'n ögat girigt ilar genom bladen;
den gamle köpmannen vid sin pulpet
så ivrigt läser om den öde ön,
att han förgäter conto; lilla miss
och hennes älskare med undran tänka
på unge Fredag och på vildarne,
och glömma till och med bort själva månen;
den lilla gossen lyssnar uppmärksamt
uppå sin pall, när gamla mormor läser;
den stränga domaren i hemlighet
tar med sig Robinson i själva domstoln,
i sakristian prästen, där han låtsar
för klockarn, som han läste sin predikan.
I kungaborgen har man boken bunden
i maroquin med guldsnitt, medan tiggarn
på gatan sitter med en smutsig lunta,
som han lånat sig; den lärde glömmer
för detta arbet' sina folianter. —
Vid himlen, det är likväl skönt att verka
med snillets kraft uppå en hel nation —.»

I de fattiga stockholmsbarnens liv har Robinsons underbara äventyr dock icke haft så mycket att betyda, ty den boken har varit dem för dyr. För dem har gottköpslitteraturen, skillingstrycket, som köpes i snusboden och är »tryckt i år», varit trollspöet som öppnat fantasiens ljusare rymder. Och det har dock icke varit dålig spis, ty det är hela det soliga Indiens och Arabiens uråldriga sagovärld som öppnat sig för dem inom dessa gråa pappersblad; där hava också den franska sagolitteraturen, den tyska, den engelska, hela världens sagor stämt möte.

Blåskägget, De sju Sovare, Mäster-Katten, Doktor Allvetande, Självdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken, Tumme-Liten, Nisse i var gata, Prinsessan i sovande skogen, Pelle Båtsman, Vedhuggaren Ali och Lunkentus, äro alla gamla bekanta och fulla av underbar poesi som icke doftat av dem på den mer eller mindre långa väg de haft att tillryggalägga, innan de hunno våra nordliga bygder.

För att nu hålla oss vid den kanske mest lästa av dem alla eller Lunkentus, så är den äldsta bibehållna upplagan vi sett tryckt i Örebro 1785. Sedan dess kan man säga, att den utkommit i ny upplaga vartannat år.* Den fullständiga titeln ger ett begrepp om innehållet och uppgiver även året för dess författande: »En ny och nöjsam Historia om Konungen uti Arabien, hwilken erhöll en Prinsessa från America till Gemål, som aflade Tre Prinsessor med honom, hwilka blefwo borttagne af en sky och af den-samme bortförde till ett fortrolladt Land uti Siberica. Skrifwen 1772. Hwilken som ej har Bacchus och Venus till vänner kan under tiden roa sig med honom, hwilken lärer taga bort dess nöje och önska sig wara Lunkentus följeslagare.»

Berättelsen rör sig som känt, kanske glömt är, om en soldat som skall ut och söka de tre bortkomna prinsessorna, varunder han gör bekantskap med trollkarlen Lunkentus. Att sagan skulle vara

* I följande städer utom Stockholm har den genomgått tryckpress: Örebro, Malmö, Lund, Växjö, Göteborg, Gävle, Uppsala, Falun, Jönköping, Nyköping, Borås, Sundsvall, och kanske flerestädes.

en bearbetning från tyskan hade man varit böjd att tro, men även om så vore, har den vandrat långt innan den kom till Tyskland. Otvetydiga spår hava vi funnit i den mongoliska sagosamlingen Siddhikûr, där sökandet efter prinsessor, påträffandet av klippdörrar till trollpalats, pipor som kalla människor till liv, stövlar som fortskaffa en människa hundra mil äro de vanligaste saker, och vilka just figurera i Lunkentus. Vad som stärker tron på det mongoliska ursprunget är den omständigheten, att de tre prinsessorna skulle hämtas i Siberica. Lunkentus skulle då kunna vara av våra Pultavafångar införd i Sverige från Sibirien, där de hade flitig gemenskap med de mongoliska stammarne, sedan levat på folkets läppar och så omsider blivit vanställd nedskriven.*

Mera påtaglig är likheten mellan Självdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken, och en av Siddhikûr's samling, vilken likhet styrker antagandet om Lunkentus. Siddhikûr berättar om en man som blev landsförvist och gick ut att vandra. Han hittar först en trollbägare som framställer kött, fläsk och vin. Därpå möter han en man som har en käpp, vilken heter »kretslöparen» och som har den egenskapen att på befallning ramla om en antagonist. De byta bägaren mot käppen med det resultat, att »kretslöparen» återbringar bägaren till dess förre ägare vilken naturligen behåller käppen. Med denna käpp förvärvar han sig andra ovärderliga saker och så vidare, och så skiljas sagorna åt.

* Lunkentus berättades i Asien redan på Tschingis Khans tid. (Abel-Rémusat: Mélanges Asiatiques.)

Fig. 67. Lunkentus.
Norrköping 1791.

Fig. 68. Lunkentus.
Gävle 1800.

Fig. 69. Lunkentus.
Jönköping 1832.

Fig. 70. Lunkentus.
Sundsvall 1845.

Vi måste lämna Lunkentus till ett annat tillfälle och sluta med att giva några souvenirer (fig. 67—70) av hans vandringar genom Sverige, vilka på samma gång må visa, huru träsnitten vandra och få tjäna som avbildningar för växlande personnager.

KAP. IV.

Gillen. Skrån. Gesällskap.

S:t Karins gille. — Vårfru-gillet. — S:t Gertruds gille. — Helga Lekama gille. — Gillets organisation. — Huru det tillgick vid gillefesterna. — Huru mycket man förtärde på åldermannens revisionskalas. — Gillets slut. — Skräddarnes skrå från 1356. — Skräddarnes skyddspatron. — Mästareskörd och mästarekost. — Gillesdrickning. — Skomakarnes skrå. — Murare och Smeder. — Guldsmeder. — Dragare. — Snickare. — Generalämbetes-skrå. — En peruk inför rätta. — Gesällhärbärge. — Vandrande gesälls mottagning. — Vindragarehärbärget. — Saltmätarnes och spannmålsbärarnes härbärge. — Förhållandet mellan mästare och gesäller.

Medeltiden ägde i gillena en motsvarighet mot våra dagars klubbar och ordenssamfund, och att dessa oaktat deras halvt religiösa prägel, emedan de alltid voro stiftade till något helgons ära, likväl ytterst hade människans enkla världsliga behov av sällskap och förströelse till grund torde få anses otvivelaktigt.

Bland Stockholms medeltidsgillen voro följande de mest bekanta: S:t Karins gille, i hörnet av n. v. Tyska Skolgränden och Skärgårdsgatan; Vårfru-gillet, i hörnet av samma gata och Persiljegränden; S:t Gertruds gille och Kapell, i hörnet av Kinstu- och Svartmangatorna; samt Helga

Lekama gille på Skomakaregatan, med ingång från Lekamagränd, enligt 1400-talets jordebok.

De spår vi kunnat finna efter de forna gillehusens grundmurar äro mycket otydliga och lämna nästan intet i behåll. I den källare där Vårfrugillet stått (n:o 15 vid Skärgårdsgatan) fanns en underjordisk gång, och på S:t Karins tomt en källare, bestående av ett enkelt tunnvalv med två par ljusöppningar, vilka numera icke kunna släppa in ljus, sedan marken betydligt höjt sig. En storartad anblick giva de höga tunnvalven under Tyska kyrkan, vars norra mur lär vara Gertruds-kapellets eller gilleshusets gamla, vilken skall ha blivit kvarstående och begagnad vid nybyggnaden.

Mest förvåna dock de höga valven under huset n:o 30 vid Skomakaregatan, dit traditionen förlägger Helga Lekama gille och om vilket förhållande husets ägare än i dag äro förvissade. Här nedstiger man till ett betydligt djup under valv med ganska ringa spännvidd och när man kommit ner till fast grund, finner man spår efter eldstad med skorstenshål och fönsteröppningar, vilka senare numera icke kunna insläppa något ljus, något som synes angiva, att en mycket lång tid förflutit, sedan grunden lades, enär marken kunnat hinna höja sig i så betydlig mån.

Mera upplysningar om forntida liv i detta Stockholms förnämsta gille lämna dess i Storkyrkan, mot slutet av förra århundradet, funna handlingar, bestående av nio häften papper, av vilka de två sistas omslag äro prydda med gillets vapen (fig. 71). Med ledning av dessa anteckningar och de bearbetningar av desamma, vilka, första gången år 1791, företogos av Johan Murberg till en avhandling i Vitterhets-,

Historie- och Antikvitets-Akademien, sedan av riks-antikvarien H. Hildebrand i Hist. Bibliotek 1876, skola vi försöka återgiva några drag av detta Stockholmsgilles liv och plägseder.

Helga Lekamagillen stiftades av en långsökt anledning till ära åt Kristi lekamens förvandling

Fig. 71. Helga Lekama gillets vapen och sigill.

(trans-substantiation), vilken trosartikel antogs på Lateranska mötet 1215. Sådana funnos i Uppsala, Kalmar, Malmö samt på Gottland, i Uppland (Alsike) och i Stockholm.

Detta sist nämnda skall hava sin upprinnelse på 1300-talet, ägt prebender och altare i Storkyrkan, vid sydvästra dörren under läktaren. Gillets samlingslokal eller stuga låg redan tidigt vid Skomakare-

gatan, »på högra handen ifrån torget», och kallas i handlingarne Helga Lekama gård. Den bestod 1436 av två hus: curia inferior eller egentliga gillestugan och curia superior. Här höllos i äldre tider sammankomsterna. Då ledamöternas antal sedermera betydligt ökats, hyrdes rum stundom i Vårfru Gillestuga, stundom i S:t Gertruds; mindre sammanträden höllos i Storkyrkans sakristia.

Ehuru gillet egentligen var ett andligt sådant för Stockholms klerkeri, blevo dock bröder och systrar av alla stånd antagna. Kungliga och furstliga personer, riksråd, riddare, ämbetsmän, borgare, hantverkare, bönder, drängar och pigor; ingen som fört en oförvitlig levnad och kunde erlägga avgiften var därifrån utesluten. Ordentliga tiden till nya ledamöters antagande var då »gillet blev drucket» och vid de fyra större begängelserna, dock kunde intagning ske även vid andra, mindre sammankomster.

Med vilka ceremonier receptionerna skedde vet man numera icke. Inträdesavgiften var ganska skiftande, och om den ej kunde utgöras i pängar, erlades den in natura, såsom med guld- eller silverpjäser, tennkannor, kopparflaskor, mässingskittlar, grytor, vapen, sängkläder o. s. v. Men i synnerhet var vax ett gångbart betalningsmedel, emedan stora förråd av detsamma åtgingo till ljusen, både i kyrkan och på gillesalen.

Gillets förnämsta ämbetsman var åldermannen. Honom måste alla såsom sin förman med heder och lydnad bemöta, och då han med klockan äskade ljud, måste var och en tystna, vid vite av ett halvpund vax. Han skulle vara präst och valdes på ett år. Till biträde hade åldermannen två klerk-

bröder, kallade stolbröder, vid vilkas sida funnos medhjälpare eller skaffare, som hade att beställa om gillets hushållning och framför allt om det som hörde till gillesdrickningen. Därjämte funnos andra betjänter, vilka dels voro ständiga, dels tjänstgjorde vid vissa tillfällen.

De förra voro: Kapellaner, som förrättade mässorna uti de kor, som gillet ägde i Storkyrkan;

Klockaren vid bykyrkan, som hade årlig lön för ringning och klämtning i primklockan; varförutom han drog försorg om ljusstöpning och duktygstvätt;

Orgamästaren, som skötte orgelverket vid gillets gudstjänst;

Orgtramparen, som fick 2 penningar i veckan, då han trampade gillets mindre orgel, men en albus (1/2 öre) då han trampade kyrkans;

Gillesvennen, som gick omkring och kallade.

De som endast tjänstgjorde vid vissa tillfällen voro:

Fyra större djäknar, som vid de större begängelserna buro stångfacklorna kring kyrkogården eller kring staden samt biträdde vid gillesalens klädande till drickningen;

Fyra mindre djäknar, som vid drickningen understödde sången;

Musikanter av flere slag, som legdes, då man drack. År 1438 betalades till Conrad trumpetare och följande året till Conrad lutenista 1 mark 6 öre. År 1510 voro två av stadens läkare närvarande, och 1516 och 19 nyttjades, utom gillets läkare och hans stallbroder, herr Stens pipare, bombeslagare och tymblare, stadens tyske trumpeslagare, en läkare med trummeskyde; o. s. v.

Dörrvården, som hade fyra öre för sitt omak och av ingen fick ofogas;

Badstuvukvinnan, som hade gillets badstuga om hand.

Heliga Lekamensdag firades av gillet genom en stor procession med sakramentet omkring gatorna, varvid de fyra större djäknarne buro stångfacklorna, och en hop mindre underhjälpte sången. En av de hymner som då sjöngos till Kristi lekamens ära var följande, vilken kan återfinnas i samtida breviarier och i gradualet:

Pange lingva gloriosi — Corporis mysterium
Sanguinisque preciosi — Quem in mundi precium
Fructus ventris gloriosi — Rex effudit gentium.

Gillet firade dessutom fyra egna stora begängelsedagar, nämligen söndagarne näst efter H. Lekamens dag, Marie födelsefest (den 8 sept.), Martinsmässa (den 11 nov.) och Trettondedag jul.

Blev någon av samfundet, andlig eller världslig, illa sjuk, voro alle klerkbröder förbundne att i full skrud hålla en stor procession och med ljus och sång av vissa stycken andäktigt besöka honom, både vid processionens början och slut.

Gilledrickningen, som ägde rum vid den stora begängelsen första söndagen efter helga lekamens fest, skedde med många ceremonier och efter grundliga förberedelser. Alla syskonen sutto kring sina bord, och samtliga klerkbröder vid det översta. Framför åldermansbordet stodo fyra djäknar med vaxljus, och på bordet voro sex stora kannor framsatta. Åldermannen äskade ljud med en klocka. Skaffarne med de andra betjänande fyllde brödernas

bägare, den de sittande emottogo, och då det var gjort, stego de alla upp och avsjöngo sånger, beledsagade av pukor, trummor och pipor, varpå skålen tömdes. De vanligaste skålarne gällde jungfru Maria och frälsaren.

Man har ännu i behåll en gillesvisa till jungfru Maria:

Jesus Christus vår herre,
Och han var födder i Bethlehem;
Och alle Guds helga änglar
De sungo honom lof igen.
Sången sungo de alle Jula otta så,
Lofvat vari Jesu Marie Son.

— — — — — — — —

Drickiom vy det fyrsta sinne
Vårs Drottins minne m. m.

Vid måltiden, som samtlige ledamöter nu höllo, spisade var och en vad han själv låtit förut tillreda och uppsända. Men för att förekomma tävlan och yppighet var vid vite stadgat, att ingen måtte hava mer än 2 eller 3 fat. Av samma skäl var ock förbudet att hava egen duk och egen bänkdyna. Ölet var gemensamt för alla, och vid dess upphämtande ur källaren tjänade de många kittlar och flaskor av tenn, koppar och mässing, som gillet ägde. Ingen, utom de tjänande bröderna, skaffarne och klockaren samt deras medhjälpare djäknarne, fingo under drickningen vid vite av en mark vax gå i källaren, där merendels klockarens hustru med en hjälpkvinna skötte tappningen.

Själva gillesalen var klädd med löv och granris, golvet bestrött med färskt och välluktande gräs och blomster, och utanför dörren voro satta lövruskor. Rummet var alltid upplyst med vaxljus, även om

solen sken. Vid plikt av fyra marker var det förbudet att lasta ölet; därför skulle det förut prövas och gillas vid en stämma, ölsmakningen, vanligen torsdagen i pingstveckan. Till denna förrättning beredde man sig med en måltid på gillets bekostnad, varvid vankades, utom annat, skinka, groffmat (oxkött) och färsk fisk såsom varande särdeles lämpliga förberedelser.

I samma vecka höll åldermannen en stämma för bisittare, skaffare och några förnämligare klerker och lekmän, varvid räkenskaperna granskades. Att därvid gick ganska grundligt till kan inhämtas av följande räkning för en dylik stämma år 1513, vilken även giver ett begrepp om tidens matordning:

1 oxsida, 2 får, 2 pund rökt kött, 2 skinkor, 3 nötatungor, ett halvt pund grant salt, 1 pund grovt salt, 1 lod saffran, 1 skålpund russin, 1 skålpund mandel, 3 lod peppar, som hönsen fylldes med, 3 lod ingefära till puder till stekarna, 3 lod socker till klenothen, 14 höns, persilja, lök, ägg till klenoth och aftonkost, 1 kanna ättika, 18 marker smör, vetekakor, semblor, vetebröd, 2 »såkker kooll», salt torsk, 3 lod peppar, kummin, senap, 2 marker honung, 1 kanna vin, 2 tunnor öl.

»Rogbröden räknar jag intet,» tillägger räkenskapsföraren. Man uppger, att endast fjorton personer voro närvarande vid denna revisionsmåltid, men det låter otroligt för oss.

Helga Lekamagillet hade växlande öden. En gång på 1430-talet var det nära att upplösas, men sedan förkovrades det igen och blomstrade som mest omkring 1450. År 1523 tog Gustav den förste betydliga tvångslån ur gillets kassor och 1527 »övertog»

han all gillets fasta egendom som uppskattades till 5,590 mark, och vid samma tillfälle befordrades åldermannen till föreståndare i Helgeandshospitalet. Så slutade Stockholms ryktbaraste gille, sedan det fyllt sin uppgift att vara en föreningspunkt för de olika samhällsklasserna och ett medel för ståndsskillnadens utjämnande.

*

När Stockholm anlades på 1200-talet, århundradet efter Mälarstaden Birkas sannolika förstöring, var dess huvudändamål att tjäna som befästad ort och bevaka inloppet till Mälaren.

Likasom Tysklands äldsta städer uppstått omkring gamla romerska lägerplatser, så växte också en stad så småningom under skyddet av Stockholms befästningar. Att denna stad i andra århundradet av sin tillvaro endast skulle utgöras av en hantverkarkoloni synes icke oväntat: när denna först blev utbildad, kommo köpmännen — de stora köpmännen, ty hantverkaren sålde själv sina varor i »öppet fönster» eller i »gatubodh» (stånd?). För att skydda sig för främmande och för varandra ingingo snart hantverkarne associationer, som de kallade kompani, och ställde sig under lagar dem de benämnde skrå.

Den äldsta stadga i behåll rörande hantverken rörer skräddarne och är utfärdad så tidigt som 1356, samt bekräftad av Karl Knutsson 1453. Av de äldre ämbetena är skräddarnes också det, vars handlingar man äger mest fullständiga, nämligen ifrån konung Magnus Eriksson ända intill slutet av Carl XIV Johans regering.

Själva skrået är från 1501, då överskärarne och skräddarne slogos tillsammans till ett. Kompaniets stadgar äro 56, av vilkas innehåll det viktigaste torde böra angivas.

Kompaniet hade till skyddspatron valt ingen mindre än ärkeängeln Mikael (fig. 72).

Den som ville vinna inträde såsom mästare i kompaniet måste förete bevis om äkta börd; han skulle vidare giva fem mark reda pängar i bössan och en mark harneskpängar, de senare en gärd till stadens försvar. Därpå skulle han göra sin mästareskörd (tillskärning), vilken bestod i en kvinnokåpa eller en dannekvinnas dräkt, en kvinnokjortel, en prästhätta med en timp och ett par långstrumpor (hosor med förfötter). Dessförinnan eller samtidigt skulle han giva sin mästarekost, bestående av två skinkor, så många fat grytstek, salt kött och stek som krävdes, och skulle han låta föra upp en tunna gott öl i åldermannens hus, där tillskärningen ägde rum, i närvaro av två rådmän och alla bröderna. Förr än brodern började skära, skulle han lägga fram tolv öre till dricka åt gode männen.

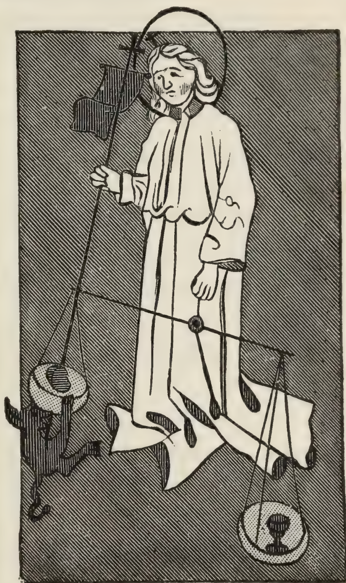

Fig. 72. Ärkeängeln Mikael. Skräddarnes skyddspatron.

Nu började skärningen i gode männens åsyn; när den var skedd, visades den unge brodern ut, och hans arbete »omskådades». Befanns det underhaltigt, förlorade brodern sin kost och måste lära ånyo.

En överskärares prov skulle bestå i att överskära åtta alnar Leysskt (Leydens) kläde på 6 timmar.

Gillesdrickningen skulle hållas på Mikaeli dag eller söndagen före eller efter, samt om Valborgsmässan. När då åldermannen ringde med klockan eller klappade ljud med klubban, skulle det bli tyst, vid vite av en mark vax. Vilken broder som spillde mer öl än han kunde skyla med handen, bötade en mark vax; sov någon, då man drack skål, bötades en örtug. Blev någon drucken, så att man måste leda honom hem, bötades en mark vax; drack någon så, att han kastade upp vid bordet, bötades sex öre, gjorde han det på gården, bötades två mark vax.

När stor gillesdrickning var, skulle varje broder lämna skaffaren eller svennen sin dolk, när han inträdde. Vilken som slog kinpust på eller drog sin broder i håret, bötade en mark.

Gerdamannen skulle kläda bänkarne med hyender och beströ golvet med löv och gräs.

Vilken som dobblade över 2 öres värde bötade sex öre.

Detta var det huvudsakliga innehåll av gamla skräddareskrået, och är detsamma nästan typiskt eller som mest gällande för de andra. De skilja sig vanligen endast i de punkter som särskilt röra yrket. Så till exempel bestämmer skomakarnes skrå (1474) rörande mästerprovet: att mästarsko är ett par manskor, ett par kvinnoskor med »länkä laska» och ett

par innanbundna (vända?) skor och ett par höga stövlar.

Lärgosse om tolv år må man försöka i en månad, gosse om femton år skall prövas i fjorton dagar, och skall pilten giva en tunna öl till kompaniet, om han bliver stadd, varvid han dock får hava en gäst och själv skänka sin tunna. Skulle det under hand upptäckas att skomakargosse är oäkta född, avskedas han, och böte den som honom stadde.

Att icke alltid allmänheten blev så väl bemött i butikerna på 1400-talet, som i våra dagar, framlyser av den stadgan, att om någon god man eller god kvinna, god sven eller jomfru eller deras bud kommer i ämbetet och vill köpa skor, då skall honom eller henne ej svaras annorlunda än väl och beskedligen, vid böter av ett pund vax.

Skomakarne hade Markus evangelisten till sin skyddspatron.

Murarnes (1487) och Smedernas (1479) skrån förete icke något särdeles avvikande eller betecknande.

Guldsmederna voro ett förnämt sällskap i anseende till den dyra råmaterien. »Ingen som sin egen man är i guldsmedsämbetet skall dobbla med androm i taverner eller ölhus,» bjuder deras skrå från början av 1500-talet.

I samma skrå antydes skyltning för första gången i de handlingar vi haft under händer: »han skall sitt bräde ej uppslå, förr än han all kompanis rätt gjort». Orsaken måtte ligga i den omständigheten, att guldsmedernas varor voro för dyra att själva ligga i öppna »vindögat» såsom skyltar, och att yrket sålunda måste tillkännages genom »tavla», som det

sedan kallas — allt under förutsättning nämligen att »uppslå bräde» är liktydigt med att sätta ut skylt.

Dragarnes (bärarnes) skrå (från början av 1500-talet) anger redan början till de strider som senare uppstodo mellan ämbetena rörande deras sysslor, ty detta skrå upptager bestämmelser för åkare. »Ingen åkare får uppföra järn från uppstäders

Fig. 73. Tunnbotten.
Från Cederlundska vinkällaren under K. slottet.

skepp, utan allenast bärare som skola hamnen ren göra om sommaren.» Bärarne hade även uppsikt över att ingen orenlighet, stenar, granris och spånor kastades ut i hamnarne. Därjämte skulle de vara skyldiga att bära »Vår Herres uppståndelses beläte» om påsknatten »och gångdagarne», vid vite av en tunna öl och två marker vax.

Snickarnes mästerstycke skulle (1575) bestå av »ett utdragande bord av gott vågenskått (ekvirke). Översta bladet skulle vara tre alnar långt, brett sju

kvarter och två tum, höjden sju kvarter och två tum, och båda bladen tre tum tjocka och listerna på ändan åtta tum breda, på hörnen väl tillhopa fogat, så ock eljest fliteligen utarbetat. Vidare: en kista med fot, så att hela höjden är fem kvarter, längden halv tredje alnar och bredden en aln, och med platta pelare.»

Fig. 74. Tunnbindare-ämbetets signet. I Nordiska Museum.

Tunnbindarnes mästerstycke tyckes i gamla tider hava fordrat rätt stor arbetsskicklighet, även om de träsniderier som funnos på åtskilliga tunnbottnar icke utfördes av tunnbindarne, utan av särskilda träsnidare (fig. 73). Men efter avlagt prov hade gesällen rätt till sitt med ämbetets präktiga sigill (fig. 74) försedda mästarebrev, som gjorde honom till välbeställd stockholmsborgare.

*

År 1621 den 23 September reglerades skråväsendet genom den då utkommande generalämbetes skrå, vilket sedermera många gånger ändrades och förbättrades. Den okände författaren klagar därinnan över, att de gamla ämbetshusen eller gillegårdarna vore förfallna; därför föreslår han, att de som fattige äro skola förena sig om ett hus. Så bestämmes, att varje ämbete skall hava ålderman

och bisittare valda på livstid. Åldermannen äger bland annat rättighet att handla med drycker, såsom tyskt och svenskt öl och brännvin, men icke vin, samt dem utskänka. Ämbetets kännemärke och tecken skall uthängas på en tavla (skylt).

Sådana skyltar stucko över allt ut från husen i gamla Stockholm, och ofta hängde de på ganska konstfärdigt utarbetade järnarmar. Skyltar av denna beskaffenhet hava nu i det allra närmaste försvunnit och efterträtts av ganska konstlösa namnbräden. Likaledes skall man väl hava svårt att kunna på husen nu uppleta de grant utsirade, vanligtvis buktiga, men på själva väggarne fästa skyltar som nyttjades av skräddare, skomakare m. fl. och på vilka man såg ett par lejon, med hängande tungor och högt lyftade svansar, hålla mellan sig en storartad skräddarsax eller en stövel. Några hantverkare hava dock ännu ungefär samma slags skyltar som i gamla dagar, t. ex. färgare (fig. 75), sadelmakare (fig. 76), glasmästare (fig. 77) och möjligtvis ännu några andra.

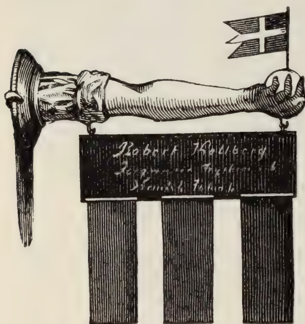

Fig. 75. Färgareskylt.

Där åldermannen bor skola, heter det vidare i förordningen av 1621, skråbrev och handlingar förvaras i ett skrin. Sådana skrin eller ämbetslådor funnos hos alla skrån och nyttjades så länge ämbetet eller gesällskapet ägde bestånd. Vi visa här avbildningar av mässingslagarnes (fig. 78) och bagaregesällernes (fig. 79). Likaledes införa vi här bilder

av kopparslagarnes (fig. 80) och snörmakarnes (fig. 81) sparbössor.

Rörande gradpasseringen i ämbetet bestämmes sålunda: Tager någon mästare lärgosse om 14 år eller mindre som duglig är i ämbetet och icke haver råd att giva sin mästare några pängar för det han haver lärt honom, så skola hans föräldrar eller föreståndare förtinga sådant med mästaren, om året till att tjäna efter som hans *ingenium* kan vara snällt till på 3 eller 4 år. Rymmer gossen första gången,

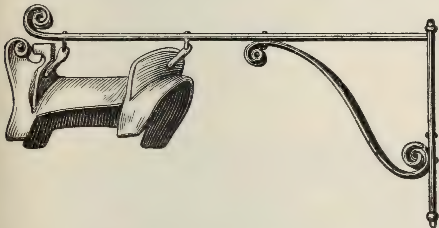

Fig. 76. Sadelmakareskylt.

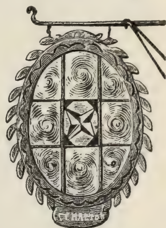

Fig. 77. Glasmästareskylt.

då tages igen av mästaren och straffas skäligen, om han fås. Rymmer han andra gången, och intet fås, då skall mästaren bekomma sitt förting, oansett han intet haver utlärt. När han nu haver uttjänt sina år, så må han tjäna hos samma mästare såsom gesäll på ett år och taga gesälls lön. Sedan må han vandra vart han vill i 2 år. Då skall mästaren låta giva honom sitt lärebrev under ämbetes signet av åldermannen. När han vill bli mästare, skall han göra sitt mästerstycke på gamla sättet och hålla gästabud.

En gammal borgare i Stockholm, son till en av hantverksskråens åldermän under lång tid i början av detta århundrade, har för oss gjort en skildring

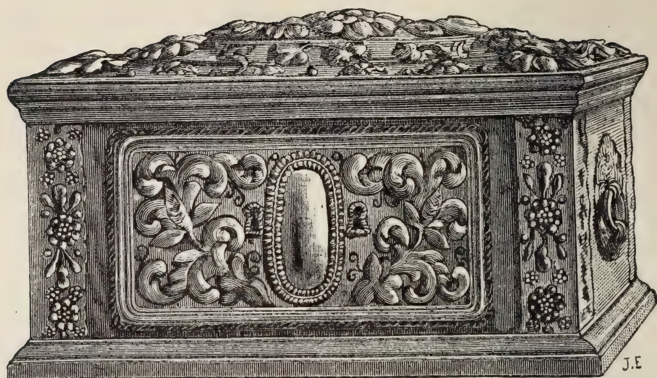

Fig. 78. Mässingslagare-ämbetets skrålåda (1678).
I Nordiska Museum.

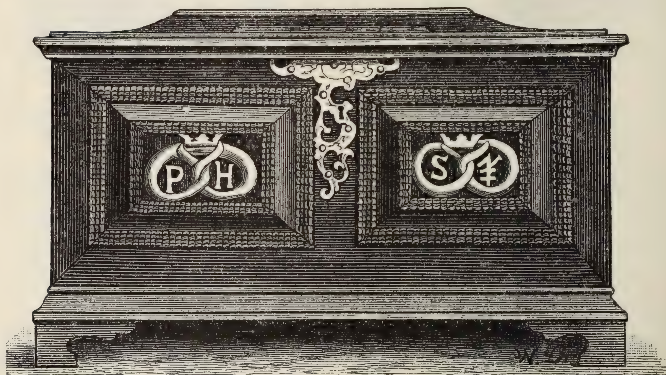

Fig. 79. Bagaregesällernas skrålåda.
I Nordiska Museum.

av ett och annat rörande ämbetena och särskilt angående kammakare-ämbetet för åtskilliga årtionden sedan, och med ledning därav vilja vi till vad vi efter äldre källor anfört här tillägga något om förhållandena under förra hälften av 1800-talet:

Hos åldermannen samlades ämbetet varje år till kvartal. De större ämbetena hade två bisittare, de mindre en. Närvarande voro också: en borgmästare, en rådman, en notarie samt en stadsfiskal, av vilka var och en fick tio eller fem riksdaler för besväret att infinna sig.

Fig. 80. Kopparslagarnes sparbössa. I Nordiska Museum.

Fig. 81. Snörmakarnes sparbössa. I Nordiska Museum.

Vid varje ordinarie kvartal behandlades endast ämbetets angelägenheter, men dessa kunde dock giva anledning till ganska stormiga överläggningar. Vanligtvis hade man att beklaga sig över bristande skydd från statens sida och över det myckna intrång som ämbetet ständigt lede, dels genom utländska varors införande, dels genom fuskare, sådana som arbetade för sig själva utan att hava sökt burskap, vilken uraktlåtenhet ofta var orsakad av oförmåga att kunna erlägga de med burskapet förenade penningutgifterna. Vanligtvis beslöt äm-

betet att vidtaga stränga åtgärder mot dessa fuskare eller bönhasar*, och fiskalen fick i uppdrag att anställa jakt på dem.

Kvartalssammankomsten slöts alltid med en »sexa», vid vilken de närvarande magistratspersonerna och fiskalen voro självskrivna gäster.

Vid dessa sammankomster inskrevos lärlingar och utskrevos »utlärlingar» till gesäller. Ingen lärling som ej »utstått» minst fem läroår fick antagas till gesäll, och skulle prov dessutom vara gjort. Ett sådant prov eller gesällstycke förfärdigades alltid på annan verkstad än där »utlärlingen» lärt, och bedömdes först av den främmande verkstadens mästare.

För att varda mästare måste mästersvennen anmäla sig hos åldermannen, vilken därefter lät kalla ämbetet och magistrats-assistenterne, vilka senare då fingo sina arvoden av svennen. Godkändes ansökningen, föreskrevs vad den sökande skulle göra till sitt mästerprov, och proven voro vanligtvis ganska stränga. Inom några yrken ålades mästersvennen att själv förfärdiga de verktyg, vilka han skulle använda. När provet var färdigt och skulle uppvisas, skedde detta med många omständigheter samt ej utan dryg kostnad. Först och främst måste svennen betala en bottenpenning till lådan. Han nödgades även betala »sexan» för aftonen.

Om ämbetet ansåg, att det funnes tillräckligt antal mästare inom yrket, kunde det avslå ansökningen om mästarebrev eller åtminstone lägga många hinder i vägen. Hade den sökande likväl lyckats

* Av det tyska böhne eller bühne, vindsrum, och hase, hare, således en som av räddhåga döljer sig på vindar.

besegra alla svårigheter och var såsom mästare godkänd, återstod det honom att svärja borgareden, vilket ej heller avlopp utan kostnader, från 75 riksdaler till högre belopp. Men var den eden väl svuren, hade den nye mästaren rätt att sätta upp egen verkstad och hos polisen anmäla så många bönhasar han hörde talas om.

Så ungefär levde hantverkslivet bland mästarne med få mindre viktiga förändringar ända fram till 1846, då skråtvånget upphörde; men att det icke saknades kiv och split ämbetena emellan, därom vittna de många utgivna rättegångshandlingarna. Än kivas slaktare och garvare, rörande djurhudar, än skomakare och skoflikare, än guldsmeder och snörmakare, än snickare och stolmakare. Och lågo icke ämbetena i tvist med varandra, så tvistades det i n o m ämbetena, rörande avlagda prov till mästerskapet. Så till exempel processar år 1770 perukmakargesällen Johan Martin Wallman med sitt ämbete, emedan han blivit underkänd i provet. Inför rätten tillfrågades åldermannen och bisittarne av vad beskaffenhet de fel voro som ämbetet på mästerstycket i fråga hade att anmärka. Ålderman Grabedunckel utlät sig så:

att vad Serafimer peruken angår, så vore den samma 1:o) för tunn på sidorna 2:o) gå rangerne där icke väl tillhopa 3:o) är peruken icke väl proportionerad på sidorna, varav följer att placken mitt uti är för bred och sedan för smal.

Häremot opponerade sig förre rådmannen Rodikor och betygade på samvete, att peruken icke vore för tunn vid öronen. Ålderman Grabedunckel utlät sig: att han hade ännu ett fel på Wallmans

peruk, nämligen att hären i den samma icke äro rätt klippte eller bouclerne spitsade. Rodikor svarade, att sådant icke vore på Serafimer peruk brukeligt.

Därpå uppvistes fruntimmersperuken.

Vid densamma påminte ålderman Grabedunckel, att façonen på denna vore sådan, att ett fruntimmer ej med den kunde vara, med någon heder och anständig prydlighet, på huvudet klädd...

Rodikor motsade.

Ålderman Grabedunckel (vilken tyckes ha för princip att aldrig svara på tal) androg, att utom vad i anseende till själva mästerstycket av honom anmärkt blivit, hade också den av gesällen Wallman förrättade hårfriseringen på ett flickebarns huvud, sådan som den i ämbetet då blivit uppvist, varit oskickelig, vilket trumpetaren Jäger och en änka, som samma hårfrisering sedan sett, också skolat besanna.

Ämbetets medlemmar råka i luven på varandra och man tillgriper invektiv. Borgmästaren Sebaldt ansluter sig till den mildare meningen, och Wallman segrar inför rätten.

*

Fristående levde gesällsamfundet, vid sidan av skrået, på sitt härbärge och med sina hantverksbruk, ordningar eller gewohnheiten. Gesällerna hade sin kassa, sin låda, sin välkomst och stundom eget hus. För att ernå skicklighet och ofta för att söka arbete måste gesällen ut och vandra. Hans liv fick därigenom en anstrykning av

romantik, men det blev ofta något oregelbundet och gjorde honom mera fruktad än omtyckt.

Med ränseln på ryggen och med den oumbärliga påken (fig. 82) drog t. ex. smedsgesällen fram på landsvägarne tills han träffade en stad. Dit anländ, sökte han upp gesällernas härbärge. Härbärgs-

Fig. 82. Gesällkäppar.
I Nordiska Museum.

Fig. 83. Klappholtz.
I Nordiska Museum.

fadern, en gammal gesäll, som mot att få bo hyresfritt skötte husets ekonomi, tillkallade åltgesällen (eller örtgesällen, såsom han i gamla handlingar kallas), varpå följande scen uppfördes, bokstavligen uppfördes, ty båda parterna måste tala enligt antaget hantverksbruk, vilket förut var inlärt. Scenen kallas:

Ört=Gesells Upklappning.

(Örtgesällen klappar (fig. 83) i bordet och talar.)

Ört=Gesell. Altså med förlof, är någon Fremmande tilstädes som tänker skicka om, han sitte til bordet, och låte sig af mig om arbetet omskåda för 1:sta, 2:dra och 3:dje.

(Den främmande införes.)

Ört=Gesellens Helsning, och den Fremande Gesellens Swar.

Ört=Gesell. Fremande Klensmed.

Fremand. Swar: Et stycke deraf.

Ört=G. Wälkommen på Handwärkets wägnar.

Frem. Stor tack, Mästare, Geseller och Ung=Geseller, låta hälsa eder ifrån N. N. stad: och alleständes hwar jag har igenom rest.

Ört=G. Stor tack, Mästare, Geseller och Ung=Geseller likaledes. Alså med förlof Fremande, sitt til Bordet.

Frem. Jag tackar mycket.

Ört=G. Altså med förlof Fremande, hwad är hans begäran at han har skickat bud efter mig.

Frem. Min begäran är intet mycket, allenast, at Handtwärks=Bruk och Ordning måtte blifwa mig bewist, om jag det åter kan förskylla, antingen här eller annorstädes, hwar Gud wil, wi råkas.

Ört=G. Handwärks=Bruk och Ordning, skal Eder wederfaras så mycket som jag lärdt, hwad jag än intet har lärdt, hoppas jag utaf Eder som en Rättskaffens Gesell, til at få lära.

Frem. Utaf mig lärer han intet mycket annat, än at löpa Landet up och neder, at slita kläder och skor sönder, Herr Faders win och öl utdricka; den ena gången mer den andra mindre, alt som pungen wil räcka til.

Ört=G. Det kunna wi förut wäl göra. — Hwarpå skickar han om? på Klensmed, eller hwad förekommer.

Härpå svarar nu den främmande, varefter ett mellanspel utföres mellan örtgesällen och mäster-

gesällen, och upplysning vinnes, huru vida arbete står att få.

Därpå stiger örtgesällen upp för att göra besök hos mästarne och säger vid utgåendet till den främmande:

— Med förlof, lät intet tiden blifwa eder lång, har jag något förgätet, skrif det under bordet, tils jag kommer igen, står det då ofwan på bordet, wilja wi det med et stop öl utstryka.

Nu går örtgesällen omkring till alla mästarne och frågar, om de ha arbete att lämna, men får icke fråga annorlunda än så som ordningen föreskriver:

— God dag kära Mästare, der är en Främande Gesell hitresande komen på wårt Herberge, han begär 14 dags arbet, uti Mästarens Wärkstad, all nytta til at söka, och skada at hindra ger Mästaren honom arbete är mig kärt och den Främande ännu kärare.

Örtgesällen återvänder till härbärget och ger besked om utgången av sin beskickning. Har den gått lyckligt, är svaret kort; har den utfallit illa, blir ordsvallet längre och mera avrundat.

Örtgesällen säger nämligen:

— Altså med förlof, Fremande, han skulle kan hända gerna wilja weta hwad han har at wänta, medan jag är så långsam, jag har nu gångit på eder anmodan så wida Ämbetet räcker och redligt är, frå Älsta, til Yngsta, frå Rika til Fattiga, och de låta alla hälsa och tacka för denna gången; är nu hans Pung wäl full speckad, och skorna bra flickade, et långt Spett uti handen, kan min goda Gesell wäl komma öfwer den gropen, och jag önskar honom mycken lycka uti Stora Fältet.

Varpå han förmanande tillägger:

— Med förlof, det är här brukeligit, när en Främande kommer resandes, betalar man en Kanna Öl för honom uti

Herr Faders Hus, och sedan får han skaffa sig lägenhet igenom porten ut. Lef wäl, haf Gud för ögon så blir honom intet wägen swår.

Huruvida han verkligen bjuder på öl, säger icke hantverksordningen, men det förefaller troligt, om man känner svenska gästfriheten rätt.

Skulle åter gesällen hava fått arbete, införes han av örtgesällen hos mästaren med följande harang:

— Med förlof, Mästare! Wil jag anförtro denna Främande Gesell; gifwer Mästaren honom Skarpa filar och Hwetebröd, och låter honom länge sofwa, lärer Mästaren nog få en bra Gesell af honom. Far wäl.

Praktfullast var dock det skådespel som uppfördes vid de så kallade kvartalen, då gesällskapets viktigaste angelägenheter avgjordes. Vid detta tillfälle steg först örtgesällen fram och talade:

— Med förlof, Herrar Låde-Mästare, samtelige Geseller och Ung-Geseller, dem måtte wäl wara bekant hwarföre wi alla fjerdedels år komma tilsamman, angående Frid och Enighet, och wårt Herberges wid magt hållande; Altså skal Lådan warda öpnad, Herr Låde-Mästarn behagar först läsa.

(Om två örtgesäller äro tillstädes, stiger en till dörren, och den andre går ikring bordet, och fordrar de fördolda gevären av, om någon har något.)

Därpå läser lådemästaren

Puncterne uti ordning.

För det 1:sta Skola wi frukta och älska GUD.

För det 2:dra Wår Herr Fader och Fru Moder, och hela Husets Anhöriga uti all tilbörlig äro hålla.

3:dje. Är uti detta fjerdedels året någon Främmande hitresande kommen, han stige fram till bordet och säge sitt ärliga Dop- och Til-Namn, och gifwe så mycket som N. N. Inskrifnings-

Penningar: är han Machter=Gesell, gifwer han dubbelt så mycket, en Gesell först och Ung=Gesell sedan, at man wet hwad Geseller och Ung=Geseller är.

4:de. Är någon här som intet förut har warit wid Handtwärks=Bruk och Ordning, han stige fram til bordet och bite axet af Nyckelen, eller ställe sig så med Geseller och Ung=Geseller in, så wilja wi wara honom behjelpeliga.

Låde=Skrifwaren skrifwer namnen i en Bok, sedan dricker Ålt=Gesellen de Främande til med Wälkomsten. Låd=Skrifwaren läser up Namnen.

5:te. Skal Mäster=Taflan läsas före och en hwar gifwa noga akt på sin Mästares namn, och gifwa så mycket som N. N. uti Skänk=Penningar, är han Machter Gesell, gifwe dubbelt, så at man wet hwad Gesell eller Ung=Gesell är.

NB. Nyckelbitarn får sitt tilbaka för denna gången med förmaning.

6:te. Skal Skuld=Boken läsas up, om någon är skyldig så betale, at Lådan kommer til sitt, och Herr Fader til sitt, så kan han få borga på nytt igen.

7:de. Skal Articlarna läsas före, den som dem hördt förr, han tige, och låte den få höra dem, som förr intet har hördt dem, så at hwar och en wet at rätta sig derefter.

För det 8:de. Skola de tre ärliga omfrågorna hållas: hwad någon på hwarannan otilbörligit wet, skal han nu anmäla, och intet förtiga, den som nu förtiger, han förtiger sin egen skada.

9:de. Skall den gamla swarta Skuld=Boken föreläsas, om någon däruti warder befunden, så wilja wi wäl honom därut hjelpa, så framt han har Penningar eller Penningars wärde.

10:de. Är någon här som har lust at förändra sitt Stånd, från Ung=Gesell till Machter=Gesell, han kan här så wäl dertil komma, som annorstädes, tänker han at wi äro för swaga, så taga wi Herrar Låde=Mästare, Herr Fader och Fru Moder och om han betalar et fat Win, och et par feta Swin, så hoppas jag at wi skola blifwa honom starka nog.

11:te. Skola de rika Amten utdelas, at intet all nytta, eller skada, uti en Wärkstad blifwer.

12:te. Skal Tärning och Kortspel wara förbudit, så länge Gesellers och Ung-Gesellers öl warar.

13:de. Hafwer jag något förgätit, så stånde någon up, och anmäle det uti mitt ställe, altså med förlof.

När den första och andra omfrågan är förbi, blir den tredje ståendes tils alt är slutad.

NB. När någon blifwer anklagad, gå de bägge ut, samt deras Wärkstads Kamerater med.

När någon blifwer inkallad, säger Ålt-Gesellen, wil han med Geseller och Ung-Geseller hålla och lefwa, så fatta an NB. Nyckelen.

*

Som härav framgår spelar örtgesällen (tyska Ortgesell = Platsgesäll) en viktig roll och förväxlas stundom med åltgesällen, vilken till tecken av sin värdighet bar gesällstaven. Nedläggandet av densamma skedde ock under ceremonier som för oss numera äro svårbegripliga. Ett högst märkligt bruk avslutar denna klensmedernas hantverksordning; det är en ordstrid eller munhuggning mellan en unggesäll och åltgesällen. Efter som densamma är reglementerad, lämnades väl icke något tillfälle för ett kvickhuvud att göra sig bemärkt. Samtalet är i sig självt mycket karaktäristiskt.

Åltgesällen tillfrågar unggesällen först:

— Hwarifrån kommer min goda Ung-Gesell här så geschwindt, at jag honom hos Geseller och Ung-Geseller finner.

Swar. Jag kom hit ifrån Örebro, jag beder han frågar min Nabo.

Ålt-G. Hans namn är all ära wärd, lef wäl det skall wara mig kärt.

Men om unggesällen har lust att retas med åltgesällen svaras:

Swar. Jag är alt här, hwad wil han mig mer.

Ålt=G. At jag honom Handtwärks=Bruk fråga wil.

Swar. Handtwärks=Bruk wil jag wäl swara, om han mig rätt frågar.

Ålt=G. Frågar jag intet rätt så ware han min Herre, och jag hans Dräng, men frågar jag rätt så är jag hans Herre och han min Dräng.

Swar. Eder trogna Tjenare wil jag gerna wara, drick han bara wattn, gif mig bra win, och lät mig sofwa hos Kärasten sin, så wil jag altid wara hans trognaste tjenare.

Ålt=G. Min Käraste har nog mig så kär, at ingen annan får komma henne så när. — Huru kom min goda Ung=Gesell widare här.

Swar. Jag lop wäl hit til denna Staden jag beder min goda Ålt=Gesell will säga, hwad som är hwarken inom eller utom Fönsterna. (Gißa.)

Ålt=G. Jag kom hit utan bära, jag beder det få at lära. Nej gißa nu ... Huru kom min Ung=Gesell widare hit.

Swar. Jag har wäl kommit hit så när at min Ålt=Gesell wille säga mig hwad det bästa af Staden är.

Ålt=G. Huru kom han då widare hit.

Swar. Jag lop wäl hit med twänne stutar min g. Ålt=Gesell säge mig hwaröfwer et wälgjord Stufwe=Lås inslutar, gißas til alla frågor.

Ålt=G. Huru kom han widare hit.

Swar. Säg, hwaröfwer et Lås är gjordt?
Hwad det bästa på en Jungfru är?
Hwad det starkaste uti Wärkstaden?
Hwar Medel=Punct i werlden?
Hwad det bästa på en Qwarn?
Och hwad man kan finna på.

Sidst: Swar. Jag kom hit från Kongshatt, jag beder tag nu min granne fatt.

Ålt=G. Wil min goda Ung=Gesell hafwa et annat namn, så tage nu denna Gesell=Staf uti sin famn.

Swar. Denna Gesell=Staf at widröra är jag än för slätt, jag måste nu först lära mitt Handtwärk rätt, sedan är min ena hand intet krum, och den andra ej heller lam, därför tager jag Gesell=Stafwen intet an.

Ålt=G. Huru låter min goda Ung=Gesell kalla sig, när som Sköna Damer frågar efter honom.

Swar. Sköna Damer lärer intet fråga efter mig, har jag pengar, kalla de mig Monsieur, har jag inga, kasta de mig trappan utför.

Ålt=G. Huru låter min goda Ung=Gesell kalla sig när Mästare Geseller och Ung=Geseller fråga efter honom.

Swar. Mästrar, Geseller, och Ung=Geseller har wäl makt at fråga efter mig, NB. Det ädla blod, har försatt min Faders Skatt, så när som en gammal Hatt, den står försatt på Råds=Källarns dör för tri ör: Wil min Ålt=Gesell mig trohet låfwa, wil jag honom densamma skänka til Nyårs=Gåfwa.

Ålt=G. Hans namn är all ära wärd, wi wilja det åfwan upskrifwa där Bönderna hänger sina stöflar.

Swar. Jag tackar, hans namn bör först ofwan öfwer stå. Lef wäl!

*

Detta var klensmedsgesällernas hantverksordning 1771, vilken är tryckt ett par gånger med tyska originalet på ena och svenska översättningen på andra sidan. Om det är infört från Tyskland eller författat på tyska här i Sverige veta vi ej, men skulle vara böjda att tro det förra särskilt om föreliggande ordning, i vilken namnorden röja tysken. Att så icke alltid varit fallet framgår av företalet till sadelmakarnes

hantverksbruk som är tryckt endast på svenska, i Stockholm 1780.

"Näppeligen finnes någon Nation; som icke högst wärderar sitt modersmål. Det hafwer således et samhälligt Bröderskap med Embetets goda minne, beslutit at i Fäderneslandet bortlägga det hit tils brukade Tyska Handwerksgewonheit och införa det på Swenska. War och en som wil besöka främmande Länder, lärer sjelf wara omtänkt at göra sig kunnig i främmande Språk.

Öfwersatt,
At Brukas Med
Fägnad."

Längre fram, på 1800-talet, då ordensväsendet med dess högtravande festtal kommit i blomstring hos borgerskapet, bliva hantverksbruken mera patetiska och förlora all färg av den oefterhärmliga gemytlighet och humor vi funnit hos de föregående tidevarven. Sålunda kan man läsa i »Ordning vid Svarfvare- och Blockmakare-Gesällernas sammankomster», 1830, följande högstämda utgjutelse vid det tillfället, då åltgesällen överlämnar gesällkäppen i utläringens hand:

— Här lämnas Eder en käpp i eder hand! Den är en Sinnebild så väl af Högheten som Fattigdomen. Den bäres så väl af den som styr Staters och Menniskors öden, som af den hvilken fattigdomens hela börda trycker. Uti eder hand har den blifvit lemnad såsom ett bevis på eder nya värdighet, och för at, i händelse J någon gång lik vandraren nödgen söka ert bröd, inom eller utom gränsen af ert Fosterland, och då eder fot af mattighet staplar, J mågen genom den finna et stöd.

Här spårar man så tydligt ordensparentatorn. Käppen var käpp i 200 år innan den blev upphöjd till symbol, ett bevis på festtalets alstrande förmåga. Eller ock skulle man tro, att den åldriga institutionen

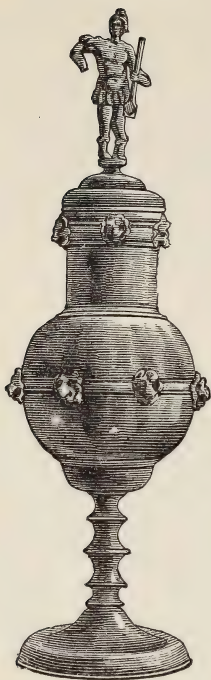

Fig. 84. Plåt- och harnesk-gesällernas »Välkomma». Stockholm 1790. I Nordiska Museum.

kände sitt slut nära och därför manades att gripa till de stora orden:

— Uti alla dessa mina Bröders namn — fortfar åltgesällen — räcker jag Eder denna Välkomst-Bägare. Söken at likna våra Fornfäder(!), som af vänskapens hand emottogo Brage-bägaren och tömde den då de ville besegla utförandet af sina heliga Löften...

Om man härmed jämför sadelmakarnes enkla och av osökt hjärtlighet stämplade harang, då en gesäll första gången skall dricka ur välkomman, skall man märka tvenne tidevarvs skilda anletsdrag:

Ört=Gesäll: Med låf; jag hafwer några ord med dig at tala, jag beder du wille det ej illa uptaga.

Den Tilkomne swarar: Tala hwad dig kärt är.

Ört=Gesäll: Med låf; jag wil dig den ärliga Wälkommen tilbringa, alla rättskaffens Sadelmakares skål som Wälkommen stiftat hafwa; och ännu hafwa wilja därtil något at stifta; alla Sadelmakares skål som på wägar wandra, och deras som derpå wandra wilja; skål Herr Wärd och Wärdinna, syster och hela hederliga Sälskaperna här församlat är.

Med kärligt begär
Vivat Mästare och Gesäller
Ur Wälkommen gäller
At dricka i dag
Med lust och behag.

Wälsigne dig Gud, din ärliga skänk och Wälkommen, jag önskar alla dem god lycka och wälmåga som denna Wälkommen inrättat hafwa, samt dem som sinnade äro at sina namn därpå teckna.

Jag har nu den ära,
Första gången at lära;
Utur så hederlig bål,
Ty dricker jag skål.
Båd' Mästare och Gesäller;
Förgäter ej heller:
Wärd och Wärdinna,
Med alla de sina.
Vivat godt lag,
Wi dricka i dag;
Oß allom til fromma,
Ur denna Wälkomma.

Såsom prov på en av de gamla gesällskapens välkommor visa vi här en avbildning av plåt- och harneskgesällernas pokal från förra århundradet (fig. 84).

*

På gesällskapens festdagar fladdrade en fana utanför härbärgets fönster. Varje gesällskap hade sin egen fana, och vi lämna här en avbildning av snickargesällernes (fig. 85). Att dessa fanor icke alltid tillkommit endast såsom en prydnad kan man finna av t. ex. skomakaregesällernes. Att det gesällskapet (»ogifta skomakaregesällskapet») under Gustav II Adolfs och Carl X Gustavs tider bidragit till huvudstadens bevakning, finnes i gamla handlingar angivet. Då under Carl XII all handel och rörelse voro så gott som avstannade, befalldes ogifta skomakaregesällskapet av regeringen att, jämte borger-

skapet, bestrida vakthållningen och om så påfordrades bidraga till stadens försvar. Den 1 oktober 1714 infann överste Zeedtz sig hos gesällskapet och tillsade på »höga överhetens ordination», att gesällerne skulle välja sig officerare, varpå de med en mun till sin

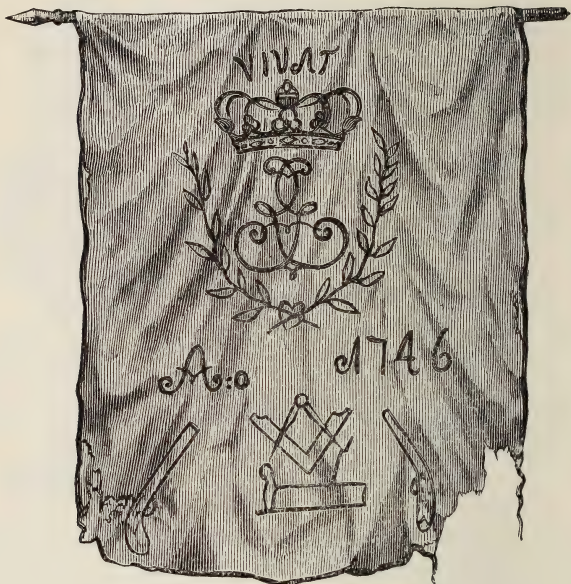

Fig. 85. Snickaregesällernas skråfana.
I Nordiska Museum.

kapten utvalde mäster Wilhelm Breving. Sedermera valdes ock löjtnant och adjutant. Den sistnämnde hette Bång och var gesällskapets excercismästare.

Skomakaregesällerne bildade således ett särskilt kompani, för vilket anskaffades en fana som kostade 543 daler 6 öre k:mt, en den tiden ganska betydlig summa. Dess utom måste gesällskapet i varje månad sammanskjuta ej ringa belopp för vaktgöringens be-

stridande, i vilket ändamål en s. k. kompanilåda inrättades. Vakthållningen upphörde sedermera, men fanan bibehölls och utsattes från något av härbärgets fönster på gesällskapets högtidsdagar, Annandag påsk och Mikaelidagen, kl. 4—6 e. m., därvid »harmoni- och fältmusik» uppfördes.

År 1794 ersattes den av tiden illa åtgångna fanan med en ny som kostade 64 rdr 16 sk. b:ko, av blått taft och med Sveriges vapen inom två lagerkransar under kunglig krona. Nedanför vapnet syntes den gamla kejserliga romerska krönta örnen. I vart och ett av de fyra hörnen fanns Carl XII:s krönta namnchiffer. Allra överst prålade i gyllene skrift:

Sit probus, sit felix, ut Magnus ille lator Aquilæ.

Latin skulle det vara, till och med på en skomakarefana.

År 1824 förbjöds att hänga ut fanan, vilket djupt smärtade gesällskapet, som ingick till konungen med underdånig ansökan, att det åter måtte tillåtas att låta fanan visa sig under ett par timmar Annandag påsk och Mikaelidagen, varemot gesällskapet avsade sig allt tillstånd att efteråt få anställa dans eller andra lustbarheter. Denna ansökan var undertecknad på ogifta skomakaregesällskapets vägnar av C. Gillberg och G. F. Dahl, åltgesäller.* Om ansökan beviljades veta vi icke, men vilja minnas, att ett och annat gesällskap i Stockholm på 1830-talet, kanske även senare, lät en fana fladdra utanför fönstren, när fest firades i härbärget.

* Ovanstående är hämtat ur Stockholms Dagblad för maj 1825, men bladet har icke angivit källan till sitt meddelande.

Skomakarne tyckas hava haft ett tämligen välbärgat och ordentligt gesällskap, varpå dettas sjukhus också är ett bevis. Ännu i dag står vid Rörstrandsgatan* ett litet hus, som hyst skomakaregesällernes Krank-kammare. Huset köptes för det ändamålet 1674, och säljaren var en hökare vid namn Sven Hansson. I portgången till det huset (nu n:o 4) sitter på väggen en stor stentavla med följande inskrift:

ÅR 1674
KÖPTES DENNA GÅRD TILL ETT SIUKHUS
AF
SKOMAKAREMBETES GESÄLLER.
ÅR 1751
INRÄTADES SIUKHUSKASSAN
DÅ
JOHAN M. HOLMSTRÖM UAR LÅDMÄSTARE.
ÅR 1753
KIÖPTES TOMTEN.
ÅR 1763
BYGDES DETA STENHUS
DÅ
LÅDMÄSTAREN ABRAHAM APPELQVIST
UAR SYSLOMAN VID BYGNADEN.
ÅLDERMAN HET. SEBASTIAN MERKEL
OCH ÅLTGESÄLLER
UORO PETER LÖFSTRÖM OCH G. E. KÖLTZ
STOCKHOLMARE BRESLAUER
HUGIT
PÅ DENNA STEN
UÅRE FRAMFARNE TIL ÄHREMINNE
OCH EFTERFÖLD
FÖR
TILKOMMANDE

* Numera Wallingatan 10. *Utg. anm.*

Huset såldes sedermera, men ett större inköptes för samma ändamål, vid Lilla Nygatan (nu n:o 19) och begagnades åtminstone i slutet av 1820-talet, möjligtvis ännu senare, men tillhör nu mer enskild person.

*

Att härbärgena voro ganska väl hållna tillflyktsorter för den resande gesällen kan man finna av Skräddargesällernas reglemente för »Härbärgsfadern» 1835. Där bestämmes nämligen, att i härbärgshuset skall finnas ett städat och om vintern eldat nattlägersrum för resande gesäller, och skulle rummet vara möblerat med tvenne utdragssängar, fyra stolar, ett bord och en spegel. Till vardera sängen skulle vara två madrasser, två kuddar, ett täcke, två par tvåmanslakan och fyra skjortor. Dess utom måste i rummet finnas ett handfat och en tvättkanna av koppar, en ljussax och tolv handdukar, därav till begagnande bestås en för varje gesäll, vilket allt av gesällskapet bekostades. Tvättning och lagning av linnepersedlarne ombesörjer Härbärgsvärden, som efter räkning vid kvartalets slut, därför erhåller betalning av Lådans medel.

Bland minnesmärken efter de gamla gesällskapen och skråen äga vi ännu två härbärgen: Vindragarnes (n:o 6 Stora Hoparegränd) samt Saltmätarnes och Spannmålsbärarnes (n:o 15 Skärgårdsgatan). Bägge giva intryck av Stockholm för minst 200 år sedan.

Vindragarne äga och bebo ett hus vars port bär årtalet 1747 (fig. 86), men vars trappgavel och hela inre bära tydliga spår av 1500-talet (fig. 87). Skyl-

ten är ommålad på en äldre och troligtvis av hög ålder. Vindragarne hålla ännu i hop som skrå och kallas »vindragare-laget», äga låda och ordning samt styras av ålderman och lådmästare.

Saltmätarne och spannmålsbärarne bebo ett gammalt, i förra tider sannolikt ståtligt hus vid Skärgårdsgatan, vars hela yttre angiver 1600-talet (fig. 88). Själva härbärget är beläget två trappor upp

Fig. 86. Portstycke på Vindragarehärbärget.

och begagnas till samlings- och viloplats (fig. 89). Det gamla bordet vid vilket åldermannen presiderar uppges vara en skänk från drottning Kristina*, ehuru formen antyder ännu äldre tid.

Att gesällerna, såsom varande unga människor med rörliga sinnen, icke alltid uppförde sig så lugnt och sansat är bekant, och att de även stundom och rätt ofta råkade i klammeri med andra samhällsklasser, särskilt med militären, bevittna rätternas

* »Drottning Kristina» är en tidsbestämning som bland Stockholms befolkning angiver något mycket gammalt.

protokoll. Ett dylikt, intaget i skräddarämbetets handlingar från 1660, berättar om det »perlemente och slagsmål som emellan Maioren af uplands-

Fig. 87. Vindragarehärbärget i Stora Hoparegränden.

regementet till foot wälb. Julius De la Chapel och dhem af vachten som han med sigh hade på den ena; så ock samptlige gesällerne af Skräddarämbetet her

i staden på dheras gille, å den andra sijdan med sårande och dödande af en deel utaf desse».

Vid förhöret förklarade majoren sig hava haft skäl att angripa huset och själva skräddaregillet med samtliga där innevarande gesällerna, emedan han vid sin första ankomst till huset blivit av några därutanför stående med höniska ord och eftertastande mött, som ock därföre, att han och vakten vid uppgåendet i huset äro av skräddargesällerna stötta och slagna tillbaka. Detta förkastades såsom varande ogrundat, utan befinnes av själva rannsakningen att majoren haver såsom av egen hämndgirighet begynt detta alarm och därföre av uppsåt med laddade pistoler och draget svärd trängt med vakten in i huset där som gesällerna sutto i sämja och enighet (som då intet annat kunde förnimmas), uppbrutit dörren, med svärd, bardisaner och laddade musköter stormat gillet, och en person dödat och många sargat, därvid en stor del deras kappor berövades, så ock med fängslandet av samtlige gesällerna,

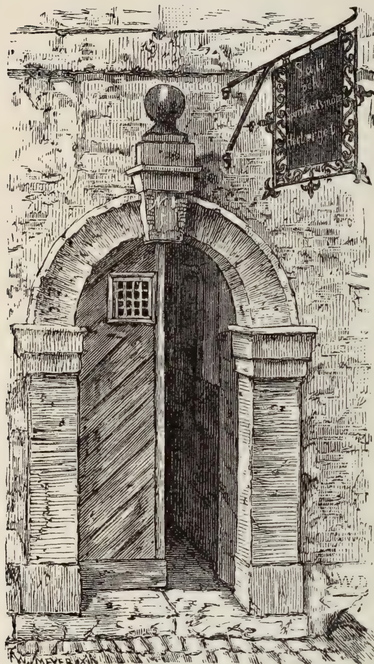

Fig. 88. Saltmätarehärbärget å Skärgårdsgatan.

gjort våld, brutit hus och hemfrid och alltså konungens edsöre. Majoren dömdes att mista livet; om domen gick i verkställighet veta vi ej.

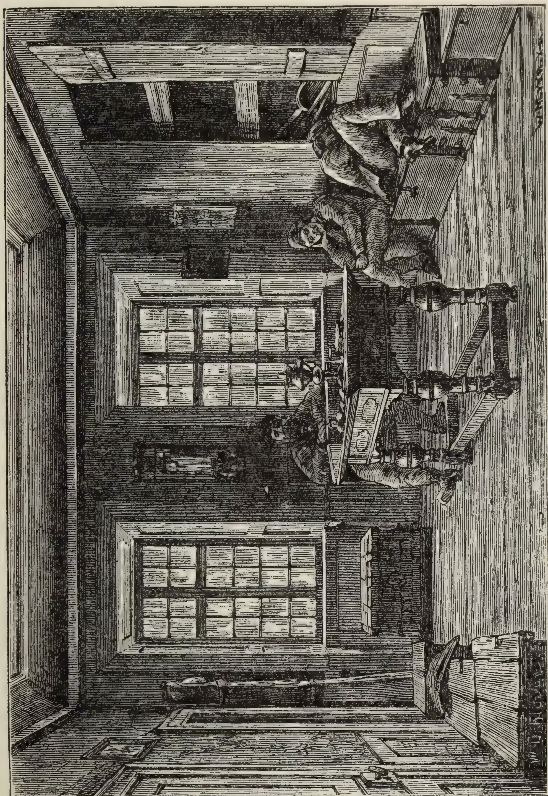

Fig. 89. Det inre av Saltmätare- och Spannmålsbärarehärbärget.

Att gesällerna givit anledning till slagsmålet är mycket möjligt. Man vet, huru illa de voro anskrivna på 1600-talet, då de alltid i kungörelser nämnas tillsammans med »annat löst parti». Men voro de

kitsliga och övermodiga då de uppträdde som kår, så behandlades de också hårt. Carl XII till exempel påbjöd, av sina politiska skäl naturligtvis, att gesäller som höllo frimåndag, skulle genast gripas och pressas till knektar.

Ända in på våra dagar har man exempel på huru den barbariska lagen om husbönder och tjänare retade gesällerna mot mästarne, så att hämnden icke uteblev, ehuru hårt den alltid stod de förorättade. Ett kämnersrättsprotokoll från 1830 ger en delvis komisk belysning åt ämnet. Vittnet Petterson intygar: han hade anträffat snickaren Sandström å ett näringsställe i staden och hört Sandström beklaga sig däröver, att han icke vågade gå hem, emedan han förut på dagen blivit överfallen av sina gesäller, av vilka den ene skulle ha hållit och den andre slagit honom. Vittnet hade då jämte ett par andra personer utom Sandström följt denne hem och från ett rum bredvid verkstaden hört oljud och en röst som yttrat: *när han kommer hem, skall han knäppas.* Därpå hade vittnet genom ett hål på väggen sett tvenne av de anklagade som räckt varandra händerna och den tredje som »slagit av», varvid de tre därvid utropat: *friheten är vår och vi skola försvara friheten mot mästaren*; att därefter samma gesäller fattat uti åtskilliga verktyg, kastat desamma på golvet samt trampat på dem under åberopande av deras frihet, varjämte en av dem yttrat: *när han kommer hem, gäller det liv för liv*; att slutligen en av gesällerna fattat i en hyvelbänk och vänt upp och ned på densamma, varpå de frågat Sandströms hustru, som inträtt, var mannen funnes samt utlåtit sig i den riktning, att de skulle slå Sandström

med en sten som låg på golvet, varför bemälde Sandström kallat på vakt. Ett annat vittne hade hört ropet: när han kommer hem, den tjocka rackarn, skall det gälla liv för liv, samt att han skulle knäppas. Då emellertid Sandström kom igen utan att ha träffat vakten, gick gesällen Sundman fram emot honom med en trälist, förehållande Sandström att denne med samma trälist utdrivit tvenne av Sundmans bekanta som varit och sökt honom. Då Sandström uppmanade Sundman att bortlägga listen, och denne vägrade, tog mästaren gesällen i håret och gav honom ett slag vid örat. Då drabbades det ihop, varvid Sandström blev duktigt uppklappad.

Emellertid föll domen: Sundman dömdes till 36 par spö, tre slag av paret, och Hultstrand, den andre gesällen, som endast »tagit» i Sandström och vållat att han fallit omkull, till en månads fängelse.

Att husbönderna illa behandlade sitt folk under förgångna tider var ganska vanligt, då de hade laglig rättighet därtill, och ännu leva förfärliga historier om ihjälslagna tjänare och husbönder.

De som icke orkade slåss själva skickade sina drängar, kanske även gesäller, till polisgevaldigern, som mot en »dusör» klådde upp dem inne på sitt kontor. En känd anekdot berättar om en dräng, som under tjänstgöringstimmen kommit till en sådan gevaldiger med ett bjudningsbrev från husbonden, en bryggare. Gevaldigern, som var van att piska denne bryggares drängar, bryter icke brevet, utan skickar ut drängen att behandlas på vanligt sätt. Drängen bedyrar förgäves sin oskuld; gevaldigern ger en vink med tummen, och drängen befinner sig snart i ett inre rum, där han erhåller sin bastonad.

KAP. V.

Slangord och Bångmål.

Gatans språk. — Skolgossespråk. — Flera slag av rotvälska. — Fängelsespråk — Zigenarmål. — Västgötamål. — Sotarnes, målarlärlingarnes och skomakargossarnes visslingar.

Alla stora städer hava uttryck, som motsvara det engelska slang, något som är framkallat av de lägre klassernas behov av att giva luft åt sådana föreställningar dem de bildade sakna eller vilka dessa söka uttrycka genom mera fina vändningar, omskrivningar, anspelningar o. s. v.

Över Stockholms »slang» äro ännu icke upprättade ordlistor såsom i andra land, dels därför, att ämnet icke lockar till behandling genom den risk det medför att bli misstänkt för förtrolig beröring med utövarne av konsten, dels genom svårigheten att få något meddelande av de misstänksamma uppfinnarne, dels vidare därför, att en sådan uppteckning icke skulle vara av art att kunna återgivas.

Vi hava till vårt förfogande en lista på 600 slangord upptecknade bland huvudstadens sjåare, hantverkare, sjömän och gatans arbetare.* De äro dock till största delen av den art, att de icke kunna tryckas.

* Meddelade och samlade av kapten Ludvig Ahlström.

Emellertid kunna de klassificeras och befinnas vid undersökning till större delen innehålla förklenande tillmälen i allmänhet samt öknamn på yrken. Dessa senare äro de enda som visa några spår av fyndighet och hava därför också stigit något högre, så att de kommit till de bildade klassernas kunskap. Vi skola våga försöket och återgiva några få av de minst harmfulla, om ock nyttan av deras bevarande kan synas tvivelaktig:

Snutgjutare, spannmålsfördärvare (bagare); *Fläskapotekare, sillstrypare* (hökare); *Bordstudsare* (skräddare); *Särkmätare* (lärftskrämare); *Nötknäppare* (slaktare); *Pillertrillare* (apotekare); *Morotsvarvare* (trädgårdsmästare); *Träförädlare* (snickare); *Kalvskinnsplågare* (trumslagare).

Vidare finnas verb, vilka dels icke kunna söka sitt ursprung från något känt språk, dels äro förvrängningar eller stympningar och vilka höras titt och ofta på gatan. Sådana äro till exempel: skubba, schappa = springa; puckla, lappa = slå. Vidare adjektiv i stor myckenhet, i allmänhet uttryckande begreppet dålig, underhaltig = svullen, flanig, vriden; mera sällan något gott = kilig, bussig.

Närstående slangorden äro de så kallade »bångmål». Man har velat leda själva ordets härkomst från franska b o n-m o t, men detta torde vara något osannolikt. Snarare vill väl detta »bång» betyda ett ljud utan begrepp, ett ofta återkommande ljud, som visserligen i sig själv saknar betydelse, men först får det därigenom, att det intar en lämplig plats och begagnas i rättan tid. Dessa »bångmål» begagnas icke blott av grändernas och hamnarnes invånare, utan övas även i skolor och mest kanske i mindre bodar, där handelsmannens språkfärdighet är högt uppskattad och utgör en del av handelns framgång. »Bångmålet»

tyckes, liksom svordomen, hava uppstått av tankelättja, ty det ersätter snart sagt allt; det avklipper räsonnemanget utan att såra, ty det ger en rolighet i ersättning; det fyller ut ett tomrum och lämnar frågan öppen, men kan även ofta vara en typisk omskrivning av jakande eller nekande svar.

Några exempel: En gosse berättar en annan något. Denne andra önskar antingen, att saken icke skall förhålla sig så som den framställes, eller också intresserar den honom icke, men han måste svara och i stället för att säga: »det var lögn!» säger han: »I morgon bitti på en ljusbit.»

I stället för det enkla »jaså», kan man säga: »Det tror du bara», eller »om du dröjer», »om du sjunger». En personlig tillvitelse kan tillbakakastas med ett »nej, men du!» o. s. v.

Senare tider hämta gärna från populära komedier och operetter stående uttryck, som sedermera tillämpas på alla livets frågor och förhållanden och utgöra snart en art av dessa bevingade ord, vilka gå som mynt tills de bli slitna eller ändra valör.

Allt detta är dock ännu icke ett språk, oaktat en oinvigd från en annan samhällsklass skall ha rätt svårt att förstå andemeningen i ett sådant räsonnemang. Men det finnes konventionella språk, vilka stå nära romany-, zigenar- eller tjuvspråket, utan att med dessa hava något samband. De hava som urtyp »skinnarmålet» eller det som Malungs handlande befolkning talar, när den på sina resor vill göra sig oförstådd, och beror till sin sammansättning dels på en omkastning av bokstäverna (sålunda: göra = ragö, sälja = jasäl, tala = lata), dels genom en inskjutning av bokstaven *v* framför ord som börja med en vokal.

»Kan du lata te korba, så kimi du lavi?»

Eller:

»Kan du tala te-bakor (baklänges), så miki du vila (vill)?»

I Stockholm hava vi funnit fem slags rotvälska, för att benämna det så, och av vilka ett blivit klassiskt. I Dahlgrens komiska fantasi »Rosenfesten» förekommer en scen mellan Hussu och ordföranden i festkommittén, i en trakt av Lovön.

Hussu: »Dilber skalber falber talber nulber», vilket översatt blir: »Dig skall fan ta nu!» Detta gick ännu an; men Hussu talar ytterligare: »Vilber dulber ilber skalber». Här är nyckeln förkommen till senare hälften, men slutligen tillägger Hussu: »Dulber älber elber stolber nalber.» = »Du är en stor narr.»

Detta skrev Dahlgren redan på 1840-talet. Språket hade dock framtid för sig, ty det begagnades i skolorna ännu på 1860-talet, kanske ändå senare. Nyckeln tyckes vara lber, som fogas efter första stavelsen. Ett villkor för språkets möjlighet synes vara ordens enstavighet, så vida icke den största otydlighet skall uppstå.

Ett annat är den så kallade pladevatt-tydevyskadevan eller en fingerad platt-tyska. Det har en bestämdare grammatik. Man sätter nämligen *de* efter varje vokal och tar om denna igen med ett *v* framför. Språket får en viss bestämd karaktär, fordrar sträng övning, kan uppdrivas till en hög grad av konstfärdighet och väcker då förvåning över de övervunna svårigheterna samt är alldeles obegripligt för de oinvigde.

Ett exempel:

Udevuppådevå midevin mudevun vadevar lödevöjedevet
odevock hädevälsadevan idevi midevin blodevod,
idevi sjädeväledeven bodevodedeve nödevöjedevet.
Vadevar mädevännideviskadeva vadevar godevod.
Vadevar podevojkedeve gladevad odevock ydevystedever,
vadevar stradevaxt midevin hudevuldadeva brodevor;
vadevar flidevickadeva vadevar midevin sydevystedever,
vadevar gudevummadeva vadevar midevin modevor.

Översättning av:

Uppå min mun var löjet
och hälsan i min blod,
i själen bodde nöjet.
Var människa var god.
Var pojke, glad och yster,
var straxt min hulda bror;
var flicka var min syster,
var gumma var min mor.

(Ur »Pojkarne» av fru Lenngren.)

Det tredje slaget är det högst berömda fikonspråket, som levat minst sina 30 år och ännu har sina ganska talrika anhängare, dock icke mest bland de lägre samhällsklasserna. Det utövas på sådant sätt, att ordet »fikon» sönderbrytes och bitarne inskjutas i det ord som skall vanställas.

Ett fjärde slag, vilket härleder sig från ett tjuvband i Stockholmstrakten och som upptecknats i våra dagar är alspråket. Det är enkelt och antyder låg härkomst.

Enligt formeln

Har du varit borta? =
Arhal udal aritval ortabal?

Och härmed inträda vi på det mörka område, där zigenare, tattare, skojare och tjuvar hava upprätt

som lagstiftare för språket, och om ordet någonsin haft till ändamål att dölja tanken, så har det väl varit här. För att börja med zigenarne, uppgivas dessa hava först visat sig i Sverige åren 1513 eller -14.* I Tyskland och norra Europa uppträdde de i början av 1400-talet. De uppgåvo sig då vara kristna pilgrimer från Egypten. Snart upptäcktes bedrägeriet och man började anställa gissningar över deras härkomst, och hava dessa gissningar sedan blivit fortsatta intill våra dagar, då forskningen kommit till hjälp och man stannat vid den mening, att zigenarne äro en stam från Indien som genom Egypten gått över Spanien (Gitanos) och Italien samt översvämmat Europa, tills de, såsom nämnt, under Sten Sture den yngres tid intågade i Sverige. Här blevo de icke särdeles väl mottagna, enär man var väl varnad för det tyska slödder som så länge grasserat i sjöstäderna, och deras färd till galgen gjordes ganska lätt. Men de fortforo att finnas. Gustav II Adolf skall hava begagnat dem i sin här såsom bödlar och hudavdragare. År 1662 utkom en kunglig förordning, som bestämde, att tattare eller zigenare skulle gripas var de visade sig och föras över riksgränsen med det besked, att om de visade sig igen, skulle de avlivas. På 1700-talet funnos de lika fullt, och en berättelse går om två tattarkvinnor som lyckats tränga sig in på Stockholms slott ända till Ulrika Eleonora d. y:s rum. Där dansade de och sjöngo samt spådde slutligen prinsessan, att kungen, som

* Ol. Petri krönika. Rabenius, i en Disp. menar, att de redan 1303 skolat vara inne i Sverige. Såsom grund anför han (det i Sv. Diplomatarium införda) förbudet mot kringstrykande s c u l u a r e, motsvarande skojare.

då låg för Fredrikshald, skulle dö och lämna henne kronan i arv. I vårt århundrade äro de kvar ännu och fruktas av allmogen, då de komma tiggande på ett sätt, som icke tillåter något avslag, ty de gå alltid fram till stugorna, när de veta att männen äro ute på arbete. I Stockholm hava de högst sällan uppträtt, men då vanligtvis med stor glans slagit läger utanför tullen. Deras uppgivna näringsfång skall vara kittelflickeri, hästbyte och spåkonst.

Efter vad som sedan visat sig, hava tattarne stått i intim förbindelse med landets infödda tjuvar, vilket ock bekräftades av den bekante stortjuven Djos Per Andersson eller Dalpelles bekännelser, och mest kanske av den ordlista över svenska fängelsespråket han uppsatt och vilken under titel:

Det svenska zigenarspråket, såsom det under namn av Romani talas i svenska fängelserna, av professor Carl Säve i livstiden avlämnades till zigenarfolkets klassiske skildrare, norrmannen Eilert Sundt, vilken avtryckt densamma i slutet av sitt berömda arbete »Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge».

Det är icke utan att författaren till dessa samlingar om Stockholms gatspråk känt sig något hemsk till mods, då han genomgått denna lista och där återfunnit ord, vilka i hans barndom begagnades kamrater emellan vid ett av huvudstadens femklassiga läroverk. Så till exempel sade man miro i stället för jag, diro i stället för dig, vilka båda ord återfinnas med samma betydelse i Anderssons ordlista. Vilken skolgosse kallade icke för 25 år sen sin mössa pirka? Vem vet icke vad dorma är? Eller gromsing? Och detta sista har visst en zigenare

fört med sig från sydligare land. I samma lista förekommer ett ord ki, som betyder icke. När man ville inbilla någon en osann sak, på skämt, och någon tredje var närvarande som man icke ville »purra», viskade man till denne tredje: på ki, förstås! Eller när man hörde något som man ej trodde på och ville uttrycka sitt tvivel över detsammas sanningsenlighet, sade man frågande »på ki, förstås?» Det var fängelsespråket man talade, men som man ej visste av.

Att detta fängelsespråk ej var av uteslutande inhemsk uppfinning eller hemmagjort, visar den brokiga blandning av alla världens språk man här möter, och därtill ord vilkas ursprung äro alla språkforskare okända. Vi skola lämna en liten provkarta:

Altsåsarot (alltsamman, av sv. allt och sas-haro = allt); *Attja* (vara); *Ava* (komma); *Bakro* (får); *Bal* (hår); *Ballevas* (fläsk); *Barr* (sten); *Byling* (polisbetjänt); *Dad* (fader); *Domm* (rygg); *Dovn* (denne); *Drabla* (läsa); *Däkkelskiro* (soldat); *Ee* (ja); *Forum* (stad); *Gnav* (skurk); *Gromsing* (barn); *Hisp* (stuga); *Hisar* (kläder); *Ja* (gå); *Jagg* (eld); *Jak* (öga); *Jikk* (en); *Dy* (två); *Drill* (tre); *Schtar* (fyra); *Pansch* (fem); *Sink* (Sex); *Sytt* (sju); *Okto* (åtta); *Engja* el. *Nin* (nio); *Tin* (tio).

Kalo (svart); *Kalsing* (sko); *Kanderina* (kyrka); *Kes* (ost); *Kura* (slå); *Liller* (brev, pass); *Låder* (salt); *Maro* (bröd); *Matjo* (fisk); *Nak* (näsa); *Nacha* (fly); *Pani* (vatten); *Papja* (gås); *Prall* (broder); *Purra* (stjäla); *Rypavina* (brännvin); *Rub* (silver); *Silvano* (sill); *Smitjo-keli* (Smedjegården, fängelset i Stockholm); *Svedin* (Sverige); *Svenarus* (svensk); *To* (till); *Vaddro* (säng); *Vavarig* (sådan).

En annan zigenar-ras av rent inhemsk art, vilken uppträder eller har uppträtt och illusterat huvudstadens gator och torg, är västgöten, gårdfarihandlaren eller knallen (fig. 90). Numera begagnar han icke sitt gamla privilegium att gå omkring med Alingsås-manufakturerna, minnen från Alströmers och frihetstidens lysande dagar, eller sina egna inhemska tillverkningar och i köken på ett bords-

hörn göra sin affär. Men han har varit och har lämnat ett språk efter sig som kanske mer än fängelsespråket bär spår av ett kringströvande liv. Det är icke många ord vi äga, och därför samt på grund av att de oss veterligt ej varit tryckta i Sverige, återgiva vi dem efter Eilert Sundt:

Fig. 90. Västgöte.
Forssell: Ett år i Sverige.

Baimel (hem); *Balt* (dag, *ibalt* = i dag); *Barel* (år); *Batla* (natt); *Beanins* (nio); *Beatins* (tio); *Beatrins* (tre); *Beksasins* (sex) [dessa synas vara vanställningar]; *Billing* (skilling) [jmfr zigenarspr. billing = en bit]; *Birafins* (fyra); *Blakke* (byxa); *Bleide* (tolvskilling); *Blie* (skjorta); *Boia* (dricka) [franska boire]; *Bolkel* (folk); *Buaduns* (du); *Buflar* (pängar); *Byvaduns* (sju); *Byvatuns* (tyg); *Ekel* (jag) [latin Ego]; *Floing* (vatten); *Gjöl* (länsman); *Glisk* (god); *Grun* (dålig); *Gums* (tull); *Habēra* (hava) [latin Habere; *Ekel Habērer* = jag har]; *Häkk* (hus, härbärge, stad); *Hår* (min); *Håt* (vacker); *Iborgons* (i går); *Imatin* (timme); *Kassat* (gammal) [jmfr kasserad]; *Kax* (två) [finska kaksi]; *Kjakka* (köpa); *Klyppa* (spisa); *Krok* (moder, käring); *Kröle* (flicka) *Lēs* (kött) [finska liha]; *Luns* (pojke); *Mēs* (man) [finska mies]; *Monsa* (tala) [monsing = västgötarnes hemliga språk]; *Nabis* (icke) [zigenarspråk naben, noben]; *Nasa* (sälja) [nas eller nasare = kringresande, västgöte, *grunnas,* d:o smålänning]; *Noas* (god); *Olabons* (bord); *Orvelt* (Norge); *Pan* (bröd) [latin Panis]; *Pikkus* (tjuv); *Pimma* (mjölk) [finska piimä]; *Pirk* (mössa) [zigen. pirka]; *Primer* (präst; *prima* = läsa) [zigenarspr. primos]; *Probis* (kniv); *Pudder* (smör); *Rita* (skriva); *Sanga* (kyrka); *Skene* (aln); *Skubba* (gå) [tysk rotvälska: schuf dich

= packa dig i väg]; *Skuv* (silke); *Slett* (åtta); *Sletter* (daler); *Snurva* (hundra); *Stulpa* (»skubba»); *Stål* (pängar); *Tove* (tusen); *Trille* (kärra, »trilla»); *Tuve* (hatt); *Umtifen* (femtio); *Unskasvallet* (Sverige); *Vise* (pass) [att visa fram]; *Yx* (en) [finska yksi]; *Ytel* (mycken, stor); *Ånamons* (månad); *Örkel* (fader).

Det är en ganska märklig inblick man får av dessa »knallarnes» vandringar kring land och rike, och det ligger icke så obetydligt av etnografiskt material i dessa sakförhållanden av deras gjorda språk, i vilket man finner dels självgjord rotvälska (efter viss formel), dels rena latinska eller italienska ord, dels ock zigenarord samt en icke obetydlig mängd finska, dessa senare troligen upphämtade från Finnskogarne, men zigenarorden på krogar och marknader, de latinska möjligen av valloner i Östergötland, Värmland och Uppland.*

Liksom zigenaren, vilken stryker fram sin väg, kan meddela sig genom att om sommaren lägga några kvistar vid en hörnväg och om vintern slå ett helt telegrafspråk i snödrivorna med sin pisksnärt, så hava även stadsgatans och hamnarnas arbetare ett signalspråk, som frambringas genom den enkla åtgärden att vissla. Man har iakttagit att yrkenas

* Från Länna socken i Uppland har metallarbetaren Eriksson meddelat en visa på ett högst egendomligt språk, vilket skulle kunna vara förstörd franska. Den finnes i Vitterhetsakademiens arkiv och lyder så:

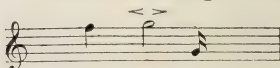
Os sve adola vi
O fölek kva skiraskimp
Kara mångs bårabåmb
Oss börä boss :||:
Den mig en kvaskiraskimp
Skimp skiraskimp skimpslagoro
Mak opital.

Delvis erinra ljuden om knallspråket

lärgossar, under kritisk belägenhet överfallna av andra yrkens lärlingar, kunnat stampa folk ur marken med en enda vissling; man har också iakttagit att vissa arbetare, såsom sotare och plåtslagare, just under arbetet behövt ett medel att för varandra ge sig tillkänna på längre avstånd.

Högst karaktäristisk är

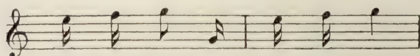
Sotare-vissling:

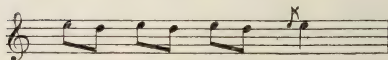
Eller uttryckt i ord ett långt utdraget *g* (t. ex.), till vilket exekutören glisserat upp från ett kort *f* och varifrån han glider ner en oktav, då tonen lämnas, liknande en ångvisslas sätt att upptaga och lämna en ton.

En annan mycket bekant signal är

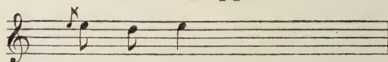
Målarlärlingarnes:

Skomakarnes:

Allmän appell:

Hit skulle man även kunna föra folkhumorns uppfinning av och text till garnisonens många signaler. Såsom till det gamla taptot. När det blåstes ut från Hästgardets kasern, tvckte man sig höra:

Livgardisten han kommer till Gud.

varpå fotgardenas trummor skola hava svarat:

Får bero på en slump, får bero på en slump! o. s. v.

KAP. VI.

Sägner och skrock.

Stocken i assistanstornet. — Makalös och Jakob De la Gardie. — Clara nunna. — Spökslottet. — Katten på Västerlånggatan. — Tornväktarskrock. — Vita frun på Stora barnhuset. — Djävulens grasserande på Luntmakaregatan. — Den sköna Melusina. — Spöket på Johannis kyrkogård. — Småskrock.

Det finnes vissa sägner i Stockholm, vilka äro fästa vid en bestämd plats och därför förtjäna att bevaras. Den äldsta av dem är den mycket bekanta om Strängnäs-biskopen, Tynnelsö-fiskaren och laxen, som skulle hava givit anledning till Stockholms första bebyggande, vilken är så ofta omtalad och tryckt, att vi här sannolikt icke behöva mer än erinra om densamma.

En annan sägen om Stockholms bebyggande, nästan lika bekant, är följande:

Då esterna förstörde Sigtuna, vilket skall ha inträffat omkring år 1187, skola Sigtunaborna hava instängt en del skatter av silver och guld i en urhålkad stock och kastat denne i sjön, i avsikt att anlägga en ny stad, där stocken tog land. Detta skall hava inträffat vid n. v. Riddarholmen. I gamla Stockholm troddes allmänt, att stocken förvarades i det torn (fig.

91) som anses vara den äldsta byggnad i huvudstaden och där nu en del av Allmänna pantlånekontorets (Assistansens) säkerheter äro magasinerade. Ännu finnes längst ner i tornets djup en gammal lös

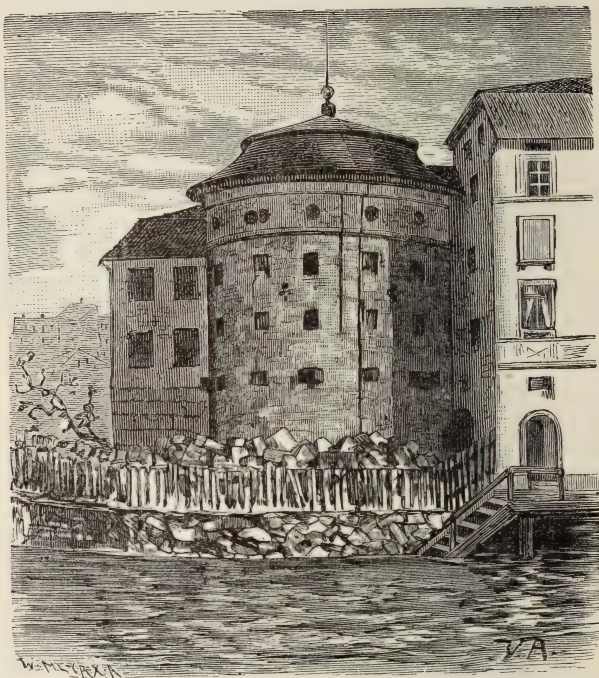

Fig. 91. Stockholms äldsta byggnad. »Assistanstornet».

stock, som har utseende av att hava varit nyttjad till någon hissinrättning på tornet, men visats såsom upphovet till vår huvudstads namn, ett skämt av pantlåneinrättningens tjänstemän, vilka därmed tillfredsställt en och annan naiv forntidsälskare. Huru vida

tornet verkligen är äldst av Stockholms nu varande byggnader, har ej fullständigt ådagalagts. Man anser det hava uppförts under Gustav I:s tid.

*

Makalös och Jakobs kyrka. Jakob De la Gardie hade byggt sitt palats »Makalös» och han var ganska nöjd. Men han ville njuta av sitt verk i full mått och tog därför en båt från sin brygga och lät ro sig ut på strömmen; och se när han skulle lyfta sina ögon upp mot den lysande bostadens stolta tinnar, var han blind. Gripen av denna försynens tillrättavisning av hans högmod, beslöt greven göra bot, genom att ändå rikare utstyra den kyrka, vilken han genom sitt palats ställt i skuggan. Han lät då bygga ett torn på Sankt Jakob och när han åter en dag kom ut på strömmen och riktade sina skumma ögon mot stranden, se, då hade han sin syn åter. Många andra sägner om Jakob De la Gardie hava också funnits i gamla Stockholm, såsom om hans förbund med djävulen, m. fl., och folktron har mycket sysselsatt sig med denne storman.

*

Clara nunna är en mycket mystisk person, som varje gosse i Clara skola hade reda på under förflutna årtionden, utan att dock någon lyckats få se henne. Att hon låg i gravkällaren på östra gaveln, där en glugg synes, var säkert, ty man såg hennes kista blänka därnere. Men den som sett ner genom gluggen, underlät icke att spotta tre gånger efter

sig. De äldre och modigare gossarne hade gjort försök att stiga dit ned och fastän de aldrig kommit så långt, visste de dock att berätta om en underjordisk gång som gått till gråmunkarnes kloster på Riddarholmen.

Fig. 92. Clara nunna.

Emellertid spred sig på 50-talet ett rykte, att Clara nunna hade uppträtt i synlig måtto på kyrkogården. Ryktet vann uppmärksamhet och spridning, och folk infann sig i skymningen för att se den ryktbara personligheten. Vad som var märkvärdigt härvid var, att hon verkligen visade sig på en av gravkorens väggar, med svart dok, rep om livet och bok i hand — alldeles som hon står avbildad i Nordbergs »Claræ Minne»* (fig. 92). Saken väckte uppseende, och folk strömmade till kyrkogården i sådan mängd, att polisen måste ingripa, och, sedan forskningar blivit anställda och upplysningar vunnits, varna några upptågsmakare, vilka från ett fönster i ett av husen vid kyrkogården genom en laterna magica framkallat bilden av den heliga Clara.

Saken tystades ned och glömdes, men Clara nunna lever än.

* Efter Histoire des ordres monastiques.

*

Spökslottet (Drottninggatan 110). Om detta fordom hemlighetsfulla hus, som skall hava byggts i slutet av 1600-talet av en holländare vid namn Scheffel eller Schäffler och vilken ligger begraven i trädgården (fig. 93), äro många historier i omlopp. Egendomen, som åtföljes av en trädgård av ovanligt omfång för att vara inom stadens område, ägdes

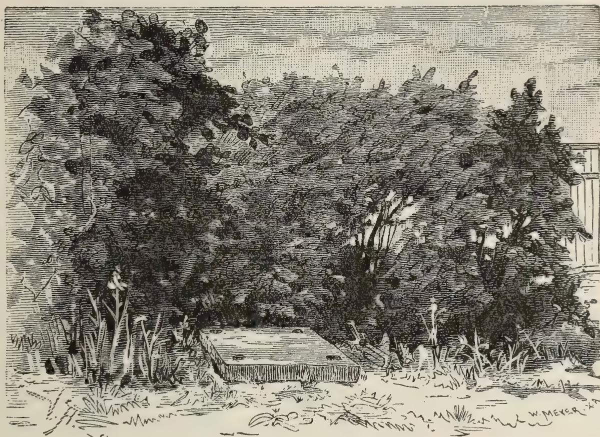

Fig. 93. Gravsten i Spökslottets trädgård.

1733 av hovmarskalken Düben. Det var härifrån som engelske ministern Guidickens under riksdagen 1746 måste utlämna den för sina meningar i principalatsfrågan häktade handelsmannen Springer, vilken där sökt en fristad. I slutet av 1700-talet ägdes huset av brukspatron Knigge, vilkens liv och leverne och hädanfärd givit anledning till de många spökhistorier som i förflutna årtionden samt till och med än i dag förtäljas om denna egendom.

Första gången man trodde sig märka att under-

bara saker tilldrog sig i Spökslottet var säkerligen då ägaren Knigge spårlöst försvann därifrån. Han var känd att vara en mycket grym och elak man, och en sägen gick, att man sett en vagn, förspänd med frustande hästar, stanna utanför porten samt att Knigge steg upp i den och for av med en onaturlig fart bland gnistor och lågor, och allmänt sades sedan, »att fan tog Kniggen».

En afton, många år senare, voro några glada herrar samlade i ett av rummen i detta hus och talet föll på de oförklarliga händelser som där timat. Bland sällskapet fanns en person som isynnerhet var tvivlare på sådana saker, men en annan av de närvarande yttrade hastigt till honom: »var inte så säker du; du kan allt hitta på att få se något». I samma ögonblick öppnades dörren till närgränsande rum på vid gavel; man reste sig, tog ljus och gick in i rummet för att se vad det var, men ingenting hördes eller syntes. Man gick vidare genom ett par rum, då även dessas dörrar öppnade sig, ända till dess man kom ut i förstugan. Klockan slog då tolv och man såg en person som man förgäves väntat hela kvällen och som hörde till de »troende» komma uppför trappan — men det var endast hans vålnad.

En person som en tid bott i »Spökslottet» har berättat, att varje afton avtecknades å väggen i ett av rummen ett litet vitt kors. När man lade handen däröver, visade korset sig på handen. Man sökte på alla sätt att utforska, om det kunde komma genom något återsken. Gardinerna nedfälldes, luckorna stängdes, men korset fanns där ändå.

En afton hörde i fråga varande person från rummet utanför sitt sovrum ett ljud, liksom då det

blåser starkt. Han tog ett ljus och gick ut, men hann ej långt utom dörren, förr än ljuset blåstes ut. Vid en sedermera företagen undersökning befanns, att så väl fönster som dörrar till rummen voro stängda.

Några hemskare spökerier omtalas icke. Egendomen har nu undergått fullständig reparation* och är otvivelaktigt en bland de angenämaste bostäder i Stockholm samt tillhör arvingarne till en man, L. J. Hierta, som just icke var spökrädd.

*

Katten på Västerlånggatan. Ett svenskt skepp kom för många år sedan seglande ifrån avlägsna kuster på väg hem. Då uppstod på en gång en vindstilla som varade i tre dagar. Det var förfärligt hett. Seglen hängde slappa och vindlösa på sina rår; tjäran började upplösas och rinna ur nåtarne, så att havet omkring glänste som en regnbåge. Besättningen dignade av maktlöshet. Den hade många gånger offrat åt Kajsa, men som ingen förmått kasta slanten över storsegelskant, så hjälpte det icke. Då kom styrman, som var söndagsbarn, upp ur kajutan och när han såg matrosernas fåfänga bemödanden, tog han upp en slant och kastade samt nådde över. Slanten hade icke väl tagit i vattnet på läsidan, förr än havet öppnade sig — en trappa blev synlig och på den uppsteg en skön dam, som frågade efter befälet. Styrmannen steg fram och hälsade, varvid hon bad honom följa sig. Han gick då efter henne ned för trappan och kom in uti ett palats.

* Då graven också undersöktes, men icke innehöll annat än småsten.

— Se här, sade hon, tag detta brev och gå upp i huset n:o... vid Västerlånggatan, fråga där efter herr Måns och lämna honom det. Men du får inte göra något annat förut, utan detta skall vara det första du uträttar, sedan landgången är utlagd.

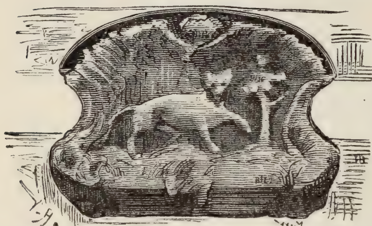

Fig. 94. Katten på Västerlånggatan.

Styrmannen lovade, och återvände om bord; havet slöt sig, vinden friskade i och fem dagar därefter voro de i Stockholm. Otåligt väntande, måste de genast begynna lossa, och styrmannen kunde icke komma ifrån för att gå upp med brevet, vilket han icke heller ansåg så viktigt, att han icke kunde dröja ett par dagar.

Det hände en dag, att tjänstflickorna sutto i köket och drucko kaffe. Båda blevo mycket förskräckta därför att det krafsade så underligt på dörren. När den ena flickan tog mod till sig att öppna, så var det bara en katt som smög in. Han fick stanna kvar, blev kallad Måns, åt just icke mycket, men växte till en ovanlig storlek och var förövrigt mycket trogen och tillgiven under årens lopp.

Nu inträdde en dag en styrman i köket och frågade efter herr Måns. Flickorna skrattade och sade, att de kände ingen annan Måns än katten.

— Men jag har brev till herr Måns, och det kan nog hända, att det är katten, för så och så har det hänt, och så talade han om allt sammans.

Katten kom nu fram och sade med röst alldeles som en människa: — Tag hit brevet! Sedan läste

han det: stora tårar flöto ur hans ögon; slutligen sade han: — Bättre hade varit för dig och mig, om du hållit ditt löfte och kommit genast, rusade därpå upp på styrmannen och klöste ihjäl honom, varefter han for ut genom fönstret, men stannade på blecket ovanför porten och vart förvandlad i sten (fig. 94).

Men vad det stod i brevet kunde ingen begripa, för det var skrivet på ett obegripligt språk.

Så lyder den ovanligt enkla sagan om katten, vilken ännu i dag står i sten över porten till n:o 24 vid Västerlånggatan, till och med i två exemplar, ty huset har två portar.

*

Skrock och vidskepelse. Stadsbon som flytt naturen och begagnat alla civilisationens medel att skydda sig mot det »oförklarliga», råkar icke ofta i skräck för naturens kraftyttringar och är därfor icke fallen för skrock. Han har åskledaren mot tordönet, brandvakt mot eld, slussar och trummor mot flod, och sina välbyggda stenhus, i vilka han döljer sig, när stormen går fram. Men det finnes ändock tillfällen, då han känner sig överlämnad, stunder på dygnet, då bullret upphör och tystnaden inträder med sitt följe av osynliga, då tanken icke längre genom inverkan av yttre förnimmelser sporras till sin bevakande verksamhet över fantasien — då glömmes åskledare, brandkår och plåttak; fruktan för det oförklarliga stiger fram med makt, och människan blir skrockfull, även om hon är stadsbo, till och med stockholmare.

Mycket av det i huvudstaden gångbara skrocket kan vara infört av ammor och tjänstflickor, men

kan lika gärna vara gemensamt för staden och de omgivande landskapen, och om sålunda de uppteckningar som här meddelas även återfinnas i provinsen, så är lika säkert, att staden kunnat äga förmågan att frambringa skrock och därmed förse landsorten, liksom den någon gång försett denna med de »urgamla» folkdräkterna, av vilka åtskilliga icke äro annat än mer eller mindre gammalmodiga stadsbodräkter. Således må kejsaren få sitt.

Först måste omtalas några lokala skrock och vidskepelser, vilka äro oomtvistliga stadsbarn.

I Jakobs kyrka tutades aldrig under den tid som tornväktartutande för övrigt nyttjades, emedan det var så starkt »rå», att ingen tornväktare vågade på försöket.

Bakom Piperska muren på Kungsholmen är ett högt berg som kallas Jungfruberget, emedan en flicka där blivit bergtagen.

På Stora barnhuset visade sig en tid för många år sedan en vit fru. Sköterskorna sågo henne alla och menade, att hon vakade över att ammorna icke skulle vanvårda de små. En amma, som berättade detta, fick flytta, emedan hon med sin historia skrämde ammor från att söka sig in där, där de alltid voro eftersökta.

I december månad 1733, berättar Rüdling, gjorde den lede djävulen på osynligt vis ett förskräckligt larm här i Stockholm på Norrmalm och Luntmakargatan, uti slaktaren Olof Bergs gård, med alla hus-

gerådsakers hit- och ditkastande. Vad egentligen till detta djävulska larm har tillfälle givit, förklarar Rüdling sig icke veta. Men det var honom väl bekant, att samma fasliga larm och buller av många hundrade (i och utom samma gård både natt och dag församlade) människor med stor häpenhet hörts, och att bemälte slaktare därigenom nödsakad blivit sig med de sina utur sin gård, var innan satan då hade sitt spel, till ett annat rum att förfoga, så länge till dess bullret ungefär efter 14 dagars förlopp kort före julhögtiden tog en ända.

Det hus som ligger i hörnet av Sankt Paulsgatan och Bellmansgatan och som i Dahlbergs Svecia betecknas såsom Palatium illustr. Dom. van der Noot,* har ansetts som ett spökhus, och skall ursprungligen hava ägts av — den Sköna Melusina, vars bild (tvenne tritoner) synes i frontispisen. Huset har sedermera tillhört drottning Kristina (vilken, om man skulle tro folksägnerna, ägt alla gamla hus i Stockholm). Där i huset finns eller fanns ett rum som ingen vågat öppna, ty där har den Sköna Melusina haft sitt bad.

---

* Samma hus såldes av överste van der Noots arvingar till holländska sändebudet H. W. Rumpf, som lät försköna det och göra en stor tillbyggnad, i vilken holländska reformerta kyrkan inreddes. Efter denne Rumpfs död beboddes det av hans bror Carl Rumpf och, 1752, av Marteville, bägge holländska sändebud. Den sist nämnde köpte huset och sålde det, 1757, till holländska reformerta församlingen i Stockholm. Egendomen har sedan gått genom flera händer, varit tobaksfabrik, inrymt Deléenska boktryckeriet o. s. v.; har n:o 21 vid S:t Paulsgatan.

Wittingh omtalar i »Jakobs Minne» följande historia: På slutet av 1600-talet fanns en flicka som brukade hämta vatten ur brunnen på Johannis kyrkogård. Hennes bekanta hade lovat att skrämma henne, och då hon en gång såg en vitklädd skepnad bakom kyrkogårdsporten, ryckte hon åt sig det vita skynket och sprang hem. Om natten vaknade flickan av en röst som ropade: »Giv mig mitt linne.» Plagget blev återburet, men kom flera gånger igen, och flickan oroades av samma rop varje natt tills hon själv återställde det bakom kyrkogårdsporten. Men då hon skulle gå hem därifrån, sjuknade hon och avled strax därpå.

Bland den mängd skrock som frodats i gamla Stockholm anföra vi för övrigt såsom exempel endast följande:

När ett barn mister en tand, skall det kasta den i elden och säga:

Gud give mig en bentand
för en gulltand.

Man skall aldrig vagga tomning, ty då dör barnet.

Barn få icke plocka blommor på graven, ty då få de mask i fingrarna.

Den första blåsippa man ser på våren skall man äta upp, så får man icke frossan.

Man skall aldrig stiga över ett barn, ty då växer det icke mer. Har man redan gjort det, så måste man stiga över det tillbaka igen.

Att möta en gammal kvinna, när man går ut på morgonen, är dåligt möte. Försiktigt är att man då spottar för sig.

Kattor som springa över gatan båda icke heller gott.

När talgoxen hackar på fönsterkittet, skall man vänta någon olycka.

Om man drar på sig ett plagg avigt, så går det avigt hela dagen.

Man skall aldrig bjuda någon en nål, ty då sticker man ut vänskapen.

Om man slår ut saltkaret på bordet, blir det gråta av.

Tretton vid bordet är högst illa, ty en måste dö inom året.

Frossan botas med en stulen fläsksvål.

Vårtor knytas bort. Man knyter över dem och gräver ned tråden. Man brukar ock stryka bort dem med en fläsksvål, som även gräves ned. Ett tredje medel är att tvätta vårtan i det regnvatten, som samlat sig på en gravsten.

Vaglar försvinna, om man tittar genom ett nyckelhål.

KAP. VII.

Flora och Fauna.

Gräsbete på gatorna. — Vad som växt mellan gatstenarne. — Gamla trädgårdar. — Vad som odlades i Kungsträdgården i gamla tider. — Vad Humlegårdens köksträdgård lämnade till kungl. hovet. — Vilda djur och husdjur. — Fåglar och fiskar. — Husens obehag.

Det är icke någon rik flora den stenlagda gatan kan erbjuda, men den var dock något rikare innan trottoaren kom, ty då flydde de växter som icke kunna leva utan människan upp på de rabattlika stensättningar, som lågo mellan rännstenen och husväggen, liksom barnen, när de voro rädda för hästarne. Det sista fälttåget mot dessa människans trogna följeslagare som vi bevittnat var den stora fejden på Birger Jarls torg för några år sedan. Där hade nämligen sått sig ett litet gräs, välbekant för lantmannen, emedan det tillhör det släkte som huvudsakligen bildar den naturliga ängen och av honom kallas vitgröe (poa annua); av stadsbon nämnes det gårdsgräs, trampgräs och är ansett som en plåga. Troligen hade mälarvindarne fört denna välsignelse med sig, och som övre delen av Birger Jarls torg icke är starkt trafikerad av åkande, ansågs jordmånen passande för vitgröen, vilken där slog

sig ned, förökade sig och uppfyllde jorden. Överståthållarämbetet, som icke befattar sig med ängsskötsel, började medelst salt ett utrotningskrig, vilket dock först efter stora och långvariga ansträngningar kunde sluta med ordningsmaktens seger.

Längre bort i tiden var gräsväxten mycket starkare på Stockholms gator, och då kunde man, såsom här längre fram visas, där till och med beta varjehanda kreatur.*

Om man skulle skriva en liten minnesteckning över dessa sista naturbarn, som icke kunde lämna skapelsens herrar, då desse övergåvo naturen och gjorde marken ofruktbar med stenläggning, så skulle vi icke få allt för många namn att fira. Vi skola hålla oss till de tre ihärdigaste, som (utom vitgröen) längst trotsat förföljelserna: grodbladet, trampgräset (eller fågelörten) och maskrosen.

Grodbladet (Plantago major) är en orolig natur som strövat kring hela världen dit européen framträngt. Det skall hava följt med till Amerika och där numera vara allmänt. Indianerna, som icke känt växten förr än efter den Gamla världens inträngande, kalla honom de vites fotspår. Dess urhem kan ingen därför bestämma. Det är en tålig och asketisk varelse, vilken liksom enkom uppsöker de ställen, där den kan bli trampad av människofoten, slår sig ned mellan gatstenar, spärrar gångstigar, uthärdar vägdam och gatsmuts, kan bli överkörd och resa sig igen och har därför väl aldrig saknats på gamla Stockholms stenläggning. Huruvida växten även nyttjats i den stockholmska husmedicinen känna

* Ännu för ett par år sedan betades getter på Artilleriplanen.

vi icke, men det är dock troligt, ty i andra delar av landet har sådant varit fallet, och i Arvidh Månsons Örtabok (1600-talet) tillerkändes den 32 dygder.

Trampgräset (Polygonum aviculare) är också en olycklig som lärt att finna sig i livets alla förhållanden. Han kan sträcka ut sig i gröngräset och bli alnslång, när utrymmet medgiver, men han kan också draga in på staten och bli mycket kortväxt. Är jordmånen god, består han sig breda blad, är den dålig, blir han smalbladig. För övrigt förföljer han människan liksom grodbladet, och ehuru icke ensidigt stadsbo, innästlar han sig över allt i staden och har i äldre tider mycket frodats i Stockholm.

Maskrosen (Taraxacum officinale), en skönhet som icke förstår att kläda sig, prålar hela solskenstiden från april till november med alltför granna blommor, vilka röja fattigdom; inklämd mellan gatstenar, i skydd mot en husvägg eller ett plank, i takdropp, i ur och skur, söker den sig en bakgata, där den kan spegla sin grannlåt i en rännsten. De fattiges barn även i staden hava släkte efter släkte prytt sig med dess blommor, gjort kedjor och halsband av dess stänglar och i de senare frambragt musikaliska ljud. På Stockholms apotek begagnades växten redan för århundraden sedan och ansågs blodrenande.

Bland vilda stadsväxter i gamla Stockholm innästlade sig också några främlingar, som kommit hit antingen med ballast eller smugit sig in med här lossat utsäde, mest från grannen i öster. Sådana äro sandvitan (farsetia incana), blåelden (echium vulgare) och hundrättikan (bunias orientalis), vilka alla träffats inom stadens område.

*

Redan tidigt avlystes i Stockholm mellan broarna en sådan onödig lyx som trädgårdar. De många trägårdar som omnämnas i Jordaboken äro nämligen trähus. Den sista »yrtagården», utom slottets terrasser, vilken vi finna anlagd i det äldre Stockholm, var den på den nedbrutna Svartmunkekyrkans grund och som ägdes av Erik XIV:s livmedicus Benedictus Olai. På 1626 års karta är den platsen tom och betecknas eitel Mark. Nu är den åter för länge sedan bebyggd och intages av de hus vilka ligga på Svartmangatan, mitt emot Tyska brunnen. Äldre trädgårdar funnos dock kvar långt efter det den nyss nämnde försvunnit, t. ex. Hans Gammals köksträdgård, vid n. v. Tyska Prästgatan, och den stora trädgård, där Indebetouska huset sedan byggdes, av vilken Trädgårdsgatan (i Staden) fått sitt namn.

Det var till malmarna som trädgårdsskötseln förvisades redan under den senare medeltiden. År 1430 finna vi konungens kålgård på Norremalm, där nu Kungsträdgården är belägen. Vi vilja här endast visa vad som växte där under olika tider, från och med 1500-talet, ett exempel på vad en trädgård i Stockholm då kunde frambringa. Räntekammarens räkningar innehålla åtskilliga upplysningar i det avseendet, och man finner att det ej var stor skillnad i alstrens mångfald i slutet av 1500-talet mot vad som nu frambringas:

Summan uppå allt det som är levererat av trädgården vid Stockholms slott samt den Store Trädgården på Norremalm 1597:

Morötter, Palsternackor, Persiljerötter, Pepparrot, Rättikor, Rädisor, Vit huvudkål, Krus kål, Blad kål, Plantekål,

Mejram, Tysk salwia, Svensk d:o, Röd lök, Gröne ärther, Persilje, Pürr lök, Mynta, Kumil, Dill, Laktuk, Krassa, Dragonn, Silleri, Päron, Körsbär, Plommon, Sylte gurkor, Ärtschockor samt Johannes-bär, — Isop, Krysemynta, Åbrodd, Cardebenedictij, Reliss.

Till apoteket: Rosor, Fenkål, Fläderblommor, Borassij, Vita liljor.

År 1612, då trädgården var 50 famnar lång och 30 famnar bred, funnos där »24 päronträn, lika många äppelträd, 20 plommonträd, 12 körsbärsträd; item några hylleträd (fläder-) uti öster-vrån; item vid kryddsängarne vinbärs- och rosenbuskar».

År 1616 skickas från trädgården meloner till änkedrottning Kristina.

Under Kristinas regering förföll trädgården. Whitelock finner den år 1654 vara av sex eller sju acres vidd »omgiven med ett träplank och avdelad i gångar, som större delen voro gröna och illa hålda. Få blommor voro där att se och större delen av dem mindre rara tulipaner. På sidorna voro alléer av almträn, men inga fruktträn.»

Under Carl XI utskickades kungl. trädgårdsintendenten Johan Hårleman till Frankrike och Holland för att anskaffa ett orangeri, och under Carl XII:s första regementstid kom trädgården i gott stånd. Under Fredrik den förstes tid stod platsen såsom trädgård i sådant flor, att den aldrig sedan varit så blomstrande, och i det avseendet förtjänte nämnde konung den byst som där restes i stället för vattenkonsten, vars skämda vatten just icke spred någon vällukt. Bysten flyttades sedermera till Finska kyrkan.

För att giva ett begrepp om den prakt som här utvecklades meddela vi ur kammararkivet ett inventarium på det mesta som fanns där år 1741, då Meijerhöfver var trädgårdsmästare:

Lustträdgården vid St. Jacob 1741.

Orangeriet.

19 st. stora pomerantsträn. (År 1700 från Frankrike) 4 ekkistor med järnbeslag; 1 silvercronisk pomerants. (År 1689 från Holland) 30 st. d:o; 1 st. d:o; 20 st. mindre i runda ekbaljor; 8 st. dito (uti krukor 5).

Citron Trän.

2 st. stora; 8 d:o, 4 d:o.

---

2 st. stora Mirtus odori sitri flori pleno; 2 st. Tamarisker i krukor; 3 st. Mirtus; 6 st. Mirtus (simpl.); 4 d:o; 2 st. M. latifolia; 3 Mirtus Rosen marini; 2 oliveträn; 8 d:o; 5 granatträn; 5 d:o; 3 st. Jasminium Catalonicum; 9 d:o; 2 d:o; 24 J. vulgare flore albo; 6 d:o luteo; 22 st. indicum i krukor; 1 ceder Libanon; 1 d:o; 2 Laurus nobilis masc.; 1 d:o fem.; 38 d:o mindre; 26 d:o; 20 st. lagerbärsbuskar; 12 st. större; 2 st. agrifolium; 1 st. Leutiseus; 8 Buxboms pyramider; 8 d:o; 2 Buxus aureus; 4 d:o; 2 st. Laburnum; 4 cypress; 4 d:o; 16 d:o; 5 Laurus cypressus; 1 Laurus Tinus; 1 d:o i pyramid; 13 d:o; 8 Genista i krukor; 6 Rosenmarin trän; 25 d:o i leerkrukor; 4 Halimus; 12 Solanum trän; 14 d:o.

Lauræula; Sedum Arborescens; Jacobea marina; Sabina; Juno indica i holländska stenkrukor; d:o i lådor; Laurus Alexandrina; Ruscus Bruseus; Alanternus.

Arburtus; 1 Aloe Americana; 10 d:o; 4 Nereon eller Oleander; 4 Flos passionis; 2 vinruta; 10 fikonträn; 30 d:o; 55 d:o; 6 månadsrosor; 2 seringa flori ceruleo; 200 neglikestånd; 2 mullbärsträn; 1 d:o; 5 d:o; 40 dubbla Leuchovium; 2 Tamarisk; 1 Alua; Laburnum; Moldaviska Röta trän; 2 st.

Apricos; 2 Persico; 17 vinrankor, alla utgångna av köld; 10 påttor med Sempervivum.

Västra Allén.
134 almträn och lindar.

Östra Allén.
145 almar och lindar.
Lindhäckar på södra sidan; Hagtornshäckar på västra sidan.

Dess utom uppräknas ett stort antal melonbänkar och blomkrukor, dels dyrbara av fajans- och Delftsporslin, dels flera hundra av vanlig lera, vilket visar, huru blomsterodlingen där var uppdriven.

Sedan Kungsträdgården förvandlats till offentlig förlustelseplats, bibehölls visserligen blomsterodlingen, men denna tyckes dock icke någonsin hava stått på samma höjd som i konung Fredriks tid, och slutligen förvandlades hela trädgården till en vanlig promenadplats.

*

Vi vilja tillfoga några upplysningar om Stockholms Humlegårds betydelse för huvudstadens flora. Det är först i början av 1700-talet »hummelgården» uppträder i hovförtäringsböckerna såsom leverantör till hovet. För att giva ett begrepp om vad denna trädgård en gång kunnat alstra, anföra vi 1723 års förteckning å inlevererade artiklar:

Leverans från Hummelgården 1723 av trädgårdsmästaren Olof Ryzelius till K. M:s hov.

Pepparrot, Purio, Selleri, Blåkål, Palsternackor, Syra och Persilja, Brun kål, Kryddsallat, Sur kål, Kjörvel, Löffel krut, Små laktuk, Vinterkrasse, Sommarsallat, Spenat, Rädisor, Portlack, Sparris, Rättika, Johannislök, Meyram, Basilika,

Morötter, Stickelbär, Krusbär, Gröna ärter, Timjan, Gurkor, Vinbär, Ärtskåckor, Rovor, Blomkål, Körsbär, Vitkål, Kålrötter.

Härav synes, att trädgårdskonsten i Sverige för halvt annat århundrade sedan stod lika högt som nu, om icke högre, vilket man skulle vara böjd att tro, om man iakttager följande små data:

Den 23 mars redan avlämnade Olof Ryzelius rädisor; den 4 maj kunde han lämna 300 sparris; den 25 maj voro hans morötter färdiga, och den 6 juli hade 40 gurkor sett dagsljuset.

Detta låter visserligen mycket bra, men var dock ett intet mot mäster Matts Gabrielsson i Hummelgården, vilken år 1709 kunde servera sparris på julafton, och år 1710 samma läckerhet den 5 januari samt i maj samma år avlämna först 400 sådana läckerbitar och sedan 500 mellan den 17 och 21, och så hade han färsk spenat och lattuka redan i februari.

*

Huru mycket Stockholms zoologiska förhållanden ändrat sig sedan gamla tider kan man sluta endast av olikheten i det avseendet mellan huvudstaden på 1830- och 1880-talet. J. E. Wikströms beskrivning över Stockholms fauna 1840 meddelar bland annat:

Lon — — vågar sig under vinternätterna ofta långt inåt förstäderna och fångas eller skjutes där stundom. Man har sett den till och med på de närmast i söder om Maria kyrka belägna gator, och på Norrmalm har man skjutit en lo i Humlegården.* — —

* Att döma efter Carl XI:s dagbok, så jagade han lo på Djurgården 1689.

Uttern finnes flerstädes; den är skjuten vid Kongl. Djurgårdens stränder.

Vargen går ofta nära intill staden. Under vintern synes den ej sällan på Rörstrands-hage och vandrar då stundom även i Carlbergsallén och i det omgivande grannskapet. — —

Räven är mycket ofta synlig i förstäderna. Den närmast staden belägna trakt, i vilken rävkulor förekomma, är vid Sabbatsberg, varest i backarna finnas flera sådana. Ifrån detta hem anställa rävarna allmänt strövtåg till nästgränsande egendomar och äro ganska djärva; under sommaren har man ofta sett en och annan vandra i gångarna i traktens trädgårdar, obekymrad vid åsynen av de tätt vid gångarna i kvarteren sysselsatte arbetare. — —

Haren har fordom varit ymnig i denna nejd, men genom en ovarsam jakt är den i betydligt avtagande.

Älgen. — — Under juli och augusti driver älgen omkring flerstädes i nejden och är då sedd i Kongl. Djurgården och på Lidingön.*

Att i Stockholm funnits hästar, hundar och kattor ända från stadens första bebyggande torde väl få anses fullt säkert. Några särskilda raser omtalas icke. Då och då har ordningsmakten tyckt sig böra vidtaga särskilda mått och steg mot hundarne, och att Stockholms polis funnit hunden vara en överflödsartikel i städerna bevisas av en mängd kungörelser. Så finnes en från 1735, där den stränge författaren talar om »de store hundarne som stryka här i staden och på malmarne omkring gatorna och vid slaktarhusen, så om dagarne som nattetiden, varigenom icke allenast folk tillfogas skada och olägenhet, särdeles de små barnen, utan ock nattetiden förorsakas buller och oro». Ägarne åläggas att

* Ur inledningen till Wikströms Stockholms Flora. Sthlm 1840.

innehålla dem i band eller eljest instänga vid 40 marker silvermynts plikt och djurens fångande och dödande, »varande allaredan anstalt gjord det vissa av skarprättarens betjänte komma att gå omkring med tjänlige instrumenter att fånga, döda och bortföra kreaturen, som efter detta förbud på gator och gränder finnas». Under senare tider, då hundsjuka gick, hade man rättighet att skjuta ned vilken hund man träffade på gatan.

*

Sedan torgen ifrån att hava varit öppna platser, där planteringar föreställt naturen, småningom blivit stenlagda öppna platser, hava luftens glada innevånare dragit sig tillbaka till den sista vilans och vilans sista tillflyktsort — kyrkogården. En skarpsynt och lärd zoolog har iakttagit 30 arter fåglar på Clara kyrkogård och bland dem även själva göken. Detta dock för 25 år sedan. För lika länge sedan hörde och såg den som skriver detta den eljes skygga fågeln i egendomen 25 Stora Gråbergsgatan.

*

I alla tider har Norrström varit en kär zoologisk observationsplats för stockholmarne. År 1546, berättar Rüdling efter Messenius och Tegel, lät sig en faselig stor havsfisk dageligen en lång tid se på Stockholms ström, vilken på huvudet snövit, men eljest över allt kolsvart var och med sitt frustande vågorna så högt i vädret drev, att alla åskådare däröver förskräcktes. Om det var en tumlare eller en själ torde

numera vara svårt att avgöra. Samme Messenius berättar också om att en val visat sig en gång i strömmen.

Nu mera fångas mest nors i strömmen; för länge sedan lär man hava tagit lax utanför norra slaktarhuset, där Nationalmuseum nu står, och ålkistor voro mycket i bruk, dock än mer i Söderström.

*

Bland bostädernas obehag har råttan räknats ända från gamla tider. Svarta råttan är så gammal som Björkö, där dess lämningar finnas i jorden. Bruna råttan är däremot en senare invandrare, som först inkom i slutet av förra århundradet.

Kakerlackan (Blatta orientalis) är en österländing, kanske till och med en kines. Man kan säga året när den kom in. År 1745 strandade Ostindiska kompaniets hemvändande fartyg Göteborg utanför Älvsborgs fästning. Lasten, som bestod av té, bärgades och torkades i Göteborgs bakugnar. Men efter den betan var kakerlackan naturaliserad svensk och särskilt alla bagares förtvivlan.

ANMÄRKNINGAR TILL SJÄTTE DELEN.

GAMLA STOCKHOLM.

Gamla Stockholm. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor Framletade, Samlade och Utgifna af Clas Lundin och August Strindberg, utgavs första gången i nio häften, varav det sista ett dubbelhäfte, 1880—82 på Jos. Seligmanns och C:i förlag; 1885 utkom en gottköpsupplaga på samma förlag. En tredje oförändrad upplaga har utkommit på Hugo Gebers förlag 1912.

I denna del av Strindbergs Samlade skrifter ha medtagits de kapitel av Gamla Stockholm som Strindberg skrivit ensam.

Citaten i texten ha på några undantag när, där ej originalen kunnat återfinnas, jämförts med originaltexterna och återställts i sitt ursprungliga skick. Författaren hade nämligen icke konsekvent iakttagit originalens stavning, ävenså förekomma tryckfel — varibland lik — och interpunktionsfel. Man har icke kunnat belasta anmärkningarna med detaljredogörelse för rättelser av dessa hundratals smärre inadvertenser i tidigare upplagor; men väl nämnes varje citat som kollationerats. Man har ansett lämpligt bifoga en kommentar, som meddelar uppgift om författarens källor, förtydligar hans hänvisningar eller ger andra upplysningar i sammanhang med texten.

Genom vänligt tillmötesgående av d:r Nils Geber har utgivaren satts i tillfälle att för denna upplagas anmärkningar begagna Strindbergs bevarade brev till Josef Seligmann och C:i rörande Gamla Stockholm.

Om Strindbergs medarbetarskap i Gamla Stockholm.

I fjärde delen av Tjänstekvinnans son, Författaren (Samlade skrifter, del XIX, sid. 173, noten) har Strindberg om sitt medarbetarskap i Gamla Stockholm gjort detta meddelande: "Bibliografisk notis: Strindberg har av Gamla Stockholm ensam skrivit kapitlen: En Stockholmspromenad på 1730-talet; Högtiderna Jul och Påsk; Gatmusik och folknöjen; Barn och ungdom; Gillen, Skrån, Gesällskap; Slangord och Bångmål; Sägner och skrock; Flora och Fauna; samt skrivit med i kapitlen: Gratisnöjen; Farsoter; Gatans ryktbarheter; Ordenssällskap och Klubbar; Kommunikationer; Polis. Av de 222 i boken förekommande illustrationerna har Strindberg framdragit 193." Vad medarbetarskapet i texten beträffar bestyrkes uppgiftens riktighet av Strindbergs brev till förlagsfirman Josef Seligmann under verkets utarbetande. Dock torde hans delaktighet i de kapitel vari han medarbetat, vara större än meddelandet att han "skrivit med" däri ger vid handen. Hans brev till Seligmann visa nämligen att han först ensam utarbetat och inlämnat till förlaget även kapitlen Gatans ryktbarheter, Klubbar och ordnar, samt Kommunikationer; rörande det förstnämnda skriver han att "C. L. har endast en figur — Apotekar Ris — — att tillägga".

Strindberg hade uppgjort planen till arbetet. Han skriver härom i Författaren (Samlade skrifter, XIX, sid. 172—173): "Under det bullret [väckt av Röda rummet. Utg. anm.] lade sig, ordnade han ett stort kulturhistoriskt

material, som under åren samlat sig under biblioteksarbetet, och under intryck av de beskrivningar av gamla tiders liv i Europas huvudstäder, som på sista tiderna utgivits, upplade han planen till Gamla Stockholm. — — När han så planerat arbetet och skrivit halva första häftet blev han trött och sjuklig av överansträngning och måste engagera en medarbetare, varefter Gamla Stockholm så sakta utkom under loppet av två år.” I ett meddelande till Seligmanns förlag nämner Strindberg även att han gjort ”uppfinningen” och ”planläggningen” till Gamla Stockholm.

Strindbergs bevarade anteckningar till Gamla Stockholm bestyrka såväl denna uppgift att han planlagt arbetet som ock hans delaktighet även i andra kapitel än dem han ensam utarbetat.

I Nordiska museets biblioteks ägo befinna sig, inköpta $^{4}/_{3}$ 1891 av August Strindberg, två folioportföljer under titeln ”Svensk kulturhistoria 1 och 2. Ur bibliotek och arkiv”. Dessa innehålla företrädesvis i allmänhet av Strindberg gjorda excerpt, notavskrifter, bibliografiska anteckningar eller brev till Strindberg, givande upplysningar rörande av honom efterforskade saker, vilka olika uppteckningar kommit till användning såväl i Svenska Folket som i Gamla Stockholm. De äro ordnade i lägg med av Strindberg skrivna rubriker. Anteckningar, som äga sammanhang med texten i Gamla Stockholm, befinna sig särskilt i två lägg med rubrikerna ”Stockholm (jämf. städer)” och ”Städer (jämf. Stockholm)” men finnas även strödda här och var i övriga.

Bland dessa papper finnas ett flertal av Strindberg skrivna planläggningar, en till hela arbetet Gamla Stockholm och fyra över större eller mindre sammanhängande delar därav i vilkas utarbetande sedermera Lundin medverkat. Därjämte finnas flera av Strindberg gjorda excerpt eller

uppgifter i till honom riktade brev, som sedermera använts i kapitel där Strindberg endast medarbetat; där finnas även ett par uppteckningar, som tillgodogjorts av Lundin i de kapitel denne enligt Strindbergs uppgift ensam skrivit.

Den tidigaste av dessa dispositioner upptar fyra sidor på ett folioark. På var sidas ena vänstra hälft är i regeln skriven innehållsförteckning, på den högra illustrations- och litteraturhänvisningar. Bildhänvisningar ha här nedan ej upptagits annat än då dessa — vilket gäller hänvisningar till Olaus Magni — ej kunna skiljas från hänvisningar till därtill hörande text. Innehållsförteckningen lyder, med utelämnande, här som senare, där ej särskilt anmärkes, av diverse överstrukna ställen, på följande sätt; anmärkning om i vilka fall anteckningarna gjorts med bläck eller senare inskrivits med blyerts har ej här ansetts av intresse att göra:

Inledning.

Dagens timmar.

Cap. I.

Fester.

Intåg. Ulrica Eleonora. Carouseller. Riksdagsutblåsning. Marknader. Michelsmessa 1636. Jul- Löf- Höst- Första Maj. Trefaldighetsnatten. Julbocken Kung[örelse] 1721. Nummerlotteriet. Fremmande Ambassader: Persisk, Tartarisk, Turkisk, Japansk, Chinesisk.

Cap. II.

Folknöjen, Olyckor, Tumult:

Gatan. Gatumusik. Blinde Collingen. Flöjtspelare. Filikromen. Blinda Calle. Nassarne. Casper. Gubben med skåpet. Trollkarlen på G. A:s torg. En mångsidig figur. Vaktparaden. Dvergen 1793. Läger på Gärdet. Begrafningspengarna. Kungsträdgården 1801. Tivoli på Norrtulls-

gatan. Djurgårdsslätten. Vauxhall. Hummelgården. Strömparterren. Surbrunn. Diorama. Kappkörning på Brunnsviken. Riddarholmskyrkans brand 1835. Dramatiska teaterns brand 1823. Lustresa. Upproret 1830. D:o 1848.

Bredvid de sista raderna i hskr. inskrivet följande hänvisningar till sidor i Olaus Magnis Historia De Gentibus septentrionalibus, Rom 1555. På två ställen hänvisas till Baseleditionen av år 1567.

Dryckeskärl 457. Narrar och Masker 463. Dansar om eld 520. Musik (Basel) 586. Histrioner 524. Majfest 505, (Basel) 571. Hundar 577. Krogar 445. Tärning, Bräde d:o. Ölbrygd 451.

Cap. III.

Folk-typer från gatan.

Cap. III först skrivet som Cap. IV och Cap. IV som Cap. III; kapitelnumren sedermera ändrade med röd krita; rubriken till Cap. III (IV) har först lytt: "Folk-klasser", därefter har "klasser" överstrukits och "typer från gatan" inskrivits med röd krita. Kapitlets innehållsförteckning lyder:

Get-Anna. Fågelfängaren. Prinsens Gubbar. Färskölsgudinnan. Hamnbuse. Åkare. O. Andersson. (Näringsfriheten.) Hagavattensförsäljaren. Qvastförsäljaren. Fiskköperska. Mångelska. Nattmannen. Bakelse-Jeana. Skomakarpojke. Gardister. En afsigkommen. Skarpskyttar. Sthms-Procentare.

Därefter inskrivet i hskr., delvis under kap. V, men hörande till kap. IV:

Björn. Löwstedt. Drafslottet. Procentare.

I hskr:s högra marginal skrivet följande sidhänvisningar till 1555 års uppl. av Olaus Magnis Historia De Gentibus septentrionalibus.

Fågelfängaren 686. Qvarnar 439. Bagare 441. Väfvare och målare 469.

Cap. IV.

Korporationer.

Borgerskapet. Skrån. Embeten. Gillen. Ordnar. Svea. Coldinu. Timmermännen. Aurora. Redliga Svenskar. Thalia. P. B. Vänskapsbröderna. Bildningscirkeln.

Tillskrivet i hskr. såväl under ovanstående som i högra marginalen:

Polymnia. Nytta och Nöje. Stenborgska teatern. Lindska huset. Svea'rnes Holme. Auroras Stormästare. Öhlsällskapet. Latinska Klubben. Borgerskapet 1687. Arngrens Spelhus på Norra Smedjegatan.

Cap. V.

Polis.

Korfvar. Paltar. Brandvakt. Sotare 1702, 3, 33 Kung. Prostituerade. Kurn. Gula Briggen. (Gaml. Kronobränneri.) Revolutionen 1848. Berserkagången hos Malmen 1842. Spinnhuset. Ankarström på kärran. Rabulisten 1838. Fr. Rudenschöld på Schavotten. Stortjufvar. Tiggare Kung 1722, 24. Lättingar 1724.

I hskr: s högra marginal skrivet följande hänvisningar:

Belysning Ol. Magn. 77. Olofl. skjutande på Rännarbanan Kung. 1754. Olaus Petri Tänkebok. Levin: om prostitutionen. Elers: Lagerbring: Bidrag till frågan om sättet Sthlm 1839. Sedlighetsvännen. Federationen. Polisen. Brandväsen Ol. Magn. 426. Horor Ol. Magn. CCCVXXXij. Straffen: Sv. Rikes Lands- o. Stadslag 1647, 92. Körande Kung. 1745. Hundar Kung. 1745, 47, 71. Magnus Ahlströms jungfrubur 1762; 24 Österlånggatan; Baggensgatan 23. Mäster Anders: St. Kungsholmsgatan 6. Svinkreatur på gatorna Kung. 1742. Lyktor 1747, 48.

Cap. VI.

Seder och Bruk.

Denna kapitelöverskrift överstruken med blyerts.

Cap. VII.

Kommunikationer.

Skepp. Skutor. Roddarbåtar. Kullbåtar. Vattenskidor. Ångbåtar. Trampkorset. Vagnar. Omnibusar. Diligensen. Droschka. Isjakter. Estländare. Kalkskuta. Busbriggen. Fredericus Rex. Götha Leijon. (Gethe, Hjortberg, Ekeberg.)

I hskr:s högra marginal tillskrivet:

Diligenser och Postryttare. Carl Johan [Se Gamla Stockholm uppl. 1, sid. 523 o. f.].

Bland vidare anteckningar här må nämnas:

Hästar, Vagnar, Ol. Magn. Slädar Ol. Magn. 46. Körande 1745 Kung. [Ant. även i kap. »Polis».]. Vattenposter: Västerlång-G. Munkbron. Dykare Ol. Magni.

Här dessutom även antecknat: ''Kälkåkning, 1742 Kung.'' men detta överstruket med blyerts och bredvid skrivet: ''Ungdom'', vilket anger att förf. senare tänkt överflytta det antydda ämnets behandling till nedanstående Cap. IX.

Cap. VIII.

Personligheter.

Seseman. Afach. Taglioni. Jenny Lind.

Detta kapitel överstruket med blyerts.

Cap. IX.

Ungdomen.

Klädedrägt: Blusar, Skinnbyxor, Kråkor, Lekar.

Svenska Leksakernas Historia, ABC-böcker, Katekeser, Skolråttor. Sthms Universitet. Riddarhuset. Skolor. Abc-böcker. Katekeser. Orbis Pictus. Kråkan kraxar.

Uppfostran: adl. gossars uppfostran Ol. M. 248. Simning. Skridsko. Ol. M. 354.

Seder och Bruk, lekar. Lekar på isen. Ol. Magn. 38 et seqv.

Hoppa Hage. Orbis pictus!

Cap. X.

Stockholms-målet med Ordlista.

Fikonspråket. Slammertyska. Bångmål. Gåtor. Visor. Skrock. Radängor. Vilber Dulber. Dahlgren. Vadevi vedevå.

Cap. XI.

Gatans Flora och Fauna.

Ballastvexter. Bunias orientalis. Anchusa officinalis (den hvita på Observatoriibacken). Tobak. Farsetia Incana. Kakerlackor. Svarta Råttan — (Björkö). Norrström. Chrysanthemum Legetum (Runa). Kyrkogårdarnas flora. Rännstenens fauna. Notonecta. Gullhönor. Nyckelpigor. Maskrosor. Trampgräs. Nate. Poa. Syrsan. Fisket i Norrström Kung. 1771. Fauna Exotica = Lejon. Flora Exotica = Kungsträdg. Råttor Ol. Magn. 590. K. Trädgårdar 1763. Kung. Fol. Valfisken i Norrström. Messenius Anon. Holm. Lutra: Ol. Magn. 613. Ekorren: Ol. Magn. 614, 15. Björndans Ol. M. 412. Flora: Ol. Magni 412.

Ur denna plan har arbetet efterhand utgestaltat sig. Åtskilliga kapitel ha kluvit sig i flera särskilda, nya ha tillkommit och diverse omflyttningar gjorts. Inledningen under rubrik ''Dagens timmar'' har utvecklats till ''En stockholmspromenad på 1730-talet''. Cap. I ''Fester'' har fördelats på kapitlen ''Högtiderna Jul och Påsk'', ''Folkfester'' och ''Gratisnöjen''. Cap. II ''Folknöjen, olyckor och tumult'' har uppdelats på ''Gatmusik och folknöjen'', ''Eldsvådor'', Gatans ryktbarheter'', ''Sällskap och värdshusliv'' och ''Polis''. Cap. IV ''Korporationer'' har uppgått i de två kapitlen ''Gillen, Skrån, Gesällskap'' och ''Ordenssällskap och klubbar''. Cap. IX har utvecklats till kapitlen ''Barn och ungdom'' och ''Skolor''. Ett i planen överstruket första förslag till Cap. IX ''Kuriosa och minnen'', varunder endast upptecknats ''Claræ nunna'' ger den första antyd-

ningen om Strindbergs senare kapitel ”Sägner och skrock”. Icke antydda i planen äro de Lundinska kapitlen Farsoter och Borgerskapet.

En senare på ett ark skriven plan över de två första kapitlen visar den föregående dispositionen i mera utvecklat skick. Första kapitlet sönderfaller här i fyra paragrafer; den första behandlar ”Religiösa fester: jul, nyår, påsk, pingst”; den andra ”Folkfester: Första maj, Trefaldighetsnatt, Lövmarknaden, Midsommar”; den tredje ”Kungliga fester: Kröningar, Begravningar, Intåg, Carusell, Formering på Ad. Fredr. Torg” [denna paragraf har överstrukits med blå krita] och den fjärde ”Främmande sändebud: Tartarisk, turkisk, persisk, chinesisk, japansk”. — Andra kapitlet är här uppdelat i fem (felskrivet fyra) paragrafer, avhandlande 1. Folknöjen: Gatumusiken, Förevisningar, 2. Gratisnöjen, 3. Förlustelseställen, 4. Eldsvådor, 5. Tumult. Man finner hur dessa sista paragrafrubriker redan kommit nära kapitelöverskrifter i det färdiga arbetet.

Vid ett tillfälle har Strindberg tänkt placera kapitlet om ”Folknöjen” som första kapitel. På ett blad har han skrivit nedan tryckta innehållsförteckning till Cap. I; att den är senare än det här först återgivna manuskriptet framgår därav att avdelningen Marktschreier, ingående i det färdiga arbetets kapitel ”Gatumusik och folknöjen”, här tillkommit och vidare därav att med blyerts i vänstra kanten i det första manuskriptet vid kap. II skrivits 1 och vid kap. I 2; han har sålunda senare tänkt dem låta byta plats. Ifrågavarande register lyder:

Cap. I.

Folknöjen.

Gatumusiken. Musiken i medeltiden. — 1500-talet. — Ol. Magnus 463, 586. — Blinda Collingen, med visor. —

Filikromen. — Blinda Calle. — Nassarne. — Savoyarder. — Positiv. — (Positiv-Hataren). Tafla på stång. — Lyckans stjerna. — Vattenkaraffin med gubbe (illustr.). Aftryck af lyckans stjerna. — Roos. —

Liran. — Gubben med fiolen som han gjort sjelf. — Harpare. —

Marktschreier. — Medeltiden med Charlataner. Trollkarlar, Lindansare. Fournel. — Mummerier och Fastnachtsputs Ol. M. 524. — Marktschreiern (Bellman, Hallman) Boye. — Gubben med skåpet — (med taflor). Kasper. — Der Tod und Casper. — Tafla på Stång. — Lyckans stjerna. —

En fjärde med blyerts på ett blad skriven plan över andra till åttonde häftets innehåll visar kapitlens fortgående uppdelning. Tredje kapitlet skall enligt denna innehålla "Folknöjen med förlustelseställen", fjärde kapitlet "Gatumusik etc.", femte "Gratisnöjen", sjätte "Eldsvådor, tumult, Farsoter", vilket sistnämnda ämne här för enda gången uppträder i Strindbergs planuppsättningar; det sjunde kapitlet skall behandla "Typer från gatan", åttonde "Ungdomen", nionde "Korporationer", tionde "Ordnar", elfte "Polis", tolfte "Kommunikationer"; det sista och åttonde häftet, till vilket ej skrivits någon kapitelindelning skall uppta "Stockholmsmål" och "Flora och fauna".

I denna plan förekommer för första gången — senare inskrivet — kapitlet "Ungdomen".

En femte med bläck på ett folioark skriven mera utförlig plan står i fråga om kapitelindelningen i överensstämmelse med den tredje. Den har följande lydelse:

4:de häftet.

Cap. VII.

Typer från Gatan och Lejon.

Get-Anna. — Björn. — Bakelse-Jeanna. (Bakelsegumma.) Bakelsegumman på Drottninggatan. Uts. Sthm. — Pro-

centare. Nathanson. — Mångelska. — Nattmannen. — Död-Doktorn (Assessor Carlander). Anckarsvärd Nat. Museum. — Frenologien. — Borddansen. — Taglioni. — Bellmans morgonsup. Sergell Nat. Mus. — Dævel. — Gustaf III besökande Sergells atelier.

Senare har inskrivits en annan plan för detta kapitel, där i det föregående anförda figurer förekomma i annan ordning och några nya tillsatts: Carl Johan med Brahe i vagn, Fågelfängaren, Hamnbuse, Prinsens gubbe, åkaredräng, Hjortsberg, Du Puy; en bild av Norrbro skulle enligt denna plan även tillhöra kapitlet.

Cap. VIII.

Barndomen och Ungdomen.

Fattigskolan. — Lancaster skola. — Claræ skola. — Triewald 1728 Sthlm. Riddarhuset. — Abc.-boken. — Orbis Pictus. — Regners begrepp. — Catechesen. Enchiridion 1618. Catechesen Lübeck 1610—20. Sjette budet. — Lekar. Hoppa hage Ol. Magni Ed. 1. — Leksaker. Hist. Museum. — Ammvisor. — Carlbergsbalen. Dardel. — Olaus M. 530, 495 Ed. 1. Vagga hos Benedict Olai 1578. — Gymnasii fana och mössa. Lycei d:o — Tyska skolan. — Judeskolan.

5:te häftet.

Cap. IX.

Korporationer. — Gillen o. Skrån. — Borgerskapet: Kronprinsessans intåg 1766.

Cap. X.

Ordnar. — Klubbar. — Bellmanska Sällskapet K. B. — Ölsällskapet. — Latinska Klubben.

6:te häftet.

Cap. XI.

Gatans väktare: Brandvakt, Korfvar och Paltar, Separationskarlar, Politigubbar. — Brandväsen: Ol. M. 426. —

Belysning: Lyktor 1742, 48. Ol. M. 77. — Renhållning. — Straff och Brott: Tjufvar, Mördare. (Sv. Rikes Stadslag 1647, 92.) Görtz afrättning på Ladugårdsgärdet. Ankarström. — Rackarn: boställe. — Lööst Partij. Tiggare, Lättingar, Skrikhalsar. Lättingar 1724. — Ol. M. CCCVXXXI. Sms Oordentl. 58, K. B:s förteckning. Elers. — Brända Skrifter: Probeerugnen. Vosbein Pasquill 16...

7:de häftet.

Cap. XII.

Kommunikationer.

Hästar. Åkarhästar 111. 1733 öfverdådigt körande. — Vagnar. Likvagnar 1735. — Fartyg. — Vattenskidor. — Trampkorset. — Hästbåt (spelkort).

8:de häftet.

Cap. XIII.

Gatan och Husen. Tegelstämpel på taksten. [Därefter två teckningar, liknande en nyckel och ett hjärta.] Lübeck. Argus 1734. — (Skyltar.) Brandmärken. Inskriptioner. Kryddbon (borsten, krokodilen, ormen). Apotek. Glasmästar-Krogskyltar 1638. — Stockholmsmålet. — Stockholmske Personnamn. — Flora och Fauna. Hundar: Ol. M. Sthms oordentl. 23.

Utom dessa här nämnda finnas även på tre manuskript uppteckningar till tre särskilda kapitel, som Strindberg ensam fullbordat; (manuskripten under igenkänliga titlar Barndom och ungdom, Stockholmsmål, Flora, Fauna).

En stor del av de uppgifter, som i dessa olika dispositioners rubriker antydas, ha tillgodogjorts i första uppl. av Gamla Stockholm av Strindberg eller Lundin, men man finner också att åtskilliga här angivna data eller ämnesgrupper senare förbigåtts. Att närmare diskutera dessa avvikelser, som dessutom i stor utsträckning beröra en

annan text än den här föreliggande, ligger givetvis utom dessa anmärkningars område.

Möjligen har Strindberg redan uppsatt den första planen för att förelägga den för Lundin; två blyertsanteckningar ”Sg” vid kapitlen 3 ”Folktyper från gatan” och 5 ”Polis” tyder på en överenskommelse att Strindberg övertagit dessa kapitel. Likaså finnes i tredje manuskriptet tecknet ”Str” för fjärde kapitlet ”Gatumusik”' femte ”Gratisnöjen” och nionde ”Korporationer”. Som resultat av gemensamma överläggningar eller den enas eller andras fortsatta arbete har man att betrakta skillnaden mellan de sista avfattningarna av kapitelindelningarna i planmanuskripten och det färdiga arbetets plan. Tredje kapitlet i fjärde manuskriptet ”Folknöjen med förlustelseställen” (först skrivet ”Folknöjen, Gratisnöjen med förlustelseställen”) har fördelats på kap. III ”Förlustelseställen”, skrivet av Lundin, och kap. IV ”Gatmusik och folknöjen”, skrivet av Strindberg. Sjätte kapitlet, avhandlande Eldsvådor, Tumult, Farsoter har fördelats på kap. VI ”Farsoter” och kap. VII ”Eldsvådor”, och ”Tumult” har hänförts under kap. XIX Polis. Kap. VIII i femte manuskriptet ”Barndomen och ungdomen”, har kluvits i kap. IX Barn och ungdom skrivet av Strindberg och kap. X ”Skolor”, skrivet av Lundin. Ämnet Borgerskapet, varom anteckning i femte manuskriptet förefinnes under kap. IX, har av Lundin utbrutits och behandlats i ett särskilt kapitel.

Det kan invändas som tänkbart att Lundin medverkat redan vid den första planens uppställning. Häremot talar dock förefintligheten av de mångfaldiga illustrationshänvisningarna, hörande till data i texten; dessa illustrationer hade i varje fall Strindberg uppletat; och i betraktande av det nära sammanhang som här finnes mellan text och bilder — i den grad att fyndet av bilder även i någon mån

torde ha inverkat på valet av textdata —, så är det högst sannolikt att dessa senare äro en frukt av Strindbergs studier lika väl som illustrationshänvisningarna. Vidare göra datas bestämdhet det mera antagligt att de härflyta från egna studier än att de äro anvisningar av en medarbetare; detta isynnerhet som dessa data som anvisningar vore i sin korthet otillräckliga för någon som ej redan vore åtskilligt inne i ämnet. Ej heller hade skäl förefunnits för Strindberg att såväl i det första som det femte manuskriptet göra så noggranna anteckningar över kapitel som Lundin skulle planlagt och övertagit att utarbeta.

Men för övrigt visa Nordiska museets excerpt och brev till fullo att Strindbergs medarbetarskap sträckt sig även in i av Lundin utarbetade kapitel. Detta bestyrker uppfattningen att Strindberg, liksom han uppfunnit planen, också först orienterat sig i ämnet. Så finnas anteckningar av Strindberg till kapitlen Eldsvådor (rörande eldsvådan i färgeriet Blå hand. G. St. uppl. 1, sid. 218—219), till Kommunikationer (av Strindberg gjord avskrift av Samuel Owens annons, G. St. uppl. 1, sid. 521—22), till Polis (avskrift av Strindberg av Dalins poem, G. St., uppl. 1, sid. 582). Rörande personer i kapitlet "Gatans ryktbarheter" finnas flera brev till Strindberg; Axel Strindberg, en bror till August Strindberg, ger honom bl. a. i ett brev av $^{14}/_{9}$ 1880 upplysning om Björn (G. St., uppl. 1, sid. 257—259), och Willehad Lindström $^{18}/_{9}$ 1880, om Mallén (G. St., uppl. 1, sid. 253—255). Rörande Bakelsejeanna (G. St., uppl. 1, sid. 241—244) finnas flera anteckningar, och det var Strindberg som enligt vad ett brev till d:r Seligmann $^{2}/_{12}$ 1880 ger vid handen, sökte hennes namn i Katarina församlings likbok; av samma brev framgår att han även skrivit stycket om John Hall (G. St., uppl. 1, sid. 244—245). Strindberg har sålunda otvivelaktigt

skrivit åtminstone styckena om nämnda personer i Gatans ryktbarheter.

Flera illustrationsförteckningar av Strindberg med anvisningar om var bilderna äro att hämta visa Strindbergs stora del i anskaffandet av illustrationsmaterialet. Man finner däribland anvisningar till bilder i de av Lundin ensam eller i förening med Strindberg skrivna kapitlen ”Folkfester”, ”Förlustelseställen”, ”Gatans ryktbarheter”, ”Kommunikationer”, ”Polis”.

Man har emellertid icke ansett riktigt att medtaga andra delar av Gamla Stockholms text än dem Strindberg uppgivit sig ensam ha utarbetat. Det kan för det första aldrig fullständigt avgöras vilken del han har i den övriga texten. Även av de kapitel, han först, som brevväxlingen visar, ensam utarbetat kan Lundin ha företagit större omarbetningar och utvidgningar; endast i fråga om Gatans ryktbarheter torde Strindberg ha större del i författarskapet än medarbetaren. Vidare skulle läsaren liksom författaren vara föga betjänt med att man i texten införde lösryckta fragment, till vilka Strindbergs författarskap kan fastslås, av en sammanhängande framställning.

Brev från Strindberg till firman Josef Seligmann och C:i rörande Gamla Stockholm.

Det första bevarade brevet från Strindberg till förlagsfirman Josef Seligman och C:i rörande Gamla Stockholm är daterat Dalarö 10 juni 1880; det framgår därav att en del av texten till arbetet redan är inlämnad och satt.

En order i brev av 13 juni 1880 att låta avrita sista stenen på Ladugårdslands fattigkyrkogård — en bild därav är upptagen i G. St., uppl. 1, sid. 180 — anger att Strindberg deltagit i bildutstyrseln av kapitlet ”Farsoter”.

Brevväxlingen visar att det rådde meningsskiljaktigheter mellan Lundin och Strindberg om arbetets utförande. Strindberg ville ha en kåserande ton och var rädd att tynga verket med för mycket lärda upplysningar. Lundin ville ge framställningen en mera grundlig prägel. Dessutom var Strindberg angelägen att få arbetet färdigt fortast möjligt; Lundins studier drogo utgivandet ut på tiden. Strindberg skriver i brev daterat Kymendö 18 juli 1880:

"Efter den angenäma sammandrabbningen med farbror Claes på J. S. och C: s byrå förliden försommar har undertecknad förlorat all lust att uppträda som censor för merbemälde farbror, vilken ju då tog sig den sällsynta friheten att så gott som klandra författaren Sgs plan med arbetet sådan just denna plan yttrar sig i Sgs skenbart ytliga behandling av ämnena, vilken ytlighet just är arbetets huvudplan (annorlunda uttryckt: att icke skrämma bort läsare och för egen lärdomshögfärds tillfredsställande ruinera förläggarne)."

I brev av följande dag, 19 juli framställer Strindberg förslag om arbetets utstyrsel i följande ganska betecknande rader:

"Under förutsättning att författaren bör ha yttranderätt rörande sitt arbetes utstyrsel och med full tillförsikt att han ej vill annat än vad som gagnar arbetet tager Sg sig friheten föreslå (om det ej är försent!) till vad kraft och verkan det hava kan: Att omslaget blir så inrättat att dess totalintryck skulle kunna formuleras så: Treuherzigkeit! Orden Gamla Stockholm böra för att göra åsyftad verkan sättas med Gamla (d. v. s. Göter!) typer. Färgen på omslaget bör vara varm (Herrarne känna ju varma och kalla färger!) och verka tilldragande! Nu är förhållandet att de blå, gula och röda färger som finnas på omslagspapper äro alla kalla! Grått är effacerande! Vitt

blir smutsigt! Det finns blott en färg som kan passa till detta arbete: det är grönt! Till och med så fult grönt som sitter om Goldschmidts bibliotek går an! Se nu på mitt ungefärliga projekt och behandla ej denna fråga med negligence. Initialen G bör (om den ej finns hos Centralens) skäras så stor att den verkar som infattning. — —

Hör nu en gammal mans ord och tag icke denna viktiga småsak så fasligt överlägset!"

Omslaget till häftena blev grått med "Stockholm" tryckt i rött, "Gamla Stockholm" trycktes med gamla typer och den övriga delen av titeln blandat med fraktur och antikva typer.

Strindberg tillägger i samma brev om sig själv:

"Undertecknad lever i ett paradis och njuter av en sådan sällhet långt bort från de satans människorna och tidningsskrivarne (=djuren!) att han icke vågar omtala det, Ne audiat Nemesis."

27 sept. 1880 skriver Strindberg:

"Härmed översändes manuskriptet till Gatans Ryktbarheter — —. C. L. har endast en figur — Apotekar Ris (1840-talet) — att tillägga." Han hemställer kort därefter — ett förslag som dock ej följdes — att "Gatans Ryktbarheter kastas in före Ambassadörer och andra gratisnöjen" [Början av kapitlet Gratisnöjen avhandlar "främmande sändebud". Utg. anm.], "varigenom tredje häftet skulle kunna en gång bli färdigt — — och C. L. därigenom kunde få tid att excellera just med sin styrka eller folklivsbilden, vilken sedan icke kommer just före, så som den just gör i eldsvådor och tumult m. m. Ja kunde det skjutas undan vore det nästan ändå bättre, ty jag fyller då hela tredje med ryktbarheterna och ungdomen (ett härligt kapitel det senare! ehuru det icke blir vackert placerat!). Ungdomen skulle jag absolut ha färdig innan

ryktbarheterna voro uppsatta, så att C. L. finge rota och pyra med sina folkliv bäst han orkade. Om fem häften skola ut i år, måste här raskas på."

Tre häften av Gamla Stockholm hunno utkomma 1880; i ett brev av 2 dec. detta år, som ligger bland de övriga Nordiska museet tillhöriga anteckningarna till Gamla Stockholm, tackar Axel Strindberg sin bror för det tredje häftet av Gamla Stockholm.

2 dec. 1880 meddelar Strindberg till förlaget: "Om fjorton dagar följer mina Klubbar och Ordnar. Därpå Polis, Kommunikationer, Bångmål, Flora-Fauna, så att jag är ledig i februari, vilket är nödvändigt emedan jag redan har vårkänningar eller vårbrytningar." 16 dec. skriver han att "i morgon lämnar jag Ordnar och Kommunikationer".

I ett odaterat "Meddelande" skriver Strindberg: "Härmed återstoden på 8:de häftet varmed arbetet är avslutat — —. Jag hoppas härmed hava uppfyllt alla mina skyldigheter mot förläggare och medarbetare. Jag har lämnat ungefär hälften av allt manuskript; gjort uppfinningen, planläggningen (så-dan den är) och dessutom framsläpat plancherna."

Detta meddelande är skrivet under förra hälften av 1881. Strindberg skriver nämligen på samma manuskript att "Den svenska kulturhistoria jag för fem år sedan utbjöd åt Seligmann — — utkommer i höst på Fritzes förlag." Denna underrättelse har Strindberg tydligen givit strax efter det överenskommelse om "Svenska folket" träffats med Fritzes förlag. Kontrakt rörande detta arbete, varav en avskrift äges av Fritzes bokförlag, är, vad utgivaren genom tillmötesgående av direktör Karl Kruhs kunnat förvissa sig om, undertecknat 15 april 1881; men redan tidigare hade muntlig överenskommelse träffats; 4 februari hade Strindberg, enligt vad firmans räkenskaper visa, fått ut en första

del av honoraret för Svenska folket. Strindberg har alltså lämnat sitt sista manuskript till Gamla Stockholm under någon av de tidigare månaderna år 1881. Åttonde häftet av Gamla Stockholm innehåller senare delen av kapitlet ''Ordenssällskap och Klubbar'', hela ''Sällskap och Värdshusliv'' och början på tre sidor av ''Kommunikationer''. Antagligen avser Strindbergs meddelande att han samtidigt insänder manuskript på ''Kommunikationer''.

22 dec. 1881 skriver förlaget med anledning av en fråga som uppkommit rörande fördelning av en viss del av honoraret att den har sig ''mer än väl bekant vilket grundligt och ansträngande arbete Lundin nedlagt å ''Gamla Stockholm'', och det ej blott i sitt eget utan synnerligen även i det av dig insända manuskriptet.''

Med denna anmärkning torde förläggaren syfta på de kapitel ''Gatans ryktbarheter'', ''Ordnar och klubbar'' och ''Kommunikationer'', vilka, som av brevväxlingen framgår, Strindberg först insänt men senare omarbetats av Lundin.

Tryckfel eller minnesfel av Strindberg i uppl. 1.

Sid. 7, rad. 1—2. Djurgårdens. Uppl. 1: Diurgårdens. Men eljest även i uppl. 1: Djurgården (t. ex. sid. 9, rad 9).

Sid. 7, rad 7—Sid. 8 rad 1: Stockholmske Post-Tidningar. Så stavar den ifrågavarande årgången, 1733. Uppl. 1: Stockholm i ske Post-T i j d e n d e r. Så stavat på äldre årgångar.

Sid. 8, rad. 3—5: Citatet, hämtat ur Stockholmske Post-Tidningar, 1733, n:r 52, den 24 december, sista sidan, har i denna uppl. satts i enlighet med originalet. Uppl. 1 av Gamla Stockholm har en del avvikelser beträffande stilar och stavning.

Sid. 12, rad 13: Klinckowström. Uppl. 1: Klinkouström; tryckfel. Där samma mans namn förekommer en andra gång i första uppl. av Gamla Stockholm, sid. 513, stavas det Klinkowström.

Sid. 15. Argus-titeln i första uppl. återgiven med tämligen godtyckliga stilsorter är här reproducerad efter originaltrycket, n:r 52 årg. 1733.

Sid. 16—17. Citaten ur Argus kontrollerade. De äro i allmänhet felfria i uppl. 1. •Sid. 16, rad 12 har uppl. 1 ”Så” med liten begynnelsebokstav, här versal enligt orig. Sid. 17, rad 7 i uppl. 1 felaktigt utropstecken efter Karborre; rad 15: ArchiPhilosophocrito-Peripatheticus. Här skrivet i ett ord enligt uppl. 2 av orig.; i uppl. 1 otydligt. Uppl. 1 av Gamla Stockholm i tre ord.

Sid. 19: Astrilds Skall-Gång, i uppl. 1 återgiven tämligen godtyckligt beträffande det typografiska utseendet, är här reproducerad efter originalet i Helicons blomster, Stockholm, N. Wankijf, 1688.

Sid. 26: Smärre ändringar i enlighet med originalet gjorda i den här reproducerade affischen. Jfr även ”Kommentar till texten”, sid. 26.

Sid. 28, rad. 12—13: privilegierade. Uppl. 1, tryckfel: priviligierade.

Sid. 32, rad 8: kongliga förordningen. Uppl. 1 här: kungliga; men samma dialog sid. 33, rad 9: konglig förordning. Sid. 40, rad 11: Kongliga Theatro. Uppl. 1: kungliga. Men sid. 25, rad 6: Kongl. Theatrum även i uppl. 1; så även originalaffischen sid. 26.

Sid. 37, rad. 11—18: Inskriptionens lydelse jämförd med den på den ännu befintliga stentavlan. Den har här satts med versaler i stället för 1:a uppl:s gemena bokstäver för att få större likhet med originalet. Å rad 16 har här rättats till HAMARINUS. Uppl. 1: Hamrinus.

Sid. 51—52: Citatet på dessa sidor rättat enligt originalet: Den söndriga Bron eller Den muntra Peter och Gascognaren, Skuggspel, P. A. Huldberg 1849.

Sid. 53, noten. Le Diz de l'Erberie, Rutebeuf publié par M. Jubinal. Uppl. 1: Le dict de l'herberie. Ruteboeuf etc. Den nya upplagan har den stavning som begagnas i det citerade arbetet: Oeuvres complètes de Rutebeuf, trouvère du XIIIE siècle, recueillies etc. par Achille Jubinal I, II, Paris 1839. Denna stavning har i konsekvens härmed även införts sid. 52, rad 33 och sid. 53, rad 1.

Det jämförda stycket ur Cyrano de Bergeracs Pédant joué har först i denna upplaga införts enligt en not av Jubinal i Oevr. compl. de Rutebeuf, I, sid. 474. Strindberg, som hämtat sin uppgift därifrån, har läst fel och citerar i stället en omedelbart nedanför i samma not av Jubinal anförd dialog ur ett skuggspel från nyare tid. Detta citat har dock ansetts böra bibehållas även i denna upplaga. Ett antal tryckfel i de franska citaten ha här rättats.

Sid. 55—Sid. 57: I den här medtagna texten ur skillingstrycket "Jul-Festen, om dess Nöjen etc." ha ett flertal mindre, övervägande ortografiska ändringar gjorts i enlighet med originalet.

Sid. 57—Sid. 58: De här anförda verserna ur "En ny och wacker Juhle-Wijsa", tryckt i Stockholm 1772, äro n:r 1, 6, 7. 8, 9 och 10 i originalet, som har tillsammans 12. Utom en del mindre ändringar gjorda enligt originalet har i denna uppl. insatts rad 17, sid. 58: "Att en annan i stället att finna", vilken rad överhoppats i uppl. 1.

Sid. 60, rad. 4—6: Citatet kollationerat med originalet: Julkusen eller Mågarne. En Stockholms-händelse. Av Carl Olof Gravallius. Stockholm 1819 [Anon.].

Sid. 61, rad. 3—5: I citatet ha ett par ortografiska rättelser gjorts i enlighet med originalet. Jfr "Kommentar till texten", sid. 61.

Sid. 62, rad. 13—25: Citatet har rättats enligt originalet. Jfr "Kommentar till texten", sid. 62.

Sid. 63, rad. 6—7: Olof Rudbeck lämnar i sin Atland (II: 227—28) följande upplysningar etc. Uppl. 1: (II: 237), tryckfel. Det stycke som anföres begynner sid. 227 i andra delen av Rudbecks Atland och förekommer i kapitlet Heliolatria Atlantidum.

Sid. 65: Fastlagsriset. I denna uppl. äro en rad tryckfel i uppl. 1 rättade enligt originalets text. Dessutom har trycket gjorts så likt originalet som möjligt. I uppl. 1 har ”riset” ett i viss mån annat utseende.

Sid. 68, rad. 8—14 och rad. 21—25: I de här anförda styckena ur 1571 års kyrkoordning har en del ortografiska ändringar gjorts i enlighet med originaluppl.

Sid. 68, rad 30—Sid. 69, rad 4: I det här anförda stycket ur Tobiæ Comedia, ha ortografiska rättelser gjort samt gammalt kommastreck i stället för nytt införts i enlighet med originaluppl.; det har dessutom i likhet med den satts med frakturstil. Uppl. 1 har vanlig antikvastil.

Sid. 69, rad. 10—18: I citatet ha en del smärre ändringar gjorts enligt originalet. Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 69.

Sid. 75, rad 24—Sid. 76 rad 37: Citatet rättat enligt originalet: Djurgården förr och nu, av Johan Er. Rydkvist, Stockholm 1833. Det har dessutom satts med petit liksom övriga citat.

Sid. 78, rad. 16—25: Citatet rättat enligt originalet, samt satt med petit i likhet med övriga citat. Jfr även ”Kommentar till texten”, sid. 78.

Sid. 79, rad. 1—4: Citatet rättat enligt originalet. Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 79.

Sid. 80, rad. 20—22: Citatet rättat enligt originalet i Modées utdrag ur Publike handlingar II. Förordningen är en ”Publikation angående den förbättrade fonden till Rasp- och Spinnhuset i Stockholm” av den 10 juli 1731 och det anförda stället ingår som punkt 13 däri.

Sid. 80, (petit-)rad. 29—30:

Så Marjonetters dans på lystna hjärtat rår
att det förtjust från Skepp och Vofflor vilse går.

Så orig. i Hallmans Skrifter, Stockholm, sid. 42. I uppl. 1 felciterat: "lystna hjärt a n" samt "vilse" överhoppat.

Sid. 89, rad. 25—28: Citatet ur Bellman har jämförts med texten i Bellmans Samlade skrifter utg. av Joh. Gabr. Carlén, Del 4, Divertissementet Mantalsskrifningen, och några smärre avvikelser i uppl. 1 rättats.

Sid. 89, (petit-)rad 2—Sid. 90, rad 6: Stavningen i citatet ur "Tillfället gör tjuven" rättad enligt originalet i Hallmans Skrifter, Stockholm 1820.

Sid. 97, rad. 12—14: Även Dævelska (nu Inteckningsgarantiaktiebolagets hus) vid Gustaf Adolfs torg har till dylikt använts. "Huset" underförstått. Jfr meningen rad. 8—11, med vilken denna står i sammanhang: Bland förevisningsställen inom Stockholm har Bergstrahlska — — huset vid Riddarhustorget varit mycket anlitat. I uppl. 1 tryckfel eller slarv: Även Dævelska (nu Inteckningsaktiebolagets) hus etc.

— rad 19: Blasieholmen. Uppl. 1 här Blasiiholmen; men t. ex. sid. 6, rad. 23—24 även i uppl. 1: Blasieholmen.

Sid. 108 och 117: Citaten ur Orbis Pictus i denna uppl. rättade och satta med fraktur enligt 1716 års uppl. Jfr "Kommentar till texten", sid. 116.

Sid. 112, (petit-)rad. 9—12. *Apostolorum* nomina sunt hæc: Primus, *Simon*, qui dicitur Petrus, Et Andreas frater ejus, Jacobus *Zebedei* et Johannes frater ejus. Uppl. 1: — — Andreas frater ejus, P h i l i p p u s e t B a r t h o l o m e u s, Jacobus etc. Den i denna upplaga upptagna läsarten ur versio vulgata står i överensstämmelse med Biblia sacra vulgatæ editionis Sixti V Pontif. Max. jussu recognita, Lugduni MDCCDXXIV och med Bibliorum sacrorum vulgatæ versionis editio clero

gallicano dedicata, Tom. VII, Parisiis MDCCLXXXV. ”Philippus et Bartholomeus” komma här efter ”Johannes pater ejus”. Det förefinnes dess mindre anledning att avvika från gällande editioner som den däri förekommande namnordningen snarare underlättar Strindbergs hypotes, att nämligen lekstrofens första rader *”Apala* mesala *Mesinka* meso *Sebedei* Sebedo” skulle härleda sig ur en minnesvers över de tolv apostlarna i Matthei evangeliums uppräkning (Apostolorum — — Simon — — Zebedei) i versio vulgata. Interpunktering av bibelcitatet här gjord enligt Pariser-editionen.

Sid. 117, rad. 17—27 och sid. 118, rad. 1—3: Citaten ur ”En gyldene Book” äro i denna uppl. återförda till originalets stavning och stilsorter. Jfr även ”Kommentar till texten”, sid. 117.

Sid. 118: Första uppl. av Regnérs begrepp är tryckt i Stockholm 1780 och går på 244 sidor. Den angivna titeln är här rättad enligt denna upplagas text.

Sid. 119, rad. 1—6: Den citerade boktiteln rättad enligt originalet. Så ock den å rad. 20—30 anförda början av texten, som dessutom satts med fraktur i likhet med originalet.

Sid. 120, rad. 6—7: Arnaud Berquin. Uppl. 1: Arnould etc. Den förra stavningen av namnet enligt Larousse, Grand Dictionnaire universel du XIXE siècle.

Sid. 120, rad 16—Sid. 121, rad 14 och Sid. 121, rad. 19—21: Citaten rättade enligt originalet. (Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 120.) Rad. 19—21 å sid. 121 ha dessutom satts med petit i likhet med övriga citat.

Sid. 121, rad 17: Gensac. Så texten i originalet (se föreg. anm.). Uppl. 1: Gensal.

Sid. 131, rad 30—Sid. 132, rad 1: Med ledning av dessa anteckningar och de bearbetningar av desamma, vilka, första gången år 1791, företogos av Johan Murberg till en avhandling i Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien. Uppl. 1: 1797, tryckfel. Den nämnda

avhandlingen är intagen i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar för år 1791 under titel: Historisk Afhandling om Helge Lekamens Gille i Stockholm. Af Lektor Johan Murberg.

Sid. 132, rad. 1—2: riksantikvarien H. Hildebrand i Hist. Bibliotek 1876. Strindberg skriver i uppl. 1: 1877. Hans Hildebrands avhandling: Medeltidsgillena i Sverige, ingick i första häftet av Historiskt Bibliotek för 1876 och utkom detta år. Men tredje häftet och därmed hela volymen utkom först 1877, vilket årtal är tryckt på titelbladet till denna del, något som förklarar det Strindbergska årtalets uppkomst.

Sid. 136: Den citerade gillesvisan är tagen ur en not under 6 kap. § 1 i Murbergs avhandling och har rättats enligt denna text. Strindberg skriver i uppl. 1: Drickiom n u det fyrsta sinne. Murberg har: drickiom v y; tryckfel eller felläsning av Strindberg.

Sid. 137, rad. 5—7: varvid vankades, utom annat, skinka, groffmat (oxkött) och färsk fisk såsom varande särdeles lämpliga förberedelser. I uppl. 1 är ''fisk'' överhoppat: — — groffmat (oxkött) och färsk såsom etc. Att här skall stå ''fisk'' framgår av Murbergs avhandling, 6 kap. § 4, ur vilken denna passus nästan ordagrant är hämtad. Där står nämligen: ''en måltid på Gillets kostnad, hvarvid vankades, utom annat *skynka, groffmat* och *färsk fisk* (kurs. i orig.) såsom tienliga förberedelser''.

Sid. 142, rad 17—Sid. 143, rad 2: Översta bladet skulle vara tre alnar långt, b r e t t sju kvarter och två tum, h ö j d e n s j u k v a r t e r o c h t v å t u m, och båda bladen tre tum tjocka. Det här spärrade är uteglömt (''lik'') i uppl. 1. Insatt i denna uppl. enligt originalet. Jfr ''Kommentar till texten'', sid. 142—143.

Sid. 149, rad. 18—19. Så till exempel processar år 1770 perukmakargesällen Johan Martin Wallman med sitt ämbete. Uppl. 1: 1771. Tvistefrågan föredrogs för Stockholms stads Ämbets- och Byggnads-Collegium 18 okt. 1770, såsom anges i det tryckta protokolls-

utdrag från sammanträdet varur Strindbergs följande redogörelse är hämtad. Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 149.

Sid. 149, rad 30: I uppl. 1 är det här börjande stycket olämpligt sammanskrivet med åldermannens utlåtande ovanför.

Sid. 152—159: De här citerade styckena ur skråordningar m. m. ha konsekvent återställts till originalets stavsätt och stilsort (fraktur). Jfr. ”Kommentar till texten”, sid. 158 o. f.

Sid. 154, (petit-)rad 26—Sid. 156, (petit-)rad 6: De olika paragrafernas numrering följer i denna uppl. den tyska texten. [Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 158.] 1771 års upplagas svenska text har uteglömt ”4: de” vid fjärde paragrafen. I uppl. 1 av Gamla Stockholm har Strindberg ej observerat tryckfelet utan ändrat ”5: te” till ”4: de” o. s. v. samt låtit den fjärde paragrafen gå in under den tredje.

Sid. 159, rad. 21—29 och Sid. 160, rad. 3—9: Citaten ur ”Ordning vid Svarfvare och Blockmakare-Gesällernas sammankomster” äro rättade efter originalets stavning (jfr ”Kommentar till texten”, sid. 159) samt satta med petit såsom övriga citat, vilkas original ej äro satta med frakturstil.

Sid. 160, rad 18—Sid. 161, rad 15: Citatet satt med fraktur enligt originalet och rättat efter dettas stavsätt. Jfr ”Kommentar till texten”, sid. 158—159.

Sid. 167, rad 2—Sid. 168, rad 2: Den här citerade titeln har återställts till originalets stavning. Jfr ”Kommentar till texten”, sid 167.

Sid. 176, (petit-)rad. 2, 3 och 9: midevin. ”Pladevatt-tydevyskadevans” ord för ”min”. Uppl. 1 har på dessa ställen följande felaktiga exempel: rad 2: medivin; rad 3: medevin; rad 9: midivin. Rad 8 har däremot även uppl. 1 det rätta: midevin.

— (petit-)rad 17: var flicka var min syster. Denna rad insatt här enligt poemets lydelse [”Pojkarne” av

A.-M. Lenngren]. Raden saknas i uppl. 1, som dock i det föreg. exemplet på "pladevatt-tydevyskadevan" har den med: Sid. 176, (petit-)rad 8: vadevar flidevickadeva vadevar midevin sydevystedever.

Sid. 179 och 180—181: De talrika tryckfel som förekomma i första upplagans ordlista över zigenarspråket och "monsing" ha här rättats enligt texten i källskriften: Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge av Eilert Sundt, Christiania 1850. Förteckningen sid. 180—181 är tagen ur Anhang II: Ordfortegnelse til det imellem swenske (vestgothiske) Handelskarle brugelige hemmelige Sprog (knallaresprog, monsing) i Sundts bok; Strindberg har härvid gjort ett par uteslutningar.

Sid. 203—204. Citatet ur J. E. Wikström, Stockholms Flora rättat; tankstreck ha insatts där Strindberg gjort uteslutningar i texten.

Borttagna hänvisningar till uteslutna partier av Gamla Stockholm.

I första upplagan förekommer ett antal hänvisningar till text i de i denna upplaga uteslutna kapitel av Gamla Stockholm, som Lundin skrivit, vare sig ensam eller med Strindberg som medarbetare. Dessa hänvisningar ha naturligen icke varit på sin plats i denna upplaga. Förteckning på dessa hänvisningar och de smärre textändringar deras borttagande nödvändiggjort följer härmed.

Sid. 91, efter rad 6: "århundradets slut" står i uppl. 1 följande här uteslutna stycke: och vi hava redan omnämnt konstberidaren Lailsons och hans sällskap m. fl. uppträdande på Barnhusgården. Någon synnerligt uppmärksammad efterträdare tyckes Lailson icke haft, med undantag må hända av den här likaledes omtalade Louis Chiariny, förrän fransmannen Foureaux med sällskap inträffade i Sverige. Under sommaren 1824 erhöll han tillåtelse etc. Hänvisningen gäller omnämnanden sid. 114—115 i uppl. 1 i det av Lundin skrivna

kapitlet ”Förlustelseställen”. Två tankstreck ha här insatts för att markera det uteslutna stycket. Dessutom har ”erhöll han” utbytts med ”erhöll fransmannen Foureaux” ur den uteslutna näst föregående satsen.

Sid. 199, rad. 4—7: Den sista ”yrtagården” — — var den på den nedbrutna Svartmunkekyrkans grund. Uppl. 1: var den redan förut av oss omnämnda på etc.

— rad. 15—17: den stora trädgård, där Indebetouska huset sedan byggdes, av vilken Trädgårdsgatan (i Staden) fått sitt namn. Uppl. 1: av vilken, såsom vi redan förut omnämnt, Trädgårdsgatan etc. Hänvisningen gäller sid. 150 i uppl. 1 (i det här uteslutna kapitel V: Gratisnöjen).

— rad. 19—22: År 1430 finna vi konungens kolgård på Norrmalm, där nu Kungsträdgården är belägen. Vi vilja här endast visa vad som växte där under olika tider. Uppl. 1: — — är belägen. Om denna trädgårds öden såsom förlustelseplats hava vi redan meddelat det väsentligaste och vilja här endast visa etc. Härmed syftas på sid. 96—100 i uppl. 1, ingående i det här uteslutna kap. III: Förlustelseställen.

Sid. 200, rad. 33—35: i det avseendet förtjänte nämnde konung den byst, som där restes i stället för vattenkonsten etc. Uppl. 1: — den förut omnämnda vattenkonsten. Hänvisningen gäller ett omnämnande sid. 96 i uppl. 1.

Sid. 202, (petit-)rad. 16—17: slutligen förvandlades hela trädgården till en promenadplats. Uppl. 1: — — förvandlades, såsom vi redan omtalat, hela trädgården etc. Hänvisningen gäller skildringen av Kungsträdgårdens senare öden sid. 94—100 i uppl. 1.

— sid. 18—19: Vi vilja tillfoga några upplysningar om Stockholms Humlegårds betydelse för huvudstadens flora. Uppl. 1: Till den skildring av Stockholms Humlegård såsom förlustelseort vi redan givit vilja vi foga några upplysningar om densammas betydelse för huvudstadens flora. Hänvisningen gäller skildringen sid. 101—104 i uppl. 1.

Kommentar till texten.

Sid. 5, noten. Strindbergs uppgift att brandvakten för Stockholms stad blivit ”nyinrättad” 2 juli 1729 syftar på att brandvakten detta datum skall ha börjat sin patrullering. Detta är åtminstone Lundequists uppgift i hans Stockholms stads historia, del 2, 1828. Ferlin anger i Stockholms stad, del 1, 1858 att den börjat 2 juni samma år. Emellertid är själva reglementet för ifrågavarande brandvakt utfärdat 2 april 1729 och har till titel ”Reglemente för Brand-Wachten, til dess Politie- och Brandordningarne blifwa fullkomligen utarbetade”. I detta reglemente för Stockholm föreskrives i 13:e artikeln att brandvakten var gång klockan slår, skall utropa den strof Strindberg här citerar. Se Modées utdrag ur publike handlingar 1729. Strindbergs stavning av strofen har rättats enligt stavsättet i denna text. Brandvaktsropet är icke upptaget i någon tryckt stockholmsk brandordning från 1700-talet, liksom föreskrift härom överhuvud felas i de flesta städers brandordningar. Dock har jag återfunnit den i Linköpings brandordning av 1761 i en där tillagd ”Instruction För Nattwäcktarne här i Staden Gifwen Linköpings Stads Rådhus den 21 April 1761”. Det heter i 2 § att nattväktarna, inalles åtta till antalet, varav fyra tjänstgöra varje vecka, skola ”på thet sättet förrätta sin Syssla, at en af them i hwart Qvarter, från klåckan Tio om aftonen till klåckan Fyra om morgonen går quarteret om, så lagandes, at the wid hwarje Timmeslag, å Stadens stora Torg, åter börja at siunga hwad klåckan är slagen, sålunda nemligen:

Klåckan är Tio slagen, Guds härliga, milda och mägtiga hand, beware wår Stad för eld och brand, klåckan är 10 slagen, och thet sedan uti hwarje gatuhörn”.

I 1830 års brandordning för Linköping har det ålagda nattvaktsropet förkortats till ”Klockan är tio slagen”.

Jfr följande anm.

Sid. 13, noten. I Riksbiblioteket finnes ingen brandordning för Jönköpings stad av år 1755, men väl en av 1692 och en av 1837, av vilka dock ingendera upptar den anförda brandvaktsstrofen. Däremot finnes i ”Kongl. Majestets Stadfästade Brandt- och Politie-ordning för Staden Götheborg gifwen Stockholm i Rådkammaren den 22 september 1748” en reglementerad strof liknande den Strindberg uppger. I 12 artik., 3 § står där föreskrivet:

”Så ofta klockan slår ropar Brandtwakten långsamt:

Från Eld och Brand, från Fiendens hand,
beware Gud wår Stad och Land,

tilläggandes hwad klockan är slagen.”

Denna föreskrift är upptagen även i 1805 och 1830 års brandordningar för Göteborg, och har först utgått i 1861 års brandordning.

Sid. 26, rad 2: 7 maj. Teateraffischens original i Riksbiblioteket har här den 29 november. Strindberg har ändrat datum för att få överensstämmelse med den årstid han förut angivit.

Sid. 35. Den här angivna titeln på likpredikan är av Strindberg sammansatt av två skilda titlar till tvenne gravskrifter. Den ena lyder: ”Een söt Lucht af Ehrenpreiss/ hwilken för thetta Öfwerinspektoren, then ädle och wälborne Herren nu hoos Gud ewinnerligen salige Herr Hans Ehrenpreus/ lemnade/ sin Högtälskade i sorg efterlefwande Änckiefru/ sina kiära barn/ och Högförnäma Anhörige/ til wederqweckelse/ tå thes dödelige Deel nedsattes i Griften/ för Altaret/ uthi Arboga Stadz-Kyrckia/ den 5 Oktobr. Anno 1711. At Han/ på Jesu Christi stora Dag/ upväxa skal Ett oförgängeligit Ehrenpreiss.” Denna likpredikan är tryckt i Stockholm hos Johan H. Werner, Kongl. Maj:tz och Upsala Academiæ boktryckare, 1711 och författad av Pet. Lampa. Den går på 28 sidor. Titeln på den andra är följande: ”En Him̃elsökande Siäl/ i lifwet och döden: Pröfwad widh för thetta Hans Kongl. May:tz Tro-mans

och Lagmans öfwer Härtigdömet Skåne och Blekingen/ then fordom Högwälborne Frij-Herres och Herres/ Herr Carl Ehrensteens til Fårsbygård/ Almenäs och Barckestorp etc. etc. Christeligen förde Wandel här i werlden/ och saligen tagne afsked af werlden/ som efter Gudz behag inföll then 30 novemb. 1702 och för en Högförnähm och anseenlig Församling af Furstlige/ Adelige/ och andre Ståndz-Personer i St. Jacobs Kyrckia här i Kongl. Residentzstaden Stockholm; När thess döde Lekamen/ then 1 maij thet föliande åhret Christtilbörligen befordrades til sin hwilostad under jorden/ at afwachta then stora Herrans tilkommelse Dagh och alt kiöts upståndelse. I en Christelig Lijk-Predikan/ framställd af Simon Isogeus. Kyrckioherde widh St. Clara." Denna skrift är tryckt i Stockholm, "Kongl. Booktr. hos Sal. Wankiffs Enckia."

Detta är en vidlyftig skrift och motsvarar i det närmaste Strindbergs beskrivning. Den är, titelbladet och ett blad med tillägnan oräknade, paginerad 909—1055, och läggas härtill såsom Strindberg gör (sid. 36, rad 16) de av andra personer författade äreminnen och dikter på svenska och latin, över samma man, som ingå i samma band och följa samma paginering (felaktig på ett ställe, i det att sid. 1055 upprepas och ett oskrivet blad emellan ej är paginerat) så går volymen upp till närmare 200 sidor (909—1102, rätteligen 1104). Liksom Strindbergs likpredikan är den avdelad i en inledning på 11 § (sid. 909—932); därpå följer texten med inledning till betraktelserna på 12 sidor (932—944); därpå följa tre betraktelser; den första av dem som upptar sid. 945—976 sönderfaller efter en inledning i de av Strindberg nämnda underavdelningarna: Thenna Lärdomen, Thenna Warningen, Thenna Undervijsningen, Thenna Förmaningen, Thenna Sielfpröfningen och Thenna Trösten. Den andra och den tredje betraktelsen har andra rubriker. Därefter följer "Applicatio, eller Jämnföring til och medh then Sal. Herren", som "lämpas til then Sal. Herren: (1.) hans lefwerne, (2.) Hans Embetes förrättande" och slutar med "Tröst för the Sörjande". Därpå komma nio

sidor ''Personalia'' (sid. 1045—1053) och slutligen tack till ''Hennes Durchleuchtighet'', ''som intet hafwer låtit sigh beswärligit falla, at medh sin höga närvarelse thenna Begrafnings-Act behedra'', och likaledes till ''Theras Höggrefwel. Excellentier'' av samma anledning. Därpå komma tal på latin av Rector Academiæ Carolinæ Erlandeus Lagerlöf och ett Oratio funebris på 22 sidor av Thomas Ihre; slutligen fyra dikter i ordning och av art som Strindberg nämner.

Sid. 38. Källorna till Strindbergs uppgift i noten till denna sida äro två handlingar i Riksbiblioteket, som överflyttats dit från Svea Hovrätts arkiv, rörande en brand ett antal skolynglingar i Härnösand på 14 och 15 år antände i staden några dagar efter påsk 1714. Den ena är ett ''Extrakt af consistori (sic!) håldne sidste Protocoll öfver den olyckel. Branden vid Gymnasium etc. d. 5 maij 1714'', den andra en skrivelse av 29 maij 1714 till Kungl. Svea Hofrätt från borgmästare och råd i Hernösand med förfrågan huruvida Consistorium eller stadens rådstugurätt vore rätt forum att döma i denna sak. Det framgår att branden varit svårartad; i Rådstugurättens skrivelse berättas att däraf ''en stor dehl af Staden är i aska lagd''. Båda handlingarna framlägga som motiv till gärningen det av Strindberg angivna; ''några dieknar'' hade, som nyss anförda dokument uttrycker sig, ''antagit sig att opbränna hela Staden, allenast i den intention att dhe skulle slippa gå i Scholan''. De olyckliga gossarna hade gemensamt vid förhöret inför Härnösands consistorium enligt protokollet uppgivit detta som sin bevekelsegrund. ''Det vore rätt,'' hade en av de skyldiga tidigare framkastat, ''om Skolan brunne opp så sluppe vij läsa mer och komme således hem.'' Fantasierna om att bränna upp skolan vidgades till att man för säkerhets skull borde bränna hela staden, och kort före påsk hade man haft en överläggning att ''wärkställa sådan Brand''. På frågan vid consistorii förhör vad man ''wille i synnerh. oppbränna'' svarades: ''Scholan''. Branden anlades av de ungdomliga upprors-

makarna med näver och svavelpapper dels i gymnasiilokalen och dels på andra ställen i staden såsom i ''Hr Borgmästarens Kiällar-Glugg''.

Sid. 39—40. Texten till den här citerade grundläggarvisan ''Grundläggarnes ton'' har blivit Strindberg meddelad av herr Oskar Erikson i ett brev av 22 jan. 1880. Brevskrivaren skriver här: ''— — Vid Smålandsgatan 20 är en grundläggning pågående där du kan få höra rytmen. De ord man hörer äro olika på olika ställen, och äro en signal av ''basen'' huru de övriga skola utföra sin förrättning.'' Därefter meddelas visan, som Strindberg avskrivit utom att han utelämnat en rad efter sid 40, petitrad 2: ''och värre sväng för hå hej med den.'' Visan sådan den meddelats Strindberg har sålunda använts 1880 och icke på 1730-talet; huruvida han eljest haft någon orsak att förlägga den dit är okänt.

Sid. 42, rad. 14—25. Var Strindberg hämtat de här citerade verserna till Stockholm har ej kunnat utrönas. De finnas t. ex. icke i Riksbibliotekets samling av dikter till Stockholm. Det kan i detta sammanhang upplysas att Strindberg i marginalen till det första planmanuskriptet till Gamla Stockholm vid inledningen ''Dagens timmar'' skrivit denna litteraturanvisning: Peter Twist, Thet prägtiga Stockholm, Stockholm 1753, 4: o. Denna skrift under titel ''Thet prägtiga Stockholm uti en Nyårs-Önskan till Öfwerståthållaren etc. Rutger Fuchs så ock Then Högädle Magistraten'' etc. innehåller en på prosa skriven svulstig oration till Stockholms ära. I stil och åskådning framträder en viss allmän likhet mellan detta vältalighetsstycke och poemet hos Strindberg, men några mera påtagliga överensstämmelser finnas icke, om man ej vill nämna att Stockholm där kallas ''Nordens Krona'' liksom i dikten ''bland store Städer en Krona''. Twist skrev eljest åtskilliga poem, särskilt gratulationsvers till de kungliga, men i sina kända verser har han dock ej eljest ingått på ämnet Stockholm. Härkomsten av verserna i Strindbergs text är tillsvidare ett problem.

Sid. 59, rad. 9—12. Ihre skriver i Glossarium Suiogothicum: Kuse, vitulus. Hinc Julcuse dicitur panis, qui ex antiquo more in formam vituli Diis Gentilium consecrati, efformatus, sub festo Juliorum mensis apponebatur, de quo multa habet Auctor Atlantices.

Sid. 60, rad 21—Sid. 61, rad 5. Det anförda är hämtat ur bagarnes skråordning (tryckt i Svenska Fornskriftsällskapets samlingar 13: Klemming, Skråordningar). Uppgiften "Bagarnas skrå från början av 1500-talet" är ej alldeles exakt. Visserligen angives själva skråordningen vara "från början af 1500-talet" men det anförda står i ett tillägg till denna under titeln "Bagarnass Ordningh Vthräcknadt effter dherass Skråå. Anno 97" [=1597]. De meddelade brödviktsbestämmelserna äro således från slutet av 1500-talet.

Sid. 62, rad 12. Den här nämnda förordningen är en "Publication Angående Den så kallade Juhl-Bocken Gifwen Stockholms Rådhus den 16 decembris 1721".

Sid. 63, rad. 10—12: twenne gröne Trän aff Furu/ hwilke och på många/ så etc. Den här i citatet avbrutna texten lyder i fortsättningen: så Hedniske som Christne Runstafwar stå antecknade/ både för Fyrejulsdagen/ den 19 effter Solens ingång i Stenbocken/ såwäl som Juledagen den 21 som sees i Figuren" (varpå göres sifferhänvisning till texten vidfogade planscher).

Sid. 65 och Sid. 66, rad. 19—21. Rörande här avtryckta fastlagsris har Strindberg följande anteckning bland Gamla Stockholmsmanuskripten: "Anna Alfwarsam såldes på Dagbladskontoret 1841 för 3 sk." Det har alltså enligt denna uppgift varit även senare i bruk än Strindberg i texten uppger.

Sid. 66, rad. 32—Sid. 68, rad 4. Citatet är hämtat ur Olaus Magnis Historia de gentibus septentrionalibus etc., Romæ MDLV (1555).

Stycket återfinnes i Liber XIII. De agricultura et humano victu, cap. XLII. De Personatis seu Mascharis. Översättningen, vare sig den är av Strindberg själv

eller någon annan, torde vara gjord efter texten i översättningen: Olai Magni Historien der mitternächtigen Länder etc., betruckt Basel MDLXVII (1567). I denna börjar det anförda stycket: Ich bin offtermals von fürnehmen Leuten gefragt worden ob sich die Mitnächtigen auch solcher Mummereien uñ verwandlung der gestalt gebrauchen.

Den i Strindbergs text återgivna planchen Fastlagsputs står i verkets första, i Rom tryckta upplaga som överstycke över detta kapitel. I den andra 1567 i Basel tryckta editionen ävensom i den samma år och på samma tryckort utkomna tyska översättningen, förekommer en annan bild.

Sid. 69, rad 5. Ifrågavarande patent är upptaget i Stockholms Stads-Ordinantier, Påbud och Publicationer, Med Flijt Hopsamlade Och Til Almänn Nytta och Tienst med fulkomligit Orda-Register Framgifne af Magn. Lagerström Jun. Första Del etc. Tryckt Stockholm 1731. Dess rubrik lyder: Förbud at inga Gesäller eller Lärodrängar få hålla Fastelags spel eller andra Apespehl den 19 Februarij 1669.

Sid. 71—72. Texten till de bägge här meddelade pålnings- och lossningsvisorna har Strindberg fått av sin bror Axel Strindberg, enligt vad ett manuskript med dennes handstil bland anteckningarna till Gamla Stockholm ger vid handen.

Sid. 72. Bergsprängarvisan i denna form finnes upptecknad med noter och text bland Strindbergs anteckningar till Gamla Stockholm. Upptill i kanten har han skrivit "Uppt. omkring 1850 på Hummersberg".

Sid. 82, rad. 6—7: [Bergsprängarevisan] återfinnes i Filikromen efter uppgift från Västergötland. Den av Strindberg anförda strofen finnes i något avvikande form som tredje strof i en dikt "Minns du" i Filikromen, Samling 4, 1853. Den lyder där:

Minns du då den gamla stugan,
dit du genom fönstret kröp?
sa' hon.

Aldrig var jag i den stugan,
aldrig genom fönstret kröp.
Hopp falleralla ralla rara,
aldrig genom fönstret kröp
sa' han.

Dikten i Filikromen angives ''upptecknad i Hofva socken i Westergöthland af hr Mag. Gabr. Anrep''. Härpå syftar Strindbergs uppgift; satsen bör förstås: återfinnes i Filikromen och är efter uppgift etc. Melodien till dikten i Filikromen är en annan än den Strindberg meddelar.

Sid. 78, rad. 3—5. Citatet är hämtat ur en artikel av Aug. Blanche i Illustrerad Tidning 1860, varur nedanför, rad. 16—25, samma sida anföres ännu ett citat.

Sid. 79, rad. 1—4. Citatet är hämtat ur sista stycket i n:r 5 av Stockholms Oordentligheter. Wechoskrift. Tryckt i Kongl. tryckeriet, År 1770.

Sid. 89, (petit-)rad. 32—33. I verscitatet ur Hallmans ''Tillfället gör tjuven'' äro efter de två anförda ett antal verser utelämnade.

Sid. 97, rad. 1—4: Platsen kallades också Lejonkulan vilket namn övergick till nya Bollhuset, som där uppfördes på 1600-talet och där redan 1686 den kunglige teatern inrymdes. — Föreställningen att Lejonkulan övergick till namn vare sig på nya (lilla) Bollhuset eller Gamla (stora) Bollhuset är dock numera förkastad. Lejonkulan var en särskild teaterlokal, inredd som sådan 1667. I Nya eller Lilla Bollhuset ha knappast teaterföreställningar ägt rum. Däremot har Gamla eller Stora Bollhuset varit upplåtet till teaterföreställningar från 1660-talet och inreddes till teater 1699, i sammanhang med att detta år på kunglig befallning en fransk skådespelartrupp införskrevs. Se vidare: Johan Flodmark, Bollhusen och Lejonkulan i Stockholm. Stockholm 1897.

Sid. 116. Tidigare svenska upplagor av Comenius, Orbis pictus äro av 1684, 1689 (?), 1698 och 1716. Dessa

gå på 317 sidor utom index, 1716 års upplaga paginerar ej längre än till 316. Senare svenska upplagor (av 1775 och 1796) gå på ett färre sidantal.

Sid. 117. ”Erasmus Roterodamus Liber aureus de civilitate morum puerilium, Thet ähr: En gyldenne Book om unga personers Sedhers Höffweligheet” utkom med jämnlöpande latinsk text och svensk översättning av Jonas Hambræus i Stockholm 1620.

Sid. 120, rad 8 och följ. Barnvännen utkom i fyra delar under övertitel Samlade arbeten av A. Berquin. Översättning av D. Krutmejer, del. 1—4, Stockholm 1808—1810.

Sid. 121, rad. 26—27. Carl Grandison eller ungdomens mönster av A. Berquin är i översättning av D. Krutmejer tryckt i Stockholm 1806.

Sid. 125. Det citerade stycket är en översättning, antagligen gjord av Strindberg själv, ur en monolog av Defoe i Oehlenschlægers komedi Robinson i England, Första akten. Översättningen är gjord efter texten i Lichtenbergs upplaga av Oehlenschlægers Poetiske skrifter, Del XIV, 1859. De fyra raderna (sid. 125, petitrad 15—18) om domaren och om prästen har Oehlenschlæger utelämnat i editionen i Samlede Værker, sextende Bind 1845.

Sid. 126. Titelbladet till den av Strindberg omnämnda äldsta upplagan av Lunkentus saknas i Riksbibliotekets exemplar. Andra upplagor såsom en tryckt i Norrköping 1793 eller en tryckt i Stockholm 1808 förete smärre avvikelser från den av Strindberg angivna titeln.

Sid. 141, rad. 23—25. Det på nysvenska översatta citatet är hämtat ur femtonde artikeln i Guldsmedernas skråordning (se Klemmings Skråordningar, ovan anförd) varur även nedanstående citat ur skråordningar äro tagna och lyder i original: Engin then som sin eghen ma*n* är i gultsmyd embetet schal dobbla medh androm J tawernor ell*e*r öllhusom”.

Sid. 141, rad. 28—30. Det anförda är hämtat ur 29:de artikeln i Guldsmedernas skråordning (se föreg. anm.) och lyder i original: "FRamdelis huilken en som sin egin man vill vardha Han schall syth bräde ey vpslaa för än ha*n* all Companijs reth haffuer fult giort."

Sid. 142, rad. 7—9. Citatet är taget ur Dragarnes skråordning artikel 58 och lyder i original: "Aff korn haffn schall jngen ak*ere* nagat jern vpföra aff vpsteders skypp vtan all enast dragara so*m* haffnen skolu om so*m*maren ren göra" etc. Fortsättningen av paragrafen innehåller emellertid att om dragarna för tillfället äro upptagna, så ha åkarna tillåtelse att bära upp järnet.

— rad. 9—11. Uppgiften hämtad ur artikel 36 i Dragarnes skrå: Jtem schall ock forshriffne dragara embetet acht haffwa om södhra broo korn haffn kogga haffn wijdh östra brona at jngen wre*n*lighet stena granrijs ok spaaner wt kastes i hampnen och forffylle hampne*n* etc.

— rad. 11—14. Uppgiften är hämtad ur 24:de artikeln i Dragarnas skråordning, som begynner i original: Jtem huilken brodher som tilsetter warder at bera wars herra upstandelse belate om pas[cha] nath ell*e*r gangdaga ok forsumer det böthe etc.

Sid. 142, rad 16—Sid. 143, rad 9. Det anförda är hämtat ur artiklarna 11 och 12 i Snickarnas skråordning (Se Klemmings ovan anförda arbete) och lyder i original: "Ett Vthdragande bordh uthaff gott Wågenskått, öffuerste bladet skall ware Tre alner longdh, breedt Siw qwarter och twå tumor, högden siu qwarter twå tumor, och bådhe bladen tree Tumor tiocke och listerne på enden Otte tumor bredh, på hörnen wäll tilhope foget, så och elliest flijteligen vtharbetet." Artikel 12 begynner: "Till thett andre een Kisle medh een footh, så att heele högden är fäm qwarter, Längden halff tridie alner och bredden een alin och med platte pijlere."

Sid. 149, rad 18 och följande. Den handling varur berättelsen om perukmakargesällen Wallmans tvist med sitt

ämbete hämtats är ett ”utdrag av Stockholms Stads Ämbets- och Byggningprotocoll hållit den 18: de octobris 1770” under titel ”Protocoller, med det mera, som Passerat, uti Saken, Emillan Peruque-Makare Gesällen Johan Martin Wallman och Det Loflige Peruque-Makare Ämbetet uti Stockholm”.

Sid. 158. Den här omnämda och i texten ovan citerade ”klensmedsgesällernas handtverksordning” är en liten skrift under titel: Der Schlosser-Gesellen Handtwercks-Gebrauch, auf die Herberg. Klensmeds-Gesellernas Handtwärks-Ordning, som brukas wid deras Sammankomster på Herberget. Förbättrad av N. C. S. D. Tryckt år 1771. Strindberg förklarar sig böjd att anta att den tyska texten är original och införd från Tyskland. En blick på den bristfälliga tyska texten anger emellertid att dess tyska är hemmagjord i Sverige. (Ex. från första sidan: W ä l komen wegen des Handwerk, sei so gut sits bei d e n Tisch, hoffe ich von Euch wie ein rechtshaff n e n Gesell zu lehrnen. Schuh zu zer r i s sen.) Skriften är omtryckt 1844 i Göteborg, C. M. Ekbohrns officin och 1846 i Stockholm, Elmén och Granbergs tryckeri.

Sid. 158—Sid. 159: Titeln på sadelmakargesällernas här omnämda och citerade skrift är: Sadelmakare-Gesällernas Handtwerks-bruk och Ordning. Stockholm, tryckt hos Carl Stolpe 1780.

Sid. 159. Titeln på svarvaregesällernas här citerade skrift är: Ordning vid Svarfvare- och Blockmakar-Gesellernas sammankomster i Stockholm. Stockholm, tryckt hos Carl Deleen 1830. Denna skrift är, vad Strindberg ej synes observerat, en andra upplaga av svarvaregesällernas ”Ordning”, som första gången trycktes 1821 enligt detta år antagna stadgar.

Sid. 167. Det ifrågavarande rättsprotokollet är ett ”uthslagh och dom” av Kongl. commissarialrätten, daterat Stockholm 31 october 1660 och undertecknat ”Opå dhen Kongl. commissarial-Rättens wägnar” av Lars

Kogg. Handskriften är införd i en volym "Skräddareembetets handlingar från och med år 1356 till och med 1822" på Riksbiblioteket. Strindbergs referat sid. 168 följer tämligen noga rättens utlåtande.

Sid. 175, rad 7. C. F. Dahlgrens här citerade stycke ingår under titeln Rosenfesten, Ett fantasispel i tre akter i Dahlgrens samlade skrifter. Del 1. Ad. Bonnier 1875.

Sid. 177, rad. 3—5. Uppgiften att zigenarna först uppträdde i Sverige 1513—14 under Sten Sture den yngres tid härflyter, som framgår av ett excerpt av Strindberg, från Messenius. Denne skriver i Scondia illustrata, Tomus IV, Stockholm, 1700, sid. 72: Sup cujus [sc. Stenonis Sturii] regimine illi Sueciam agyrtœ ac circumforanei primum ingressi Zigani vulgo Tartari hodierno nuncupati.

Sid. 202—03. Här upptagna Leveransförteckning förekommer i ett excerpt i Strindbergs anteckningar. Ett par upplysningar har han utelämnat i texten. Till Sparris hör, enligt anteckningen en parentes: (300 st. den 4 maj). Om gurkorna ges närmare upplysningen: 40 gurkor d. 4 maj. Några kortare excerpt om leveranser från Humlegården har han även antecknat från åren 1709 och 1710.

JOHN LANDQUIST.

INNEHÅLL.

